

**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
(ETA JOURNAL)
INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION
AND
HISTORY RESEARCH
e-ISSN: 2687-6426**



Volume: 4/2

July/ 2022

**Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi
(Eta Journal), altı ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
ETA JOURNAL, Uluslararası hakemli ve indeksli bir dergi olup ASOS İndeks
tarafından taranmaktadır.**

**ETA Journal’da yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukûki açıdan
bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ETA Journal’a aittir.
Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir
şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp
yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.**

**International Journal Of Education And History Research (ETA Journal) is an
international, peer-reviewed journal and published every six months. Authors bear the
sole legal responsibility for their published works in the ETA Journal. The ETA Journal
has the sole ownership of copyright to all published works. No part of this publication
shall be produced in any form without the written consent of the ETA Journal. The
Editorial Board makes the final decision to publish articles.No article is returned to
authors.**

ETA Journal

Volume 4/2 July 2022



**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
(ETA JOURNAL)
*INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION
AND
HISTORY RESEARCH***

e-ISSN: 2687-6426

Editör:

Doç. Dr. Alev DURAN

ANKARA

Tel: 05536002350

e-posta: journaleta@gmail.com

web: <http://etajournal.com/>

ETA Journal

Volume 4/2 July 2022



Sahibi / Owner

Alev DURAN

Editör

Doç. Dr. Alev DURAN

Yardımcı Editörler

Dr. Fatma ÇALIK ORHUN- Dr. Ayşe BEDİR- Dr. Ayşe AYÇİÇEK

Dil Editörü

Arş. Gör. Efe GÜZELOĞLU

Kapak Tasarımı

Bülent POLAT

Temsilcilikler / Country Representatives

Macaristan: Dr. HADNAGY Szabolcs

İran: Doç. Dr. Somayyeh RADMARD

Rusya: Öğr. Gör. Dr. Hilmi DEMİRAL

Almanya: Arş. Gör. Uğur Berk KALELİOĞLU

Azerbaycan: Öğr. Gör. Orkhan ZAMANOV



**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
(ETA JOURNAL)
INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION
AND
HISTORY RESEARCH**

-EDİTÖRLERİMİZ-

Doç. Dr. Ahmet KILINÇ

Doç. Dr. Ahmet VURGUN

Doç. Dr. Aziz ALTI

Doç. Dr. Burak KOCAOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi D. Volkan KARABOĞA

Doç. Dr. Gökçen ÇATLI ÖZEN

Doç. Dr. Korkmaz ŞEN

Dr. Öğr. Üyesi Sıla GEN KAYA

Öğr. Gör. Dr. Derya DÜNDAR

Öğr. Gör. Dr. Mutlu ADAK

Arş. Gör. Dr. Sabri BECERİKLİ

Arş. Gör. Dr. Emre SARAL

Dr. Ayşe BEDİR

Dr. Fatma ÇALIK ORHUN

Dr. Mehmet TAŞ

Dr. Ayşe AYÇİÇEK

Kurullar/ Committees

Danışma Kurulu

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU / Ondokuz Mayıs University

Prof. Dr. Salim GÖKÇEN/ Erzincan Binali Yıldırım University

Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU/ Erzurum Technical University

Prof. Dr. Necmettin ALKAN/ Sakarya University

Prof. Dr. A. Şevki DUYMAZ/ Suleyman Demirel University

Prof. Dr. Ömer AYDIN/ Istanbul University

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ/ Karadeniz Technical University

Prof. Dr. Melek ÖKSÜZ/ Karadeniz Technical University

Prof. Dr. Havva SELÇUK/ Erciyes University

Prof. Dr. Özcan BAYRAK/ Elazığ University

Prof. Dr. Serdar YAVUZ/ Elazığ University

Prof. Dr. Şuayıp KARAKAŞ / Istanbul Aydın University

Prof. Dr. Abdülhaluk Mehmet ÇAY/ Istanbul Aydın University

Prof. Dr. Metin AKAR/ Istanbul Aydın University

Prof. Dr. Rahime Nükhet ÇIKRIKÇI/ Istanbul Aydın University

Prof. Dr. Ali DENİZLİ / Rumeli Üniversitesi- Milli Savunma Üniversitesi

Bilim Kurulu

Doç. Dr. Zafer TANGÜLÜ/ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Doç. Dr. Yavuz TOPKAYA/ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Doç. Dr. Oğuzhan KARADENİZ/ Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Doç. Dr. İsmail ŞAHİN/ Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet OĞUZ/ Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Bülent YILDIRIM/ Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. İsmail KÖSE/ Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Yahya BAĞÇECİ/ Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Somayyeh RADMARD/ İstanbul Aydın Üniversitesi

Doç. Dr. Yılmaz SOYSAL/ İstanbul Aydın Üniversitesi

Doç. Dr. Gökçen ÇATLI ÖZEN/ İstanbul Aydın Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Hüseyin Şevket Çağatay ÇAPRAZ/ Kırklareli Üniversitesi

Doç. Dr. Özgür TÜRKER / Süleyman Demirel Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Elif ŞİMŞEK ÖZKAN/ Erciyes Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Naim BABÜROĞLU/ İstanbul Aydın Üniversitesi

Doç. Dr. Burak KOCAOĞLU/ Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Bünyamin ÇETİNKAYA/ Giresun Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Burcu GÜDÜCÜ/ İstanbul Aydın Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Mehmet BİLGİN / İstanbul Aydın Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Ahmet VURGUN/ Marmara Üniversitesi

Dr. Szabolcs HADNAGY/ Macaristan Szeged Üniversitesi

Dr. Gábor FODOR/ Macaristan- Macar Kültür Merkezi

Dr. Emre SARAL / Hacettepe Üniversitesi

Dr. Fatma ÇALIK ORHUN / Edirne

Öğr. Gör. Orxan ZAMANOV/ Azərbaycan Bilimler Akademisi/ Khazar Üniversitesi

ETA Journal
Volume 4/ 2 July 2022

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL) e-İSSN: 2687-6426

Editör

Doç. Dr. Alev DURAN

Yardımcı Editörler

Dr. Fatma ÇALIK ORHUN

-Dr. Ayşe BEDİR-

Dr. Ayşe AYÇİÇEK

Dil Editörü

Arş. Gör. Efe GÜZELOĞLU

ETA, 2022- Temmuz

Yıl 4/ Sayı 2/ Cilt 2



CONTENTS / İÇİNDEKİLER

1. Mutlu ADAK

(1-15)

Ermeni Kaynaklarına Göre Selçuklu Sultanları ve Yönetimleri

(XI. – XIII. Yüzyıl)

(Seljuk Sultans And Their Administrations According To Armenian Sources (XI-XIII Centuries)

*Araştırma makalesi

2. Canan TAY- Abdulhaluk Mehmet ÇAY

(16-27)

Ana Hatlarıyla Geçmişten Güzümüze Ermeniler ve Osmanlı Devleti'nin Ermenilere Karşı Tutumu

(Armenians And The Ottoman States Attitune To Ermenians From Past And Present With Its General Lines)

3. Canan GENÇALIOĞLU

(28-37)

Ahmed Refik Altınay'ın Büyük Tarih-İ Umûmîsinde Kostantiniyye'de Latinler (1204-1261)

(Latins In Kostantınıyye In Ahmed Refik Altınay's Büyük Târih-İ Umûmî (1204-1261)

*Araştırma makalesi

4. Derya GÜRTAŞ DÜNDAR

(38-62)

Orta Çağ Avrupası'nda Sistematik Bir Şiddet Biçimi Olarak İşkence Ve İşkence Teknikleri

(Torture And Torture Techniques As A Systematic Form Of Violence In Medieval Europe)

*Araştırma makalesi

5. Rıdvan KAŞIKÇI

(63-77)

Helmuth Von Moltke'nin Mektupları Üzerine Değerlendirme

(Review On Helmuth Von Moltke's Letters)

*Araştırma makalesi

6. Fatma Nur ŞENGÜL

(78-91)

Covid-19 Döneminde Eğitim: Lise Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi

(Education In The Covid-19 Period: Evaluation Of High School Students' Views On Distance Education)

*Araştırma makalesi

ETA Journal

Volume 4/2, July 2022

Bilim dünyasının değerli insanları,

ULUSLARARASI EğİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (ETA), uluslararası hakemli, indeksli ve akademik bir dergi olmakla birlikte, yazı ve düşünce ile meşgul olan herkesin söz söyleyebileceği disiplinler arası bir sosyal bilim platformudur. Derginin kurulum aşamasında desteğini esirgemeyen, emeği geçen hocalarımıza ve kırmayarak destek veren danışma ve yayın kurulundaki değerli hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Akademik hayata bir nebze katkı sunmak üzere çıkmış olduğumuz bu yolculukta, bilim dünyasının siz değerli insanlarını yazar ve hakem olarak yanımızda görmek; ayrıca görüş ve önerilerinizle bizleri en mükemmele ulaştırma noktasında yönlendirmeniz bizlere güç katacaktır.

Bu bağlamda **ULUSLARARASI EğİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (ETA Journal)** olarak vereceğiniz her türlü destekten dolayı

Teşekkür eder, saygılar sunarım.

Doç. Dr. Alev DURAN

İstanbul Aydın Üniversitesi



Mutlu ADAK*

**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
(ETA JOURNAL)**

**INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND
HISTORY RESEARCH**

Yıl: 4, Sayı: 2, Temmuz 2022, s. 1-15.

**ERMENİ KAYNAKLARINA GÖRE SELÇUKLU SULTANLARI VE
YÖNETİMLERİ (XI. – XIII. YÜZYIL)**

ÖZET

Bu çalışmada Orta çağ'da yazılan Ermeni kaynaklarına göre XI. – XIII. yüzyıllar arasında Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Anadolu'ya askeri akınları ve Anadolu'nun Türk vatanı haline getirilmesi sırasındaki Türklerin hakimiyet tarzı, devlet yönetim anlayışı; hükümdarlarının karakteri ve kişiliği hakkında bilgi verilecektir. Amaç, Orta çağ'daki Ermeni müelliflerinin Selçuklu Türklerini nasıl tasvir ettiklerini; Selçuklular'ın yönetiminin karakterini ve tebaasına karşı yaklaşım tarzını nasıl bulduklarını ortaya koymaktır. Bu şekilde geçmişteki ilk izlenimlerin ortaya konması sonraki çağlarda Türk – Ermeni ilişkilerini ve günümüzdeki Ermeni meselesini daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Kaynak olarak, geçmiş dönemden günümüze kadar gelen birinci elden kaynaklar kullanılacaktır. Bunlar; Urfalı Mateos, Vardan Vardabet, Simpat, Genceli Kiragos ve Lastivertli Aristakes'tir. Büyük Selçuklular, Anadolu'yu fetih hareketlerinin başlangıcından (1015) fetihlerin büyük ölçüde tamamlanmasına (1243) kadar geçen iki yüzyıldan fazla bir dönemde, Anadolu'daki rakipleri Bizanslılarla büyük ve sürekli savaşlarda ve çetin çarpışmalarda bulunmuşlardır. Bu mücadele, genellikle iki taraf ordularının çarpışması biçiminde gerçekleşmiş, ancak kendilerine yeni bir vatan bulma amacıyla, Anadolu'ya sel gibi akan Türk milletinin mücadelesi olmuştur. Bu fetih mücadeleleri, özellikle Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulmasından (1075) başlayarak daha düzenli bir biçimde yoğunlaştırılıp, yaygınlaştırılmıştır. İşte bu süreçte Ermeni müellifleri, XI. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'ya hâkim olan Selçuklu Türkleri hakkındaki kanaatlerini yazdıkları eserlere yansıtmışlardır. Çalışmada, Orta çağ Ermeni tarih yazarlarının eserlerinde Selçuklu Türkleri hakkındaki görüşleri değerlendirilecektir.

* Öğr. Gör. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, AİİT Bölümü, mutlu.adak@adu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3641-1840

*Bu makale Turnitin programı ile taranmıştır.

*Araştırma makalesi.

*Makale gelişi: 18.01.2022- Makale kabul: 23.06.2022.

Anahtar kelimeler: Orta çağ Ermeni Kaynakları, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Tebaaya Yaklaşım.

SELJUK SULTANS and THEIR ADMINISTRATIONS ACCORDING TO ARMENIAN SOURCES (XI-XIIIth CENTURIES)

According to written Armenian sources during the XI to XIII centuries, this study will give information concerning military incursions that took place by the Great Seljuk and Anatolian Seljuk States in the Middle Ages and type of domination the Turks used during the creation of Anatolia as a Turkish homeland; their understanding of state governance and character and personality of their rulers.

The aim is to establish how the Medieval Armenian authors depicted the Seljuk Turks; to understand how they ascertained the character of Seljuk governance and their approach towards their subjects. This will enable us to better understand the first impressions of Turkish-Armenian relations in subsequent years and our present day Armenian issue.

As resource, first hand sources will be used from the past period to the present day. These are; Mateos from Urfa, Vardan Vardabet, Simpat, Kiragos from Gence, and Aristakes from Lastivert.

The Grand Seljuk's, were in continual and difficult conflicts with their Byzantine rivals from the beginning of their conquest of Anatolia in 1015 to pretty much the end of their conquests in 1243 that spanned a period of more than two hundred years.

This conflict manifested itself mostly by the clash of the military of both sides, however, with the goal of finding a new homeland for themselves, it was the struggle of the Turkish people who flooded Anatolia in large numbers. These conflicts of conquest that were especially initiated from the founding of the Turkish Selçuk State in 1075 were intensified and extended in an organized fashion. During this period, from the middle of the XI century, Armenian authors reflected their opinions about the Seljuk Turks in the works they wrote. In this study, the view of the Medieval Armenian historians' writings, concerning the Seljuk Turks, will be evaluated.

Key Words: Medieval Armenian Resources, The Grand Seljuks, Approach to Subjects.

GİRİŞ

Tarihte Türklerin kurmuş olduğu büyük devletlerden biri olan Büyük Selçuklu hanedanı yirmi dört Oğuz boyundan biri olan Kınık boyundandır¹. Büyük Selçuklu Devleti'nin ortaya çıkışı Türk-İslam Tarihi açısından önemlidir. Selçukluların bilinen en eski atası Dukak (Tukak) Bey'dir². Tuğrul ve Çağrı Beyler zamanında güçlü bir devletin temelini atan Selçukluların, Anadolu'ya yönelmesi Tuğrul Bey (1040-1063) döneminde gerçekleşmiştir. Anadolu'ya ilk Selçuklu-Türk akınları ise Çağrı Bey'in 1016-1021 yılları arasındaki Doğu Anadolu'ya yaptığı seferler ile başlamıştır³. Çağrı Bey, Anadolu'daki gözlemlerini kardeşi Tuğrul'a şu şekilde paylaşılarak Selçukluların fetih yönünü gösterecektir: "...burada iki büyük vali var. Bunlar Harezmşah Harun ve Sebük-Tekin'in torunu ve Mahmud'un oğlu Sultan Mes'ud. Biz yalnız bunların hakkından gelemiyoruz. Fakat keşfetmiş olduğum Horasan ve Arminya'ya gidebiliriz. Çünkü buralarda bize karşı

¹ Mahmûd el-Kâşgarî, **Dîvânu Lugâti't-Türk**, Çev.: Mustafa S. Kaçalin, Kabalcı Yay., İstanbul 2019, s. 354; Ayrıntılı bilgi için bakınız.; Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1993.

² M. Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I**, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2016, s. 6 vd.

³ Ali Öngül, **Selçuklular Tarihi I**, Emek Matbaası, Manisa 2007, s. 21.

*gelebilecek bir kimse yoktur*⁴.” Çağrı Bey’in bu seferleri Anadolu’nun bir keşfi gibidir. Onun tespitleri Tuğrul Beyi de etkileyecek ve Selçuklular Anadolu’ya akınlarını sıklaştıracaktır.

Bu arada Bizans İmparatorluğu’nun durumuna bakılacak olursa, IX. yüzyılda Ortodoksluk yeniden tesis edilmiş ve İslam akınları da geçici olarak durmuştur. Öyle ki Amorion (820-867) ve Makedonya (867-1056) sülaleleri zamanında Bizans İmparatorluğu parlak bir dönem yaşamıştır. "Bulgar kasabı" lakaplı II. Basileios Anadolu’yu, Balkan Yarımadasını, Güney İtalya’yı, Kırım’ı, Ermenistan’ı ve Suriye’nin belli bölümlerini hâkimiyeti altında tutmuştur⁵.

Anadolu’ya Türk akınları başlamadan önce Ermeniler, Doğu Anadolu’da başta, merkezleri Van, Ani, Kars olmak üzere küçük vasallıklar halinde siyasi birlikten yoksun, Bizans’a tabii olarak varlığını devam ettirmekteydi⁶. Ermeni toplulukları ile Bizans Devleti aynı dine mensup olmalarına rağmen aralarındaki mezhep farklılığı her iki taraf arasında çatışmaya dönüşmüş ve Bizans imparatorlarının Ermenileri Ortodokslaştırma siyaseti nedeniyle Ermeniler tepki vermeye başlamıştır. Bu mezhep kaynaklı mücadele taraflar arasındaki güven duygusunu da ortadan kaldırmıştır⁷.

II. Basileios, uzun mücadeleler sonucunda Balkanlar’da hâkim olduktan sonra imparatorluğun doğu sınırıyla ilgilenmiştir. 1021 yılında düzenlediği sefer ile Gürcistan’ın bir kısmını ve Vaspurakan bölgesini topraklarına katmıştır⁸. Bu genişlemede Armenia’da⁹, Bagratuni hanedanının önemli krallarından I. Gagik’in (990-1020) ölümünden sonra yaşanan karışıklıklar etkili olmuştur. Bu gelişme, Bizans imparatorunun müdahalesine zemin hazırlamış ve Vaspurakan (Van) bölgesi ile Gürcistan’ın bir kısmı, Bizans topraklarına bu şekilde katılmıştır. Ani Ermeni Krallığı ile Kral I. Gagik’in oğlu İoannes Smbat (babasının sağlığında Bizans ile yaptığı anlaşma gereğince) babasının ölümünden sonra sahip olduğu arazinin Bizans’a devri hususunda anlaşma bulunmaktaydı. Bu anlaşma 1045 yılında, II. Basileios’un ölümünden 20 sene sonra uygulanmış ve imparator IX. Konstantinos Monomakhos¹⁰, Ani Krallığı topraklarını Bizans devletine katmıştır¹¹. Ermeni tarihçisi Lastivertli Aristekes’e¹² göre bu ilhak bir

⁴ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, C. I, Çev.: Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yay., 3. Baskı, Ankara 1999, s. 293. Gregory Abû'l-Farac, Anadolu’nun fethini ayrıntılı bir şekilde anlatan bir Süryani tarihçidir. Hristiyan kaynakları dışında Arap ve Fars kaynaklarını da kullandığı eserinde 1292 senesine kadar olan olayları anlatmıştır.

⁵ Jean Pierre Bodmer, “Selçuklular Anadolu’da”, **COĞİTO Dergisi**, Sayı: 29, Yıl: 2001, s. 34.

⁶ Mehmet Ersan, “Ortaçağ Ermeni Kaynaklarına Göre Selçuklu Sultanları”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt XXV, Sayı:1, Temmuz 2010, s. 148.

⁷ Mehmet Ersan, **Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2007, s. 6.

⁸ Yusuf Ayönü, **Selçuklular ve Bizans**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2014, s. 3-4.

⁹ Armenia; kaynaklarda etnik kimliği veya etnik kimliğe dayalı bir yurdu tanımlamak için değil, Doğu Anadolu’yu ifade eden bir terim olarak kullanılmıştır. Çalışmamızda da bu şekilde kullanılmaktadır.

¹⁰ IX. Konstantinos Monomakhos dönemindeki Ermeni vasallıklarının ilhakı hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Mehmet Yağcı, **Bizans İmparatorluğu’nda IX. Konstantinos Monomakhos Dönemi (1042-1055)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar 2021, s. 190 vd.

¹¹ Mutlu Adak, **Ortaçağda Bayburt**, Berikan Yayınevi, Ankara 2016, s. 44-45.

ihanetti. Çünkü Bizanslılar Gagik'i kandırarak Ani'yi elde etmiştir¹³. Bu şekilde II. Basileios zamanında uygulamaya konulan Ermeni vasallıklarının Bizans sınırları içine alınması siyaseti, başarıya ulaşamamış zayıf halefler devrinde hedeflenenin tam aksi etkiyi yaratmış ve Ermenilerin boşalttığı bu bölge, beklendiğinden daha kolay Selçuklu Türklerinin eline geçmiştir¹⁴. XI. yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleşen, II. Basileios'un Doğu Anadolu bölgesini ele geçirmesi, Selçuklu tehdidine karşı bir önlem gibi görülse de, bu siyasetin amacı ifade edildiği gibi Ermeni topraklarının doğrudan Bizans hâkimiyetine almaktır. Bu hareket, Bizans Devleti'nin daima güvenilmez olarak gördüğü Gregoriyen Ermeni toplumunu, "Ortodoks Rum" nüfusu içinde eritmeye yönelik Rumlaştırma ve Ortodokslaştırma politikasının bir parçası olmuştur¹⁵. Bu şekilde Ermeniler, Bizans tarafından Anadolu'nun içlerine doğru göç ettirilmiştir. Bu politikayı çağdaş Ermeni kaynağı Mateos da teyit etmektedir. Mateos'un naklettiği olay iki toplumun birbirine bakışını göstermesi açısından önemlidir. Bizans'ın Kayseri Metropolit (baş din adamı) Markos, köpeğine "Armen" (Ermeni) adını koymuştur. Mateos bu durum ile ilgili şunları aktarmıştır:

"O, Ermenilere karşı daima sövüp sayıyor ve bütün köpekleri Armen tesmiye ediyordu. O (Gagik), Bizans imparatorunun, Ermeni kralzâdelerini Romalı olarak vaftiz etmek istediğini duyunca Ermenileri büyük elem içine düşürdü. Gagik (Ermeni Yöneticisi), konakladığı bütün yerlerde Grekleri tahkir etmek için Ermeni askerlerine, ileri gelen Romalı kadınlarına tecavüz etmek emrini verdi"¹⁶.

Bu olayın devamında da Ermeni Kralı Gagik, hızını alamayarak, Kayseri'deki Bizans din adamı Markos'u öldürtmüştür.

1045 yılında Ani'yi zapt eden Bizans Devleti, başta Ani ve Kars olmak üzere Van bölgesindeki Ermenilere ait bütün yerleşimleri ele geçirmiştir. Bu istila ile Ermeni ileri gelenlerini adeta yok etmiş ve mallarını ellerinden almıştır¹⁷.

Selçuklu Türkleri tarafından fethinden önce Anadolu'nun siyasal ve sosyal durumu; doğu sınırları güvencesiz bırakılmış, otorite boşluğu içerisinde, Ermeni toplumunun tepki ve kinine neden olmuş Bizans politikalarının varlığı şeklinde özetlenebilir.

¹² Bir din adamı olan Aristakes, Selçuklu Türklerinin Anadolu'yu fethine tanık olan 1000-1072 tarihleri arasındaki olayları halkın gözünden yazan bir Ermeni tarihçidir. Ona göre Tanrı'ya karşı işlenen günahların gazabı Selçuklu Türkleri aracılığıyla dökülecektir. Bakınız: Lastivertli Aristakes, **Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi**, Çev.: İlhan Asan, Post Yay., İstanbul 2019.

¹³ Lastivertli Aristakes, **a.g.e.**, s. 47.

¹⁴ Işın Demirkent, **Bizans Tarihi Yazıları (Makaleler, Bildiriler)**, İstanbul, 2005, s.11-12.

¹⁵ Mehmet Ersan, **a.g.e.**, s. 8; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1998, s. 56.

¹⁶ **Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, Çev.: Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1987, s. 131. Urfalı Mateos Vekayi-namesi XI.-XII. yüzyıllardaki en önemli Ermeni kaynaklarından biridir. Bir din adamı olan Mateos ile öğrencisi Grigor'un Zeyli 1162 yılına kadar Anadolu tarihi için önemli olayları ihtiva etmektedir.

¹⁷ Ernst Honigmann, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, Çev.: Fikret Işıltan, İstanbul 1970, s. 172-175; Mehmet Ersan, **a.g.e.**, s. 19.

Çalışmada, özetlenen bu tablo karşısında, Anadolu'nun fetih sürecinin başlamasıyla birlikte Ermeni kaynaklarına yansıyan Selçuklu Türklerinin tasviri ve bu kaynaklardaki tasvir sürecinin olumsuzdan olumluya dönüşme safhaları, kaynaklara atıf yapılarak ifade edilecektir¹⁸. Sonrasında bu tasvirler yorumlanarak, günümüzdeki Söзде Ermeni meselesinin tarihi alt yapısının daha iyi anlaşılmasına katkı sunulmuş olacaktır.

Anadolu'da Selçuklu Akınlarının Başlaması

Anadolu'nun fethi sürecini Bizans, Arap kaynaklarından daha net bir şekilde aktaran kaynaklar arasında Ermeni kaynakları bulunmaktadır¹⁹. Lastivertli Aristakes XI. yüzyılın ilk önemli Ermeni tarihçisi konumundadır²⁰ ve eserinde *“Selçukluların gelişiyile Doğu Anadolu'da yaşanan değişimin insanî boyutlarına temas ederek emsalsiz tasvirler yapmaktadır”²¹*.

Anadolu'nun Türkler tarafından fethinin önemli dönüm noktalarından biri Erzurum Pasinler ovasında yaşanmıştır²². İbrahim Yınal ve Kutalmış komutasındaki Selçuklu kuvvetleri ile Katakalon Kekaumenos komutasındaki Bizans kuvvetleri ki Gürcü birlikleri komutanı Liparit tarafından desteklenen bu ordu 18 Eylül 1049 tarihinde başlayan savaşta yenilmiş, Liparit de esir düşmüştür²³. Simbat bu yaşanan gelişmelerin ve bölgedeki Türk akınlarının sorumlusu olarak bölgeyi savunmasız olarak bırakan Romalıları suçlayan ilk Ermeni tarihçisi olmuştur²⁴. Aristakes de Pasinler'de görülen ve Doğu Anadolu'da akınlarda bulunan bu Selçuklu ordusu hakkında korkuyla karışık hislerini şu şekilde ifade etmiştir: *“Türkistan'dan sayısız bölükler ilerledi. Atları kartallar kadar kalabalık, toynakları kaya kadar sert idi. İyi kuşanmış yayları gergin, okları keskin ve ayakkabı bağları asla çözülmemişti (yani sürekli hareket halindeydiler)”²⁵*.

XI. yüzyılın ikinci yarısında, Bizans'ın doğu sınırında görünen Selçuklu Türklerinin ilerlemesi, Bizans devleti varlığı bakımından çok ağır sonuçlar doğurmuştur. Armenia toprakları Bizans'a ilhak edilmiş olduğundan, doğuda yabancı saldırılarına karşı Bizans topraklarını koruyacak bir tampon bölge de kalmamıştı. Bu nedenle, Selçuklu

¹⁸ Çalışma Ermeni kaynakları üzerine olduğu için bu dönemde Anadolu'nun fethini ve tarihini ayrıntılı bir şekilde takip etmek için Süryani kaynağı Abû'l Farac ve Bizans kaynağı olan Nikephoros Bryennios'a bakılabilir.

¹⁹ Bu konuda ilk kapsamlı çalışmayı H. D. Andreasyan yapmıştır. H. D. Andreasyan, “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi**, Yıl: 1949, Cilt:1, Sayı:1, s. 95-118. Bu makalenin devamı aynı dergide sayı 2'de yayınlanmıştır. **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi**, Yıl: 1950, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 401-438.

²⁰ H. D. Andreasyan, “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 1, 1949, s. 99.

²¹ İbrahim Tellioğlu, **Orta Çağ'da Türkler Ermeniler Gürcüler**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2019, s. 19.

²² İbrahim Tellioğlu, **Fethedilenlerin Gözüyle Anadolu'nun Fethi**, Bilge Kültür-Sanat Yay., İstanbul 2020, s. 56-61.

²³ Ömer Subaşı, “Tarihi Kaynaklar Işığında Kaputru Savaşı”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 2010, Cilt: 17 Sayı: 44, s. 257 vd.

²⁴ R. Bedrosian, **Smbat Sparapet's Chronicle**, New Jersey 2005, s. 21-22.

²⁵ Lastivertli Aristakes, **a.g.e.**, s. 51.

akınları doğrudan Bizans topraklarına olmuştur²⁶. Bu durumun sebebini Ermeni kaynağı Mateos, Bizans hükümdarı IX. Konstantinos Monomakhos'a yükleyerek ifade etmiştir:

“Onlar bütün Ermenistan’ın, Romalılar yüzünden başsız ve müdafaasız kalmış olduğunu biliyorlardı. Çünkü Romalılar, cesur ve kuvvetli adamları şarktan uzaklaştırmışlardı ve Ermenistan’ın ve bütün Şarkın müdafaası yalnız hadımağası olan kumandanların elinde kalmış bulunuyordu. İşte bu zamanda, zalim askerler, Ardızın (Erzurum) denilen çok nüfuslu ve meşhur Ermeni şehrine geldiler²⁷.”

Aristakes ise “kana susamış, katil hayvan” olarak nitelediği 1054’teki Selçuklu Sultanı Tuğrul komutasındaki orduların Malazgirt’ten Çoruh boylarına, Bayburt’a kadar akınlarla bölgeyi yakıp yıktığını ifade etmiştir²⁸. Böylece yıllarca süren akınlarla bölge savunmasız, halk umutsuz bırakılmıştır²⁹. Bu nedenle bölgedeki otorite boşluğunu değerlendiren Gürcü Prensi Ivane (Liparit’in oğlu) Bizans topraklarına girerek Erzurum’a kadar ilerlemiş Türkleri de davet ederek bölgede yağma faaliyetlerinde bulunmuştur³⁰. Bölgede Selçuklu akınları aralıklarla devam etmiştir. Sultan Alparslan tarafından da 1064 yılında Ani fetih edilmiştir. Bu şehrin düşüşü Ermeni tarihçilerini büyük üzüntüye sevk etmiş, ilahi bir ceza olarak yorumlanmıştır. Aristakes günler süren şehirdeki olaylarda birçok insanın öldürüldüğünü, Arpaçay’ın kana boyandığını ve insanların ilahi bir cezaya uğradığını şu şekilde ifade etmiştir: “Yüce ve güzel saray adaletsizliklerden dolayı yakılırken, diğer tüm yapılar toprak yığınına döndü. Oradaki tefecilik ve hainlik bitti³¹.”

Bu şekilde Malazgirt Savaşı öncesinde Bizans ülkesindeki iç karışıklık ve Bizans’ın batısındaki Norman, Peçenek ve Kuman akınları imparatorluğun doğu topraklarını savunmasız bırakmıştır³². Bunun sonucunda Selçuklu akınları Anadolu içlerine ulaşmaya başlamıştır. Selçuklu sultanı Alparslan karşısında Bizans İmparatorluğu’nun Malazgirt’te uğradığı büyük mağlubiyet, Bizans’ın Anadolu hâkimiyetine son vermiştir. Bundan sonrası artık Anadolu için Türk tarihi başlayacaktır³³.

Bizans’ın merkezi gücü Anadolu’da 1071’den sonraki yıllarda tamamen çöktü. Bir yandan Kilikya’da ve Batı Toroslar’da *Ermeni Hetumi* ve *Rupeni* hanedanlıkları ortaya çıkarken, Ermeni vali Philaretos ve onun gibi olanlar da Doğu Toroslar’ın güney bölgelerinde bağımsızlıklarını ilan ettiler. Türkmen emir ve beyleri de bu otorite boşluğundan ve kargaşadan istifade edip Anadolu’ya sızmaya başlamıştı³⁴.

²⁶ Işın Demirkent, **a.g.e.**, s.14-15. Tuğrul’dan itibaren bölgedeki Selçuklu akınlarını Bizans kaynakları da ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır bkn: Nikepheros Bryennios, **Tarihin Özü**, Çev.: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008, s. 43 vd.

²⁷ **Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)**, s.86.

²⁸ Lastivertli Aristakes, **a.g.e.**, s. 68-71. Burada yazar Malazgirt ve çevresinde yaşanan olayları ayrıntılı bir şekilde anlatır, **aynı eser** s. 72-77.

²⁹ Lastivertli Aristakes, **a.g.e.**, s. 78 vd.

³⁰ Yusuf Ayönü, **a.g.e.**, s. 24.

³¹ Lastivertli Aristakes, **a.g.e.**, s. 113.

³² Yusuf Ayönü, **a.g.e.**, s. 33.

³³ Işın Demirkent, **a.g.e.**, s.14-15.

³⁴ Jean Pierre Bodmer, **a.g.m.**, s.37.

XI. yüzyılda, Selçuklu Türklerinin Anadolu'yu ele geçirme ve yerleşme girişimleri, Bizans İmparatorluğu yönetiminde uzun yıllardan beri bütünlüğünü korumuş olan bu bölgede politik parçalanmayı da hızlandırmıştır. Birçok Türk, Türkmen boyu göç dalgaları halinde Anadolu'ya gelmeye ayrı ayrı beylikler ya da emirlikler çevresinde örgütlenmeye başlamış ve Anadolu Bizanslılar ile Türkler arasında bölünüp bir savaş alanına dönüşmüştür³⁵. Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın 1075 yılında İznik'i fethederek Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurması da Anadolu'da yeni bir dönemi başlatmıştır³⁶. Bizans ise II. Ioannes Komnenos zamanında(1137-1138) Çukurova'da bulunan Ermeni hanedanlıklarına ağır bir darbe indirerek Tarsus ve Adana taraflarını ele geçirip I. Leon ve oğlunu esir etmiştir³⁷.

Anadolu'daki Selçuklu hâkimiyeti, Ermeniler için Bizans İmparatorluğu idaresine göre önemli yenilikler getirmiştir. Bunların başında, Bizans ile Ermeniler arasındaki sıkıntılardan en büyüğü olan mezhep kavgaları sebebiyle ortaya çıkan dinî çatışmaların Selçuklu idaresiyle birlikte son bulması gelir. Zira kaynaklarda, Selçukluların Ermenilere gösterdiği dinî hoşgörü dolayısıyla büyük bir memnuniyet olduğu anlaşılmaktadır. Selçukluların miri toprak rejimi ile toprakların belirli bir bedel karşılığında içerisinde Ermenilerin de yer aldığı ahaliye dağıtması, daha önce Bizans aristokratlarının keyfî uygulamaları neticesinde bozulan ekonomik hayatı yeniden canlandırmıştı. Halk için devrim niteliğindeki bu uygulamalar Ermenilerin Selçuklu hâkimiyetine bakış açısını büyük ölçüde değiştirmiştir³⁸. Ayrıca çağdaş Ermeni müelliflerinin Bizans Devleti'nin niyetinin iyi olmadığını farkında olduklarını yukarıda verdiğimiz bilgiler dışında şu çarpıcı örnek de göstermektedir; Urfalı Mateos Bizans Devleti'ne yönelik onca iyi niyetlerine, sadakatlerine ve hizmetlerine rağmen İmparator Diojen'in yalancılara inanarak Ermenilere büyük bir kin beslediğini şu şekilde nakleder:

“ İmparator Diojen, Romalıların bu yalan sözlerine inandı ve İranlılara karşı yapacağı harpten (Malazgirt Savaşı) dönünce Ermeni mezhebini ortadan kaldıracığına dair tehditler savurdu ve yemin etti. O, aynı zamanda Roma askerine, Sivas şehrini talan etmek emrini verdi. Askerler, talan esnasında zalim imparator Diojen'in bu haksız kararından dolayı birçok insanı da öldürdüler. ...”³⁹

Ermeni Kaynaklarına Göre Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Hükümdarları

Selçuklu Türklerinin Ermeni toplulukları ile ilk temasları, XI. yüzyılın ilk yarısında yaşanmıştır. Türklerin 1028 yılından sonra Anadolu'ya yaptıkları akınlarla, Anadolu'nun fethi süreci başlamış ve 1071'den sonra artık Anadolu kapıları tamamen açılmıştır⁴⁰. Çağrı Bey'in 1018 keşif seferiyle birlikte Selçuklular, Ermenilerin yaşadığı

³⁵ Nevra Necipoğlu, “Türklerin ve Bizanslıların Ortaçağda Anadolu'da Birliktelikleri”, **COGİTO Dergisi**, Sayı: 29, Yıl: 2001, s. 75; Mutlu Adak, **Ortaçağda Bayburt**, Berikan Yayınevi, Ankara 2016, s. 48.

³⁶ Osman Turan, **a.g.e.**, s. 37.

³⁷ Yusuf Ayönü, **a.g.e.**, s. 122.

³⁸ Osman Turan, **a.g.e.**, s. 56.

³⁹ **Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, s. 141.

⁴⁰ Mehmet Ersan, **a.g.m.**, s. 151.

bölgeye yönelmiştir. Bu şekilde Doğu Anadolu'ya girerek Ermenilerin de yaşadığı yerleri ele geçiren Selçuklular, Ermeni kaynaklarında ülkelerini istila etmeye çalışan bir güç olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Bu düşman unsuru nitelemelerine temel teşkil eden en önemli neden din farklılığıdır⁴¹. Bu din farklılığı ağırlıklı kilise adamı olan Ermeni yazarlarını da etkilemiştir. Böylece Ermeni tarih yazıcıları, Selçuklu Türklerini Hristiyanlığı ve İsa'ya inananları ortadan kaldırmayı hedef edinmiş bir topluluk olarak tasvir etmiştir⁴². Bunun ilk örneklerini Lastivertli Aristakes ve Urfalı Mateos vermiştir. Bu iki yazarın tasvirleri başlangıçta öyle bir kan dökücü bir Selçuklu hükümdarı portresi çizmiştir ki “*kendilerinden sonra gelen Ermeni tarihçiler de Selçuklu hükümdarını aynı şekilde tasvir etmeye devam etmiştir*”⁴³.

Ermeni müverrihi Vardan⁴⁴ Tuğrul Beyden itibaren Selçuklu Sultanları hakkında bilgi veren önemli bir Ermeni yazardır⁴⁵. Tuğrul Beyin kişiliği hakkında bir olay aktarmaktadır, olay Gürcü Liparit ile geçer;

“ *Liparit esir düşerek Sultanın yanına götürüldü. Liparit, Sultanın yüzünü gördükten sonra onun emrini ifa edeceğini söyledi. Fakat Sultanın huzuruna çıktıktan sonra: ‘Seni görmeğe lâyık olduktan sonra emrini ifa etmeyeceğim ve ölümden korkmayacağım’ dedi. Sultan : ‘Ne istersiniz?’ diye sorunca, esir prens cevabı verdi : ‘Eğer tacirsen beni sat, cellatsan beni öldür ve eğer padişahsan beni bedelime mukabil serbest bırak.’ Sultan: ‘Ben ne seni satın alacak tacir, ne de senin celladın olmak isterim; ben bir padişahım, istediğin yere gitmek için serbestsin’ dedi ve onu serbest bıraktı*”⁴⁶.

Tuğrul Beyi öven müverrih Vardan, (Aristakes'in etkisi ile olmalıdır) Sultan Alparslan hakkında *bütün memleketi kana boyayan* olarak bilgi verir⁴⁷. Ani'yi fethettiği sırada *bin kişiyi keserek onların kanlarıyla yıkandığını* belirtir⁴⁸. Diğer Ermeni kaynakları da *korkunç ve memleketlerini kana bulayan* biri olarak Alparslan'ı tasvir etmektedir⁴⁹. Genceli Kiragos, Ani'de yaşananlardan dolayı Selçuklu Sultanını insanları yiyip yok eden

⁴¹ İbrahim Tellioglu, “Images of Turks in Armenian Documents (11 th-14 th Centuries) Ermeni Kaynaklarında Türk Tasviri (XI.-XIV. Yüzyıllar)”, **International Review of Turkish Studies**, Cilt: 1, Sayı: 3, Yıl: 2011, s. 50; İbrahim Tellioglu, “Ermeni Kaynaklarında Türk Tasviri (XI.-XIV. Yüzyıllar)”, **Yeni Türkiye Dergisi**; Ermeni Meselesi Özel Sayısı 1, Sayı 60, Yıl: 2014 s. 4.

⁴² İbrahim Tellioglu, **Türkler Ermeniler Gürcüler**, s. 103.

⁴³ İbrahim Tellioglu, **Türkler Ermeniler Gürcüler**, s. 21.

⁴⁴ Yazdığı eserler ve gösterdiği faaliyetler sayesinde, XIII. asır Ermeni müellifleri içinde parlak bir mevki işgal eden Vardabet Vardan, eserinde M. 1267 yılına kadar olan olayları anlatmış ve eserinin 1242 yılına kadar olan kısmındaki olayları anlatırken kendinden önceki Ermeni müelliflerden faydalanmıştır. Bu nedenle konumuz açısından diğer müelliflerin de bakışını yansıttığı için önemli bir kaynaktır. Daha fazla bilgi için Bknz: Vardan Vardabet, “Türk Fütûhatı Tarihi (889-1269)”, **Tarih Semineri Dergisi I-II**, Çev.: Hrant D. Andreasyan, İstanbul 1937-1938, s. 154-255; Hrant D. Andreasyan, “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, İ.Ü., **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:1, 1949, s. 98-118.

⁴⁵ Vardan Vardabet, “Türk Fütûhatı Tarihi (889-1269)”, **Tarih Semineri Dergisi I-II**, Çev.: Hrant D. Andreasyan, İstanbul 1937-1938, s. 169.

⁴⁶ Vardan Vardabet, **a.g.e.**, s. 175.

⁴⁷ Vardan Vardabet, **a.g.e.**, s. 171.

⁴⁸ Vardan Vardabet, **a.g.e.**, s. 176.

⁴⁹ **Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, s.118-122.

vahşi bir hayvana benzetmiştir⁵⁰. Alparslan’a karşı kullanılan tasvirler ve özellikle Ani’nin kaybedilmesi sırasındaki anlatımlar olumsuz benzetmelerin zirveye çıktığı andır ve bundan sonra anlatımlarda kırılma yaşanacaktır⁵¹. Bu kırılmada etkili olan faktör önce din farklılığı ve yabancı gördükleri Türk toplumu karşısında korku ile karışık efsanevi yüceltmeleri olmalıdır. Çünkü kendilerine yabancı olan Selçukluların hâkimiyetine girmemek için mücadelede başarısız olmuş ve ülkelerini kaybetmişlerdir. Bu karşı durmadıkları güç karşısında yenilgilerin acısı anlatılarına yansımıştır. Ani’nin Selçuklu Türklerinin eline geçmesi Bizans kaynaklarında pek yer almaz⁵². Ermeni tarihçileri ise kin duygusu ile Ani gibi önemli bir merkezi fetheden düşmanı en kötü şekilde anlatmayı tercih etmiştir. Ancak tanımadıkları Türk toplumu ve hükümdarları karşısındaki bu olumsuz tutum ve yargıları; Ermeni müelliflerin Türklerin idaresini gördükçe, onları tanıdıkça, hızlı bir şekilde olumlu yöne evrilmiştir.

Şöyle ki daha Malazgirt zaferinin mimarı Alparslan hakkında Aristakes şu değerlendirmelerde bulunmuştur⁵³:

“...korkusuzca ve mağrurca Bizans imparatorunun önüne çıktı. Ama onu tutarsa (esir ederse) ülkesine sevgi ve şerefle dönmesi için serbest bırakacağına yemin etmişti. ... (Alparslan, Diogenes’i) sağına oturttu. Ve onu sadık bir arkadaş gibi yüceltip, onu bir şerefle serbest bıraktı.”

Bunu İslam kaynakları⁵⁴ da Bizans kaynakları da teyit etmektedir. Bizans kaynaklarından Bryennios; “... hiç kimsenin beklemediği kadar alçakgönüllü davrandı. Tutsak alınmış olanı teselli eder, onunla birlikte yemek yer, onun hatırı için onun istediği tutsak düşmüş kişileri özgür bırakır ve son olarak kendisini de özgür bırakır⁵⁵.” şeklinde Sultan Alparslan’ın kişiliği hakkında önemli ayrıntıları paylaşmıştır. Ermeni kaynakları, aradan pek bir zaman geçmeden Sultan Alparslan’ın oğlu Melikşah hakkında övgü dolu sözlerle eserlerinde bilgi vermektedirler. Müverrih Vardan Melikşah’ı anlatırken; “Bu, bilhassa milletimize karşı merhametli ve iyi düşünen bir zattı. Patrik Barseğ, haçı kaldırmış vaziyette kendisini karşılar, Sultan hediyelerle ve Tuğralı fermanla onu taltif etti.” der ve yine O’nun fetihlerini anlatırken; “bu sulhperver ve Hristiyanları seven Sultan” şeklinde hep iyi bir barışsever olduğunu vurgular⁵⁶. Urfalı Mateos da Melikşah hakkında övgü dolu sıfatlarla bahseder ve merhametli, Hristiyanlara karşı tatlı, barışçı olarak nitelendirir⁵⁷. Mateos, Melikşah’ın faaliyetleri ve Ermenilere iyiliklerini anlatırken şunları kaydeder;

“Sultan, senyör Barseğ’i huzura kabul edip ona büyük iltifat gösterdi ve onun arzularım yerine getirdi. Sultan, bütün kilise ve manastırları ve ruhanîleri

⁵⁰ R. Bedrosian, **Kirakos Gandzakets'i's History of the Armenians**, New York 1986, s. 84.

⁵¹ İbrahim Tellioglu, **a.g.m.**, s. 7.

⁵² İbrahim Tellioglu, **a.g.e.**, s. 75.

⁵³ Lastivertli Aristakes, **a.g.e.**, s. 118.

⁵⁴ İslam kaynakları Malazgirt savaşı hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Bkn: Faruk Sümer ve Ali Sevim, **İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971, s. IX vd.

⁵⁵ Nikepheros Bryennios, **a.g.e.**, s. 56.

⁵⁶ Vardan Vardabet, **a.g.e.**, s. 180-184.

⁵⁷ Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162), s.146.

vergiden muaf tuttu ve Ermeni katolikosuna fermanlar verip onu iltifatla uğurladı. Katolikos Barseğ, Sultanın emriyle kendisine refakat eden yüksek şahıslardan müteşekkil bir maiyyetle beraber sevinçle dolu olduğu halde geri geldi⁵⁸.”

Ermeni kiliselerini koruyan, vergiden muaf tutan Melikşah, çok sevilen bir hükümdar olarak Ermeni kaynaklarında anılmış ve vefatında “*Melikşah’ın ölümü, bütün dünyayı büyük bir matem içine düşürmüştür*”⁵⁹. Genceli Kiragos da Tanrı’nın inayetiyle babası Alparslan gibi olmayan Melikşah’ın akıllı ve iyi niyetli bir politika takip ettiğini belirterek Onu; “*Özgür ve geniş fikirliydi ve fiziksel olarak krallığa layıktı*” diyerek övmüştür⁶⁰.

Bir başka Ermeni Müellifi olan *Anili Samuel* de Melikşah’ın düşmanlarının (Hristiyanların) gönlünü kazandığını, insanların en âdil, akıllı ve kudretlisi olduğunu, şefkati ve fikirleri ile kendisini herkese sevdirdiğini belirtir ve “*milletimizi o kadar çok seriyordu ki, dua ve takdislerimizi talep ediyordu*” demektedir. Bu ifadeler, Bizans’ın baskısını yüzyıllarca çeken Ermenilerin, çok kısa bir sürede Türklerin adalet ve hoşgörüsünü fark etmeleri ve takdir etmeleri açısından önemlidir⁶¹.

Kaynaklarda Selçuklular tarafından Azerbaycan bölgesinin idaresine tayin edilen Selçuklu ailesinden Yakuti’nin oğlu olan İsmail’in bölgedeki yönetimi hakkında da bilgiler mevcuttur. Müverrih Vardan onun hâkimiyet sırasında *Ermenistan’ın imar olunduğunu ve manastırların mamur hale getirildiğini* nakleder⁶². Urfalı Mateos da onun hakkında; “*İsmail, iyi ve çok merhametli ve imar edici bir şahıstı. O, bütün Ermenistan’ı idaresi altına almış olup memleketi imar etmeye başlamış ve bütün manastırları İranlıların fenalıklarına karşı himaye etmişti*”⁶³.” diyerek onu doğrulamaktadır.

Büyük Selçuklu Sultanlarından sonra Anadolu’da, Türkiye Selçuklu hâkimiyeti kurulmaya başlandığı sırada aynı coğrafyada yaşama ve Selçuklu tebaası olmaları nedeniyle Türk-Ermeni ilişkileri daha da yoğunlaşmıştır.

Bu duruma örnek olması açısından I. Mesut zamanında yaşanan bir olay, çalışma konusu açısından önemlidir. Ermeni Kilikya Prensiği’nin⁶⁴ II. Toros zamanında, Ermenilerin güçlenmesini istemeyen Bizans İmparatoru I. Manuel’in, Ermenilere karşı ittifak teklifiyle Çukurova’ya sefer düzenleyen I. Mesut⁶⁵, saldırıdan önce Ermeni prensine haber gönderip, “*Ben senin memleketini tahrip etmeye gelmedim. Bize itaat et, Greklerin elinden almış olduğun yerleri iade et, biz sana dost kalacağız*” diyerek

⁵⁸ Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162), s.176.

⁵⁹ Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162), s.178.

⁶⁰ R. Bedrosian, *Kirakos Gandzakets’i’s History of the Armenians*, s. 96-97.

⁶¹ Mehmet Ersan, *a.g.e.*, s. 246.

⁶² Vardan Vardabet, *a.g.e.*, s. 184.

⁶³ Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162), s.179 ve 181-182.

⁶⁴ Ayrıntılı bil için bkz.; Mehlika Aktok Kaşgarlı, *Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Kök Yayınları, Ankara 1990.

⁶⁵ İlyas Gökhan, “Türkiye Selçukluları İle Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler”, *Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2012, Sayı:1, s. 86.

hareketinin sebebini bildirmiştir. II. Toros'un ise bu teklife cevabı; “Bir hükümdar olan sizlere gönül rızasıyla itaat ediyoruz. Çünkü siz, bizim yükselip gelişmemizi hiçbir vakit kıskanmamış ve memleketimizi tahrip etmemişsiniz. Fakat bizim memleketimizi Romalılara vermek hususuna gelince, bunu asla kabul edemeyiz” şeklinde olmuştur⁶⁶.

II. Kılıçarslan döneminde de Ermeni Prenslığı ile dostane ilişkilerin devam ettiğini yine kaynaklar bildirmektedir⁶⁷.

Bu dönemdeki Anadolu Türk beyliklerinden Artukluların hâkimiyeti ve Ermenilere yaklaşımı ile ilgili Ermeni müellifi Grigor, Artukoğlu Balak Gazi'nin ölümünün ardından şunları belirtmiştir; “O, kendi hâkimiyeti altında bulunan Ermenilere şefkat ve merhamet göstermiştir⁶⁸. ”

Anadolu Selçuklularının en güçlü oldukları dönemde Ermenilere yaklaşımı ve Ermeni müelliflerinin bu dönem hakkında verdikleri bilgiler bu çalışma için ayrı bir öneme sahiptir; çünkü Türklerin günümüzde çeşitli ithamlara maruz kaldığı düşünüldüğünde tarihi belgeler bu konuda önemli tespitler yapılmasında faydalı olmaktadır. Bir millet veya devletin güçlü dönemleri onların yönetim ve adalet anlayışının anlaşılmasında en önemli tarihi kesitlerdir. Bu nedenle Anadolu Selçuklularının en güçlü iktidar dönemi olan I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) zamanında yaşanan bir olayın bizzat Ermeni müellifler tarafından aktarılmış olması önemlidir. Bu olay Türk hükümdarların ayırım gözetmeden tebaasına olan sevgisini ve adalet anlayışını yansıtmaktadır. Olay şu şekilde yaşanmıştır; Celaleddin Harezşah'ı Yassıçemen Savaşı'nda (1230) yenerek yurduna doğru dönen Sultan I. Alaeddin Keykubad Kayseri yakınlarında halkın sevgi gösteriyle karşılanmıştır. Ermeni müellif Genceli Kiragos bu sırada yaşananları şu şekilde anlatmıştır;

“Alaaddin Kayseri'ye yaklaşınca, Müslümanlar imamlarıyla, Hristiyanlar papazlarıyla ellerinde haçlar, çanlar olduğu halde, bir günlük mesafede karşıladılar. Alaaddin'in bu asaletini gören Müslümanlar, Hristiyanları geriye iterek, tebrik arz etmelerine meydan bırakmamak istedilerse de, bunlar bir tepeye çıkarak kendilerini gösterdiler. Bunların Hristiyan olduğunu haber alınca, Alaaddin ordugâhından kalkıp geldi, aralarına karıştı; çanlarını çalmalarını ve yüksek sesle taganni etmelerini emretti. Hatta şehre bunların ortasında olarak girdi. Onlara hediyeler, ihsanlar verdi⁶⁹. ”

Sonuç

Belli bir dönem Bizans'ın bilhassa dinî açıdan baskılarına maruz kalan Ermenilere, Anadolu Selçuklu idaresine geçtikten sonra, elde edilen bilgi ve bulgulara göre ve özellikle Ermeni kaynaklarına göre dinî bir baskı yapılmadığı, din değiştirmeleri

⁶⁶ Simbat, **Vekayiname (951-1334)**, Çev.: Hrant D. Andreasyan, TTK Kütüphanesi Basılmamış Nüsha, s.56; **Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136)** ve **Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, s. 307-308; Mehmet Ersan, **a.g.e.**, s. 248.

⁶⁷ **Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136)** ve **Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, s. 315-316.

⁶⁸ **Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136)** ve **Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, s. 278.

⁶⁹ Hasan Oktay, **Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar**, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 29.

için zulüm ya da asimile politikalarına tabi tutulmadıkları anlaşılmaktadır. Eğer böyle bir olay ya da baskı gerçekleşseydi, Ermeni kaynaklarında söz konusu edilmesi gerekirdi. Ancak Ermeni kaynaklarında bunun tam tersi yönünde, vergi muafiyeti gibi hususlar dile getirilerek Ermenilerin, Selçuklu egemenliği altında inanç özgürlüğüne sahip oldukları görülmektedir. Ayrıca Anadolu’da düzenin tesis edilmesinden sonra yerli Hristiyanlara ve bunlar arasında olan Ermenilere dair Selçukluların gerçekleştirdiği bir kovuşturma hadisesi kaynaklarda yer almamıştır⁷⁰. Bu çalışmada faydalanan Ermeni müelliflerinin aktardığı bilgiler ışığında;

Selçuklu Türklerinin Anadolu’yu fetih etmeden önce X. yüzyılda ve XI. yüzyılın ilk yarısında Anadolu’da yaşayan Ermenilerin bir kısmının Bizans tarafından Doğu Anadolu’dan, Anadolu’nun iç kesimlerine zorla göç ettirildiğini, topraklarının ilhak edildiğini, baskılara ve zulme uğradığı, mezhep değiştirmeye zorlandığını;

Bu ilhak, göç politikasının ve baskıcı yönetim anlayışının sonucu olarak Selçukluların ve diğer Türk boylarının XI. yüzyılda Anadolu’ya kolayca akınlar düzenlediklerini, karşılarında güçlü bir mukavemet gücünün olmadığını, Anadolu’nun fethinin ve yurt edinilmesinin kolaylaştığını;

Anadolu’nun fethi sırasında özellikle Sultan Alparslan’ın Ermeniler için önemli bir merkez olan Ani’yi fethettiği sırada Türklerin savaş alanındaki güç ve yeteneklerini duyan Ermeni toplumunun ve müelliflerinin korktuklarını, efsanevi anlatımlarla Ani’nin kaybından dolayı din farklılığının da etkisiyle Alparslan’a ve ordusuna kindar tasvirlerde bulunduklarını;

Ermeni toplumunun ve müelliflerinin Türklerle birlikte yaşam sürmeye başlayınca ve Selçukluları tanıdıkça, Selçuklu sultanlarının yönetim anlayışının Bizans ve Haçlılardan farkını görüp kindar tutumlarının kısa sürede değiştiğini, Türklere ve sultanlarına ait düşüncelerinin olumlu yönde seyrettiğini, Selçuklu Sultanlarına sempati duyduklarını;

Ermeni müelliflerinin, Selçuklu Sultanı Melikşah’tan itibaren, Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçuklu Sultanlarına övgü dolu sözler söylediklerini, kişiliklerini ve saltanat anlayışlarını beğendiklerini, adil bir yönetim sergilediklerini, Ermeni toplumuna karşı hoşgörülü icraatlarını vurguladıkları görülmektedir.

Selçuklu Devleti, bir Türk-İslam Devleti geleneğine sahip olması ile kurumları ve yönetim anlayışıyla kendinden sonraki Türk devletlerine örnek olmuş ve devlet geleneği-devlet felsefesi-tebaaya yaklaşımı; Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti gibi önemli Türk Devletleri tarafından miras olarak alınmış olup bu gelenek günümüze kadar devam ettirilmiştir. Selçukluların devlet geleneği ve yönetim felsefesi incelendiğinde, Ermeni kaynaklarının teyit ettiği şekilde, Anadolu fetih edildikten sonra yerli diğer halklar gibi Ermeni toplumuna da adil davranıldığı; Ermenilere zulmedilmediği; lakin kiliselerine, manastırlarına sahip çıkıldığı, vergi muafiyetleriyle desteklendikleri; dini yaşamlarına saygı duyulup karıştırılmadığı; Ermenilerin yaşamlarını kolaylaştırmak için

⁷⁰ Mehmet Eran, **a.g.e.**, s. 258-259.

çeşitli tedbirler alındığı; etnik veya dini kimliklerinden dolayı ayrımcılığa veya ayrı bir politikaya tabi tutulmadıkları anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ADAK, Mutlu, **Ortaçağda Bayburt**, Berikan Yayınevi, Ankara 2016.
- ANDREASYAN, H. D., “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi**, 1949, C.1, S.1, s. 95-118.
- ANDREASYAN, H. D., “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, (Sayı 1’deki makalenin devamıdır) **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi**, 1950, C.1, S.2, s. 401-438.
- AYÖNÜ, Yusuf, **Selçuklular ve Bizans**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2014.
- BAYKARA, Tuncer, “XII-XX. Yüzyıllar Arasında Anadolu Şehirlerindeki Türk-Ermeni İlişkileri Hakkında Küçük Notlar”, **Atatürk Üniversitesi II: Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu**, Erzurum 2007, s. 15-19.
- _____, “Selçuklu Çağında Türkler ve Ermeniler”, **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu Tebliğleri**, Ankara 1985, s. 75-77.
- BEDROSIAN, R., **Smbat Sparapet’s Chronicle**, New Jersey 2005.
- BODMER, Jean Pierre, “Selçuklular Anadolu’da”, **COGITO Dergisi**, 2001, S.29, s. 33-47.
- CLAUDE, Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev.: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.
- _____, “Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)”, Çev.: Yaşar Yücel – Bahaeddin Yediyıldız, **BELLETEN**, LI / 201, Ankara 1987, s. 135-143.
- DABAĞYAN, Levon Panos., **Türkiye Ermenileri Tarihi**, IQ Yayınları, İstanbul 2003.
- DULAURIER, M.Edward, “Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar (Vartan’ın Umumî Tarihinden Müstahreç)”, Çev.: Mahmud Kemal Ayas, **Türkiyat Mecmuası**, C. V, İstanbul 1936, s. 27-48.
- EĞİLMEZ, Savaş, **Erzurum ve Çevresinin Ortaçağ Boyunca Tarihi Coğrafyası**, Erzurum 2004, Basılmamış Doktora Tezi.
- ERSAN, Mehmet, “Ortaçağ Ermeni Kaynaklarına Göre Selçuklu Sultanları”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.XXV, S.1, Temmuz 2010, s. 147-154.
- _____, “Selçuklular Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri”, **Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri**, (haz. İdris Bal, Mustafa Çufalı), Nobel Yayınları, Ankara 2003, s. 51-66.
- _____, **Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- HONIGMANN, Ernst, **Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı**, Çev.: Fikret Işıltan, İstanbul 1970.
- GREGORY ABÛ’L-FARAC, **Abû’l-Farac Tarihi**, C. I, Çev.: Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1999.

- KAŞGARLI, Mehlika A., “Haçlı Seferleri ve Ermeniler”, **21.Yüzyıla Girerken Tarihe Dostça Bakış: Türk – Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu**, (yay. haz.: Berna Türkdoğan), A.K.D.T.Y.K. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 29-36.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- KÖYMEN, M. Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I.**, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.
- KÜRKÇÜOĞLU, Erol, “Ortaçağ’da Bizans ve İran’ın Ermeni Siyaseti”, **21. Yüzyıla Girerken Tarihe Dostça Bakış: Türk – Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu**, (yay. haz.: Berna Türkdoğan), A.K.D.T.Y.K. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 37-46.
- _____, **Roma’dan Selçuklu İdaresine Ermeniler**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2005.
- LASTİVERTLİ ARİSTAKES, **Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu’nun Fethi**, Çev.: İlhan Aslan, Post Yayınları, İstanbul 2019.
- MAHMÛD EL-KÂŞGARÎ, **Dîvânu Lugâtî’t-Türk**, Çev.: Mustafa S. Kaçalın, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2019.
- Müverrih KİRAGOS, **Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar**, Çev.: Gürsoy Solmaz, Elips Yayınları, Ankara 2009.
- Müverrih VARDAN, **Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)**, Çev.: Hrand D. Andreasyan, Post Yayınları, İstanbul 2017.
- NECİPOĞLU, Nevra, “Türklerin ve Bizanslıların Orta Çağ’da Anadolu’da Birliktelikleri”, **COĞİTO Dergisi**, 2001, S. 29, s. 74-91.
- NIKEPHEROS BRYENNİOS, **Tarihin Özü**, Çev.: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- OKTAY, Hasan, **Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar**, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.
- ÖNGÜL, Ali, **Selçuklular Tarihi I**, Emek Matbaası, Manisa 2007.
- POLO, Marco, **Dünyanın Hikâye Edilişi Harikalar Kitabı 1-2**, Çev.: Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul 2003.
- RAMSAY, W.W. , **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası**, Çev.: M. Pektaş, İstanbul 1960.
- SEVİM, Ali, **Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- SEVİM, Ali ve SÜMER, Faruk, **İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1971.
- SUBAŞI, Ömer, “Tarihi Kaynaklar Işığında Kaputru Savaşı”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 2010, C.17 S. 44, s. 247-270.

ERMENİ KAYNAKLARINA GÖRE SELÇUKLU SULTANLARI VE YÖNETİMLERİ
(XI. – XIII. YÜZYIL)

- TELLİOĞLU, İbrahim, “Ermeni ve Gürcülerin Selçuklu Hâkimiyetine Bakışı Hakkında Bir Mukayese”, **Atatürk Üniversitesi II: Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu**, Erzurum 2007, s.1-13.
- TELLİOĞLU, İbrahim, “Ermeni Kaynaklarında Türk Tasviri (XI.-XIV. Yüzyıllar)”, **Yeni Türkiye Dergisi; Ermeni Meselesi Özel Sayısı 1**, Sayı 60, Yıl: 2014, s. 1-10.
- TELLİOĞLU, İbrahim, **Fethedilenlerin Gözüyle Anadolu’nun Fethi**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2020.
- TELLİOĞLU, İbrahim, “Images of Turks in Armenian Documents (11 th-14 th Centuries) Ermeni Kaynaklarında Türk Tasviri (XI.-XIV. Yüzyıllar)”, **International Review of Turkish Studies**, C.1, S.3, 2011, s. 28-61.
- TELLİOĞLU, İbrahim, **Orta Çağ’da Türkler Ermeniler Gürcüler**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2019.
- TURAN, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk – İslâm Medeniyeti**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.
- _____, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.
- Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) Ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)**, Çev.: Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- VARDAN VARDABET, “Türk Fütûhatı Tarihi (889-1269)”, **Tarih Semineri Dergisi I-II**, Çev.: Hrant D. Andreasyan, İstanbul 1937-1938, s. 154-255.
- YAĞCI, Mehmet, **Bizans İmparatorluğu’nda IX. Konstantinos Monomakhos Dönemi (1042-1055)**, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar 2021, Basılmamış Doktora Tezi.



Canan TAY* -Abdulhaluk Mehmet ÇAY**

**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
(ETA JOURNAL)**

**INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND
HISTORY RESEARCH**

Yıl: 4, Sayı: 2, Temmuz 2022, s. 16-27.

**ANA HATLARIYLA GEÇMİŞTEN GÜZÜMÜZE ERMENİLER VE
OSMANLI DEVLETİ'NİN ERMENİLERE KARŞI TUTUMU**

ÖZET

Genel hatlarıyla geçmişten günümüze Ermeniler ve Osmanlı Devleti'nin Ermenilere karşı tutumu adlı bu makale Ermeni halkı ile ilgili bilgiler vermektedir. 1789 ihtilaliyle ortaya çıkan milliyetçilik akımını çok uluslu bir topluma sahip olan Osmanlı devletini etkilemiştir. Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin hamisi olduğu devletler ise politikalarını yoğun bir şekilde uygulayarak menfaatlerini korumak amacıyla bir nüfus bölgesi sağlamışlardır. Ermeniler ilk önce Selçuklu daha sonra Osmanlı dönemlerinde asırlarca Türklerin hâkimiyeti altında yaşamış olup 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra İngiltere, Rusya, Fransa'nın Osmanlı topraklarında ıslahat çalışması başlattıktan sonra durumun nasıl değiştiğine değinilmiştir. Çalışmada Osmanlı Devleti döneminde Ermeni sorunun nasıl ortaya çıktığı da yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Ermeni Sorunu, Ermeni Tehciri.

**ARMENIANS AND THE OTTOMAN STATES ATTITUDE TO ARMENIANS FROM PAST
AND PRESENT WITH ITS GENERAL LINES**

ABSTRACT

This article, the general lines of Armenians and the attitude of the Ottoman State against Armenians, has given information about the Armenian people from the past to the present. It has influenced the Ottoman state, which has a multinational society, which has the nationalism movement that has emerged through the 1789 conflict. The states in which Armenians live in Ottoman lands are hammocks, have provided a

* Uzman, İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, cnndusmez@outlook.com.

ORCID: 0000-0002-5341-4405

** Prof. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
abdulhalukcay@aydin.edu.tr.

ORCID: 0000-0001-6654-7525

*Bu makale Turnitin programı ile taranmıştır.

*Araştırma makalesi.

*Makale geliş: 10.06.2022- Makale kabul: 27.06.2022.

population area to protect their interests by enforcing their policies intensively. The Armenians first lived under the rule of the Turks in Seljuklu and then in Ottoman times for centuries, and after the 1877-1878 Ottoman-Russian War, it was addressed how the situation changed after the start of rehabilitation work on the Ottoman lands of Britain, Russia, France. The study also includes how the Armenian problem arose during the Ottoman State period

Key Words: Armenian, Armenian Question, Armenian Deportation.

GİRİŞ

Çalışmada işlenen konu Ermenilerin tarih sahnesine nasıl çıktıkları ve Ermeni toplumu ile Türk toplumunun ilişkilerine değinilmiştir. Türkler ve Ermeniler arasında yüzyıllardır tarih sahnesinde gündemi meşgul eden problemler bugün dahi geçerliliğini korumaktadır. Osmanlı Devleti'nin kurulmasından yıkılışına kadar geçen süre içerisinde de devletin azınlıklara göstermiş olduğu ilgi ve yakın alaka azınlık içinde bulunan Ermeniler içinde geçerli olmuştur.

Ermeniler hiçbir zaman baskı ve zorbalıkla karşılaşmamış ve diğer azınlıklar ile devletin sunmuş olduğu hürriyet ve adalet ortamından en güzel ve geniş şekilde faydalanmışlardır.¹ Ancak, Fransız İhtilalinin etkisiyle tüm dünyada yayılan milliyetçilik akımı çerçevesinde azınlıklar kendi devletlerini kurmak için Osmanlı'ya karşı ayaklanmışlar ve bu azınlıklar içerisinde Ermeniler de önemli bir yer almıştır. Zira, Ermenilerin bağımsız bir Ermenistan kurulması yönündeki hayallerinin gerçekleşmesi için diğer devletlerin desteğini istemesi de bu amaçla olmuştur.

Osmanlı döneminde Ermeni meselesinin bir mesele olarak anılmasının ilk sinyalleri 1878 yılında imzalanan Ayestefanos Antlaşması çerçevesinde atılmıştır. Bu anlaşma neticesinde sorun olarak ilk kez dile getirilen Ermeni Meselesinin, Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Fransa arasında 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile büyük devletlerin gündemine girdiği söylenebilir². Bu çerçevede Ermenilerin Türklerle ilk temaslarından itibaren sürekli hoşgörü politikasıyla karşılandıkları söylenebilir. Bu çerçevede Ermeniler ile Türklerin ilk karşılaşmasının 1064 tarihinden sonra Türkler' in Anadolu'ya tam anlamıyla girmesinden sonra gerçekleştiği söylene de aslında bu tarihten yaklaşık 500 yıl öncesinde de iki milletin aynı topraklar üzerinde yaşadığı ifade edilebilir.³

Bu doğrultuda hazırlanan çalışmada öncelikle Osmanlı Devleti dönemine gelmeden önce Ermenilerin durumu hakkında bilgi verilerek daha sonra Ermeniler ile ilgili yaşanan gelişmeler anlatılacaktır.

¹ Ahmet Altıntaş, Mehmet Canatar vd., **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915 – 1920)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Ankara 1995, s.55

² Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1983, s. 106.

³ Şenol Kantarcı, **Ermeni Sorunu: Pencereden Bakmak Ya Da Manzaranın Bütününü Görmek**, 1. Baskı, SDU Yayınları, Isparta 2005, s.4.

1.TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

Ermenilerin menşei üzerine birçok mitolojik anlatımlar mevcuttur. İlk dönem tarihçileri başta olmak üzere bir kısım Ermeni tarihçiler Ermenileri kökenini Nuh peygamberin torunlarından Hayk'a dayandırmaktadırlar.

Ermenilerin güneyden gelmiş Urartu'da yerleşmiş Hayk'lar ile kuzeyden gelerek Tuna ve boğazlardan geçip Anadolu'ya giren Armenlerin Birleşmesinden ortaya çıkmış Hayk Armen toplumu olduğu söylenmektedir⁴.

Bu görüşe göre Nuh'un gemisi Ağrı (Ermenice Masis ya da Ararat) Dağı'na oturmuştur. Tufan sona erdikten sonra Nuh'un torunlarından bir kısmı Ararat etrafında kalırken diğer kısmı Mezopotamya bölgesine ilerlemişlerdir. Nuh peygamberin dağılan torunlarından Hayk ilerleyen yıllarda tekrar Ararat bölgesine gelmiş ve burada kalanlarla birleşmişlerdir⁵.

Çoğu tarihçiler ise Darius yazıtlarına ve Herodot'un kitabına dayanarak, Ermenilerin t.Ö. 515'de Ermenistan'a gelmiş olduklarını kabul etmişlerdir⁶

Ermeniler yaşamış oldukları bölgeleri Büyük Ermenistan ve Küçük Ermenistan olarak ikiye ayırmışlardır.Büyük Ermenistan, batıda Fırat Nehrinden doğuda Kür nehrine kadar olan bölgeyi kapsamaktadır⁷.

İskender'den sonra gelen krallar devrinde ise kralların menşei belli olmamakla birlikte Ermenistan denilen yerin hiçbir zaman bir hükümdar tarafından yönetilen bir devlet halini alamamış küçük yerlere hükmeden küçük krallar civarda bulunan büyük devletlerinin hakimiyeti altında kalmışlardır⁸

M. S. 301 yılında Ermeni Kralı Dırtad döneminde Aziz (Surp) Krikor öncülüğünde Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Böylece Ermeniler ilk Hristiyanlığa giren devlet olmuştur.

Doğu Anadolu'ya ne zaman yerleştikleri görüşlerin birden fazla olmasından dolayı tartışmaya açık hale gelmiştir. Buraya ne zaman ve nasıl yerleştiklerini öğrenmek imkânsız bir hal almıştır. İlk olarak 653 yılında Ermenistan Arapların nüfusu altına girmiş olduğunu bilmekteyiz. Bizans'tan beklenen hoşgörüyü göremediklerinden bu hoşgörüyü Müslüman Araplar gösterince hakimiyet altına girmeleri zor olmuştur. .

Emevilerin yerine Abbasilerin gelmesinden sonra Bizans Abbasilere karşı seferler düzenlemiştir. 1020'den sonra Oğuz akınları başlamış ve Bizans Ermenistan'ı işgal etmeye

⁴ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul Belge Yayınları, İstanbul 1987, s.100.

⁵ Cafer Ulu, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ermeniler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012, s.4.

⁶ Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, s.16.

⁷ Eray Bayramol, **Rus Kaynaklarında Ermeni Sorunu**, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s.16

⁸ Sadi Koçaş, **Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Kastaş Yayınları, İstanbul 1990, s.34.

devam etmiştir⁹. 10.asırda Fırat'ın batısında, Torosların içinde, Kapadokya'nın güneyinde, Suriye'nin kuzeyinde ve Antakya'da göç etmiş Ermeni toplulukları bulunuyordu¹⁰.

1071 yılında Malazgirt zaferinden sonra Alp Aslan'ın Bizans'ı yenerek Anadolu'nun kapılarının Türklere açılmasıyla bölgede bulunan Bizans yönetiminde olan Ermeniler Selçuklu Devleti'nin bölgeye gelmesiyle Selçuklu hakimiyetine girmişlerdir. Bizans yönetiminin o dönemde Ermenileri Ortodoks yapmaya zorlaması ve yüksek vergiler alması Ermenilerin Türklerin idaresine girmelerini kolaylaştıran sebeplerden olmuştur. Türkler hoşgörü politikasını uygulamışlardır. Sadece bu hoşgörü Ermeniler için değil tabiiyeti altına almış olduğu herkes için geçerli olmuştur. Bundan dolayı Türklerin bölgede yaşamaları ve büyük bir devlet kurmaları kolaylaşmıştır.

Ermenilere karşı duyulan hoşgörü'nün en güzel örneklerinden biri Melikşah için söylenmiş, Ermeni vakayinamesi, şöyle yazmıştır: “Melikşah'ın kalbi, Hristiyanlar için beslediği iyi niyet ve güzel duygularla doludur¹¹

Türkiye Selçuklu hükümdarı olan Süleyman şah 1085'de Antakya'yı fethedince Ermeni general olan Phileratos Urfa'daki oğlu Barsam'ı yanına alarak kaçmıştır. Fakat oğlu tarafından kabul edilmediğinden Müslüman olup Maraş'a yerleşti. Ertesi yıl Urfa'da Türkler tarafından fethedildiğinden, bütün Ermeniler Selçuklu tabiiyetini tanıdılar¹². Türk kültürü ve idaresinde olan Ermeniler iyi hizmetlerde bulunmuşlardır. Türk ekonomisine büyük katkıda bulunmuşlardır.

Osmanlı devleti kurulduğunda ise Ermeniler Kikya Doğu Anadolu bölgelerinde küçük kiralıklar halinde bulunuyorlardı. Osman Bey ile zamanında Rumlarca baskı yapılan ve Anadolu içlerine sürülmüş olan Ermenilerin burada bulunmalarına izin verilerek Kütahya dini merkezleri haline getirilmiştir. Bursa'nın 1324 fethedilmesi ile dini merkezleri Kütahya'dan Bursa'ya taşınmıştır¹³. İstanbul'un fethi Ermeniler için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Rumlar'dan sonra Türkler gibi yaşama hakkı din ve vicdan özgürlüğü can ve mal güvencesi verilen ikinci millet Ermeniler olmuştur¹⁴.

Fatih Sultan Mehmet dönemine gelindiğinde İstanbul'un fethinden so Rumlara bir patrik seçmelerini söylemiştir. Ermeniler için bir patrikhane tesis etmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in din, mezhep, dil farklılıklarına rağmen halka hoşgörü ile yaklaşmayı devletin temel prensibi haline getirmiştir. Türk Devletlerinde gördükleri hoşgörüyü Ermeniler Osmanlı Devleti içinde de görmüştür.

⁹ Gürün, a.g.e., s.38.

¹⁰ Bréhier, L, **Vie et mort de Byzance**. Editions Albin Michel, Paris 1948, s.239.

¹¹ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vakayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli**, (Çvr. Hırant Andreasyan), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s.146.

¹² Ali Güler ve Suat Akgül, **Sorun Olan Ermeniler**, Araştırma dizisi Türkar, Ankara 2017, s.9.

¹³ Ulu, a.g.e., s.12.

¹⁴ Bayramol, a.g.e., s.17.

**ANA HATLARIYLA GEÇMİŞTEN GÜZÜMÜZE ERMENİLER VE OSMANLI DEVLETİ'NİN
ERMENİLERE KARŞI TUTUMU**

1461 yılında ise Fatih Sultan Mehmed Ermeniler için tahsis etmiş olduğu patrikhaneye ruhani reisleri olan Hovakim'i (Yovakim) dini yetkili olarak Bursa'dan getirip yerleştirmiştir. Rum patrikliğinin yanında Ermeni Patrikliği kurmuştur¹⁵.

Böylece Osmanlı hükümdarı Ermenilerin dini ve örfi kurallarının ilk defa serbest olarak sahip olmalarına fırsat vermiştir. Bu Patriklikler sadece dini olarak değil toplumdaki şikâyetleri dinleme gelirlerini toplama gibi işleri görürlerdi. Osmanlı devleti Ermenilerin dini ve toplumsal işlerine karışmamış Ermeniler kendi mahkemelerinde yargılanmışlardır. Ermeni sorununa geçmeden önce bilmemiz gereken şeylerden biri de Ermeniler Türkler ile rahat bir hayat yaşamışlardır. Ermeniler refah ve huzur içinde yaşamış olduklarından onlara Milleti Sâdika ismi verilmiştir. Buradan da anlıyoruz ki aslında Ermeniler Türklere sadık bir millet olmuştur.

Tablo 1. Osmanlı Ermenilerin Vilayetlere Göre Dağılımı (Özdemir vd., 2010: 15)

	1893	1910/11	1914
Adana-Mersin	44.799	47.047	50.139
İçel	-	-	341
Aydın	14.140	18.287	19.395
Menteşe	-	-	12
Ankara	67.490	89.780	44.507
Kayseri	-	-	48.659
Biga	1.741	2.336	-
Bursa	57.918	77.865	58.921
Afyon Karahisar	-	-	7.437
İzmit	37.220	51.265	55.403
Kastamonu	2.777	9.809	8.959
Bolu	-	-	2.961
Konya	9.813	15.537	12.971
Niğde	-	-	4.890
Antalya(Teke)	-	-	630
Sivas	116.545	144.056	143.406
Erzurum	101.138	109.310	125.657
Van	60.448	59.382	67.792
Bitlis	101.358	90.219	114.704
Harput	73.178	67.512	76.070
Diyarbakir	46.823	63.610	55.890
Halep	52.407	64.358	35.104
Maraş	-	-	27.842
Urfa	-	-	15.161

¹⁵ Uras, a.g.e., s.149.

Trabzon	41.780	50.055	37.549
Canik	-	-	27.058
Eskişehir	-	-	8.276
Karasi	-	-	8.544
Edirne	16.642	26.144	19.725
Bağdat	349	373	-
Basra	35	36	-
Beyrut	86	18	1.188
Çatalca	899	996	842
Deyrizor	83	60	67
Suriye	199	360	413
Selanik	201	637	-
İstanbul Şehri ve Metropol Alanlar	150.529	59.963	72.962
Kudüs	939	706	1.310
Manastır	29	8	-
Musul	45	45	-
Cezayir-i Bahr-ı Sefid	-	131	-
İskodra	-	6	-
Trablusgarp	-	60	-
Kale-i Sultaniye	-	-	2.474
İstanbul Kazaları	148.590	1736	-
Katolik Ermeniler	-	89.040	67.838
TOPLAM	1.001.465	1.120.748	1.229.007

Osmanlı Hükümeti dünyayı aldatmak için Ermeni nüfusu hakkında kasten düzmece istatistikler yayınladığı, onların sayısını kasten az gösterdiği iddia edilebilir. Fakat yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere resmî sayımlar doğrultusunda yorum yapma ve iddialara cevap vermek zorunda olduğumuzu bilmeliyiz.

Patrikhane istatistiklerine bakarsak Osmanlı Ermeni nüfusuyla ilgili Ermeni Patrikhanesinin ortaya attığı rakamlar nüfus verileri siyasi amaçlarla ve uluslararası antlaşmalarla Ermeni katliamı konusundaki tezlerini desteklemek amacıyla hazırlanmıştır. Patrikhanenin Ermeni nüfusu ile ilgili tabloları Vilayet-i Sitte diye adlandırılan altı vilayeti kapsamaktadır. Diğer bölgelerde yaşayan Ermeniler için veriler yayınlanmamıştır¹⁶.

2. OSMANLI DEVLETİ'NİN ERMENİLERE KARŞI TUTUMU

¹⁶ Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek vd., **Ermeniler Sürgün Göç**, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.21.

Osmanlı Devleti kurulduğu günden itibaren hakimiyeti altında yaşayan her millete ılımlı yaklaşmış ve nitekim Ermenilere de Gregoryen Milleti olarak ayrı bir statü vererek asırlar boyunca beraber yaşamış olduğu bu millete hiçbir baskı yapmadan tüm haklarına saygı duyarak yaşamlarını sürmelerine imkân vermiştir.

Zira bu şekilde de Ermenilere Osmanlı Devleti bünyesinde diğer azınlıklara sağlanan can ve mal güvenliği hakları sağlanmış ve sosyal ve ekonomik anlamda fikirlerini özgürce ifade edebilecekleri ortam hazırlanmıştır.¹⁷ Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti idaresinde birçok Ermeninin idari görevlere geldiği de görülmektedir.

Osmanlıdan ayrılmış olan milletler Fransız İhtilalinin getirmiş olduğu milliyetçilik akımından etkilenmişlerdir. Ermeni meselesi genel olarak Fransız ihtilalinden başlatılmış olsa da meselenin daha derinlerine inmek gerekir.

Osmanlı Devleti coğrafi ve stratejik konumundan dolayı her dönem dikkatleri üzerine toplamış bir devlettir. Ayrıca Boğazlara hakim olması ve boğazlar üzerindeki yollarını kontrolü altında olması sebebiyle diğer devletlerin çatışması haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemde sorun teşkil etmeyen gücüne güç katan bu durum gücünü kaybetmeye başlayınca dönemin büyük devletleri tarafından açık hale gelmiş toprak bütünlüğü tehlikeye girmiştir¹⁸.

Osmanlı devleti Sokullu Mehmet Paşa'nın döneminden sonra yavaş yavaş gücünü kaybetmeye başladı. Avrupa için ihtişamlı ve kudreti bitmeyecek gibi görünen devlet eski gücünü kaybetmeye başlıyordu. Fakat tam anlamı ile 1699 Karlofça Anlaşması Osmanlı devletini dış devletlere açık hale getirmiştir. Osmanlı devleti çok uluslu bir Devlettir. Ermeniler ise bu devletin içinde bulunan Millet-i Sadıka adı verilen Osmanlıya sadık bir millettir. 1839'da Tanzimat Fermanı ile Müslüman ve Gayrimüslimlerin hakları eşitlenmiş ve böylece Devlet makamları ve rütbeleri Gayrimüslimlere açık hale getirilmiştir. Gayrimüslim hakları alabileceğine genişlemiştir.

1815 yılında Viyana kongresinde Şark Meselesi terimi ilk kez kullanılmıştır. 19. Yüzyılın birinci yarısında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması aynı yüzyılın ikinci yarısında Türklerin Avrupa'daki topraklarının paylaşılması 20.yüzyılda ise Osmanlı Devleti'nin bütün toraklarının paylaşılması anlamında kullanılmıştır. İşte bu Osmanlı Devletinde bulunan azınlıkların kışkırtma ve desteklenmesi şeklinde bir politika haline getirilmiştir¹⁹.

Osmanlı Devleti gayrimüslimlere dini ve milli konularda tanıdığı hürriyetlere sınır getirmemesi yabancılar tarafından istismarına sebep olmuştur. Ruslar, İngilizler, Fransızlar Ermenileri kendi emelleri doğrultusunda kullanmışlardır²⁰ 1859'daki Islahat Fermanı ile de

¹⁷ Kantarcı, **Tarih Boyunca Ermeni Sorunu**, Ermeni Sorunu El Kitabı, Ankara 2002, s. 120.

¹⁸ Çay, Abdulhaluk.M, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Altınordu Yayınları, Ankara 2020, s.17-18.

¹⁹ Çay, a.g.e., s.30-32.

²⁰ Mehmet Saray, **Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010 s.23.

Müslüman olmayan bütün Devlet memurlarına siyasi haklar verilerek Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetinde bir yabancı müdahalesine açık hale getirilmiştir²¹.

Ermeni Patrikhanesinde toplanan Ermeni Meclis üyeleri “Ermeni Milleti Nizamnamesi” hazırlayarak 29 Mart 1862 tarihinde Osmanlı hükümetini onaylatılmıştır. Buna göre; Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeniler, İstanbul'da faaliyet gösterecek 140 üyeli bir Meclis tarafından yönetilecekti. Üyelerden 20 tanesi İstanbul'daki Ermeni din adamları arasından, 40'ı İstanbul dışından, 80'i yine İstanbul'daki Ermeniler içinden seçilecekti²². 93 Harbi Osmanlı devletinin mağlubiyetten sonra Rusya tarafından Ermeni meselesi uluslararası bir boyut kazandırılmak suretiyle Komiteler kurulmuş misyoner okullar açılmış, Patriklikler Avrupa devletlerinin de yönlendirmeleri ile Ermeni halkını Osmanlı aleyhtarı haline getirmeye başlamışlar.

Ermeniler birçok cemiyet ve partiler kurmuşlar, en önemli ve etkili olanları ise Taşnaksutyun ve Hınçak komiteleri olmuştur. Fikir ayrılığı yaşamış olsalarda Türk düşmanlığı ve Ermenistan kurma hayali ile birleşmişlerdir²³.

Ermeni yazar Sasuni Türkiye Ermenistanı adlı eserinde şöyle diyor; “Türkiyede 1917 yılı Kasım ayında Erzincan cephesinde anlaşma imza edildi. Anlaşmanın dördüncü maddesine göre Rusya doğu muş ve Hınıs'ı geri aldılar. Seksenbin askerle batuma girdiler. Brest-Litovsk'da anlaşma yapıldı. 1918'de Ruslar cepheden çekildiklerinden Ermeniler Türkler ile karşı karşıya kaldılar. Biz Ermeniler de sonunda Ermenistanı kaybettik.”²⁴

SONUÇ

Anadolu, dünya tarihinde siyasi ve kültürel zenginlikleriyle öne çıkan kıtalar arasında önemli bir yere sahiptir. Tarihin ilk döneminden bu yana medeniyetin beşiği olan bu coğrafya farklı isimde devletlerin kurulmasına ve uygarlıkların gelişmesine şahit olmuştur. Hemen her alanda büyük fatihler ve hükümdarlar yetiştiren bu coğrafyaya hemen her millet hakim olmaya çalışmıştır. Bu çalışmaya konu olan Ermeniler de Anadolu'nun yerli halkı olarak tarihi, siyasi ve kültürel haklar iddia etmiş ve Ermenistan dedikleri yerlerin kendilerine ait olduğunu, orada krallıklar kurduklarını her fırsatta ispat etmeye çalışmışlardır. Kendisini Ermeni olarak adlandıran bu toplum Anadolu tarihi bakımından önemli bir sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Varoluşu tartışmalı olan Ermeniler özgürlüklerini ilk defa Türkler sayesinde kazanmıştır. Bunun bir sonucu olarak Ermeni toplumu ile Türk toplumu tarih boyunca iyi ilişkiler içerisinde iç içe yaşamıştır. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte bu ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Bu ilişkilerin bozulmasında batılı emperyalist ülkelerin büyük

²¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.VI, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 6.

²² Uras, a.g.e., s. 157-159.

²³ Koçaş, a.g.e., s. 119

²⁴ Faiz Demiroğlu, **Van'da Ermeni Mezalimi**, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Ankara 1958, s. 74.

etkisi olmuştur. Bu etki 1915 yılında uygulanan tehcir uygulamasının batılı emperyalist güçler tarafından büyütülerek soykırım adı altında bir soruna dönüştürülmesi ile kendisini göstermiştir.

Ermeni sorunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ve özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Ruslarla işbirliği yaptıkları ve onlara ihanet ettikleri gerekçesiyle Ermeni halkının Türk hükümeti tarafından soykırıma uğratıldığı iddiasına dayanmaktadır. Ermeni sorununun ortaya çıkmasında Rusya'nın da özel bir yeri bulunmaktadır. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte birçok Ermeni Vatandaşı Rus ordusuna kaydolmuştur. Bunun yanında birçok Ermeni Osmanlı topraklarından ayrılmış ve bu ayrılış süreci 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar sürmüştür.

Ermeni Sorunu açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilecek bu savaştan sonra imzalanan Ayastefanos Anlaşması'nda Ermenilerin lehine olan ve 16. maddede belirtilen karar ile ilk defa Ermeni Sorunu uluslararası bir metinde yer almış ve Ruslar, Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenmiştir. Fakat bu durum İngiltere'nin müdahalesi sonrasında Berlin anlaşmasıyla düzeltilmiştir. Bu anlaşmayla Ermeni Sorunu ile ilgilenme görevi Rusya'dan alınmış ve taraf devletlere verilmiştir. Böylece Ermeni Sorunu Ermeni toplumunun özel sorunu olmaktan çıkarak Osmanlı Devleti ile çıkarları çatışan İngiltere ve Rusya'nın bir davasına dönüşmüştür. Bu gelişmeden cesaret alan Ermeni toplumu harekete geçmiş ve hem yurt içinde hem de yurt dışında çeşitli devrimci parti ve dernekler kurmaya başlamıştır.

1860'lı yıllardan sonra sosyal amaçlı olarak kurulan bu devrimci dernekler ve partiler daha sonra dış yardım ve destekler ile Ermeni toplumunu devlete karşı ayaklandırma komitelerinin ilk aşamasını oluşturmuştur. Bu komiteler içerisinde en önemlileri 1885 yılında Van'da kurulan Armenekan, 1887 yılında Cenevre'de kurulan Hınçak ve 1890 yılında Tiflis'te kurulan Taşnaksutyun dernekleridir. Kendisini Siyasal bir örgüt olarak adlandıran bu kuruluşlar çeşitli eylem ve ayaklanmaların organizasyonunu üstlenmiştir. Nitekim 1882'den 1909'a kadar Ermeni komiteleri tarafından çıkarılan toplam isyan sayısı 38'dir. İkinci meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra devrimci Ermeni komiteleri meşruiyete bağlı olduklarını ve onu korumaya çalışacaklarını ilan etmiştir. Fakat komiteler sözünce durmamış ve ilk fırsatta isyan çıkarmıştır. Bu isyan 1909'da 31 Mart olayından sonra Maraş, Adana, İskenderun ve Mersin'de ortaya çıkan 14 Nisan isyanlarıdır. 13 gün boyunca devam eden Bu isyanlarda 200.000'e yakın Ermeni ve Türk hayatını kaybetmiştir.

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Ermeni komiteleri savaşın başında Rus ordusunu desteklemeyi ve Rus ordusuna katılmayı düşmanın sınırı geçmesi durumunda onlarla birlikte çatışmayı planlamıştır. Öyle ki ülkede seferberlik ilan edilmesine rağmen askere gitmeyi reddetmiş, silahlarını alarak dağa çıkmıştır. Askere giden Ermeniler ise cephaneleri ve silahları çalarak kaçmış bu cephe ve silahlarla birlikte komitelerin emrinde olan çetelere dahil olmuştur.

Doğu Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde gizli komite faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu faaliyetler kapsamında bomba imalathanesi kurmuş, silah deposu teşkil etmişlerdir. Korumasız ve silahsız İslam toplumuna baskınlar düzenlemiş masum ve günahsız birçok

kişiyi vahşice katletmiştir. Askerlere, resmi binalara, jandarma ve polisler saldırı ve tecavüz atışı şiddetlenmiş hayatını kaybeden askerlerin sayısı 1000'i aşmıştır. Ülkenin birçok yerinde isyanlar ortaya çıkmış özellikle doğuya yaklaşıldıkça isyanlar sıklaşmıştır. Bu isyanlar içerisinde en önemlilerinden birisi Van'da başlamıştır Ermeniler ve Rus ordusu Van'da işgal etmeden önce işgal ettikten sonra birçok katliam yapmıştır. Van halkının büyük bir kısmını katletmiştir. Tüm bu isyan hareketlerinin başında Osmanlı meclisinde dahi bulunan Ermeni milletvekilleri, papazlar, tanınmış komiteciler, avukatlar ve doktorlar yer almıştır.

Ermeni komitelerinin bu faaliyetleri karşısında Osmanlı Devleti 24 Nisan 1915'te tedhiş komitesinin kapatılmasına, belgelerine el konulmasına ve bu komitenin liderleriyle zararlı faaliyet içerisinde olan Ermenilerin tutuklanarak askeri mahkemeye sevk edilmesine karar vermiştir. Tüm vilayetlere gönderilen bu kararname ile bulundukları yerde kalması sakınca olan Ermeniler uygun yerlere toplanması emredilmiştir.

Bu karar doğrultusunda 2345 Ermeni tutuklanmıştır. Bu kararın savunma niteliğinde bir karar olduğu açıktır. Fakat bu karardan bir süre sonra Ermeniler Van'da yeni bir isyan başlatmış ve Van'a doğru ilerleyerek Rus birliklerine öncülük etmiştir. Van'da yalnızca bir jandarma taburunun olmasından faydalanan Ermeniler 1915 yılı 17 Mayıs'da Van'ı ele geçirip Türklerin yoğun olduğu mahalleleri yakmış ve birçok Türkü katlederek Van'ı Ruslara teslim etmiştir. Bunun yanında Sivas'ta, Erzurum'da, Adana'da, Ankara'da, Trabzon'da, Bursa'da, Adapazarı'nda, Urfa'da, İzmit'te, Maraş'ta, İstanbul'da ve İzmir'de kısacası Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yeni Ermeni isyanları ve terör olayları gerçekleşmiştir. Bu ayaklanmalar tehlikeli olmaya başlamıştır. Artık Osmanlı Devleti açısından bu olayları önlemenin tek yolu o bölgelerde bozguncu unsurlarla birlikte hareket eden kişilerin bölgeden uzaklaştırılması kalmıştır.

Bunun için Osmanlı hükümeti Başkomutanlığının önerisi ile "sevk ve iskan" kanununu çıkarmıştır. Osmanlı Devleti bu kanunla Ermenilerin tehcir sırasında zarar görmesini önleyecek çeşitli önlemler almıştır. Ermeni ve Müslüman grupların birbirleriyle saldırıya girişmesine neden olacak hareketleri engelleyecek çeşitli emirler yayınlanmıştır. Buna göre göç ettirilen Ermenilerin yerleştikleri yere tamamen alışana kadar ihtiyaç duyacakları gıda ve diğer ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmıştır. Ayrıca bu ihtiyaçları karşılama konusunda ihmalkâr davrananların cezalandırılmasına hükmetmiştir. Fakat savaşın tüm şiddetiyle sürdüğü güvensizlik ikliminde tehcir edilen kişilerin bazı saldırıları uğraması, savaşın güç koşulları ve ağır iklim koşulları nedeniyle bazı kayıplar yaşanmıştır. Bu durumun Ermeni toplum üzerinde yarattığı etki Ermeni sorununu ortaya çıkarmıştır.

Bu sorun hem ulusal hem de uluslararası alanda önemli sonuçlar doğurmuştur. Öyle ki Osmanlı devletinin yıkılmasından sonra devredilen bu tarihi olay yeni Türk devletlerinin dış politikasında karşılaştığı en temel sorun alanlarından birisi olmuştur.

Ermeni sorununu Türkiye açısından önemli hale getiren neden Batılı ülkelerin uyguladığı dayatmacı bir politikayla sorunun Türkiye'ye karşı politik ve siyasi bir araç olarak

kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki her fırsatta Ermeni soykırımı iddiasını politik malzeme olarak öne süren batılı ülkelerin geçmişleri daha karanlık olaylarla doludur.

KAYNAKÇA

- ALTINTAŞ, Ahmet, Canatar, Mehmet, Çakıl, Oğuz, Karacakaya, Recep, Kaya, Ali, Kulüp, Bülent. (1995), **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915 – 1920)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Ankara.
- BAYRAMOL, Eray. (2013), **Rus Kaynaklarında Ermeni Sorunu**, İstanbul:Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- BREHİER, L. (1948), **Vie et mort de Byzance**. Paris:Editions Albin Michel.
- BELEN, Fahri. (1983), **Türk Kurtuluş Savaşı, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- ÇAY, Abdulhaluk.M. (2020), **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Ankara:Altınordu Yayınları.
- DEMİROĞLU, Faiz. (1958),**Van'da Ermeni Mezalimi**, Ankara:Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü.
- GÜLER, Ali ve Akgül, Suat.(2017), **Sorun Olan Ermeniler**, Ankara:Araştırma dizisi Türkar.
- GÜRÜN, Kamuran. (1985), **Ermeni Dosyası**, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KANTARCI, Şenol. (2006), **Ermeni Sorunu: Pencereden Bakmak Ya Da Manzaranın Bütününe Görmek**, 1. Baskı, Karal, E., Z, **Osmanlı Tarihi**, C.VI, Ankara:Türk Tarih Kurumu.
- KANTARCI, Şenol. (2002), **Tarih Boyunca Ermeni Sorunu**, Ankara:Ermeni Sorunu El Kitabı.
- KARAL, Enver Ziya. (2006), **Osmanlı Tarihi**, C.VI. Ankara:Türk Tarih Kurumu.
- KOÇAŞ, Sadi. (1990), **Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, İstanbul:Kastaş Yayınları.
- MATEOS, Urfalı, (1987), **Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli**, (Çvr. Hırant Andreasyan), Ankara:Türk Tarih Kurumu.

- MCCARTY, Justin. (1998) **Ölüm ve Sürgün**, (Çvr. Bilge Umar), İstanbul:İnkılap Yayınları.
- ÖZDEMİR, H. Ç. Turan, K., Ö. Çalık, R., Halaçoğlu, Y. (2010), **Ermeniler Sürgün Göç**, 4. Baskı, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SARAY, Mehmet. (2010), **Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara:Atatürk Araştırma Merkezi.
- URAS, Esat. (1987), **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul:Belge yayınları.
- ULU, Cafer. (2012), **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ermeniler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara:Atatürk Araştırma Merkezi.



Canan GENÇALİOĞLU*

**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

(ETA JOURNAL)

**INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND
HISTORY RESEARCH**

Yıl: 4, Sayı: 2, Temmuz 2022, s. 28-37.

**AHMED REFİK ALTINAY'IN BÜYÜK TARİH-İ UMÛMÎSİNDE
KOSTANTİNİYYE'DE LATİNLER (1204-1261)**

ÖZET

Tarihçi, tarih mimarı, tarihi sevdiren adam olarak bilinen Ahmed Refik Altınay'ın pek çok kıymetli eseri bulunmaktadır. Bu eserlerden biri de altı ciltlik Büyük Târih-i Umûmî'dir. Eserin dördüncü cildinde bulunan "Konstantiniyye'de Latinler" kısmında Haçlı (Ehl-i Salib) seferleri sırasında Latinlerin ve İstanbul (Konstantiniyye)'un durumu tarihçi tarafından aktarılmıştır. Eser Osmanlıca yazılmıştır. Dünya tarihine dair tarih meraklılarının, araştırmacıların detaylı bilgiye ulaşabilecekleri bir yapıttır. Bu çalışmada eserin öncelikle Osmanlıca aslından günümüz Türkçesine transkripti yapılmıştır. Daha sonra ise aktarılan dönemle ilgili birincil kaynaklar başta olmak üzere alanla ilgili yayımlanmış çalışmalar gözden geçirilmiştir. Haçlı hareketlerinin sebep ve sonuçlarına dair bilgi verilerek bu seferler sırasında Avrupa, Balkan devletleri ve Bizans İmparatorluğu'nun durumundan bahsedilmiştir. Bu dönemde Aleksios, İsaakios, Boniface, Baudouin, Morosini, Dandolo, Brienne, Courtenay, Manuil, Conrad, Frederich Barbarossa, Pierre'l Hermit gibi Haçlı seferleri sırasında etkin olan kişilerden ve faaliyetlerinden bahsedilmiştir. İstanbul'un işgali ve Latin İmparatorluğu devrine dair bilgi verilmiştir.

Büyük Târih-i Umûmî daha önce Türkçe yazı diline çevrilmemiştir. Eserdeki bilgiler diğer kaynaklar ile karşılaştırılıp incelenecektir. Bu çalışmanın amacı Büyük Târih-i Umûmî adlı eserde Kostantiniyye'de Latin yönetimine dair farklı bilgilerin varlığının araştırılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Refik Altınay, Büyük Târih-i Umûmî, Haçlılar, Kostantiniyye, Latinler.

* Öğretim Görevlisi, Muş Alparslan Üniversitesi, cananozcan1071@hotmail.com.
ORCID: 0000-0001-6662-8720.

*Bu makale Turnitin programı ile taranmıştır.

*Araştırma makalesi.

*Makale geliş: 30.012.2021- Makale kabul: 20.05.2022.

LATINS IN KOSTANTINIYYE IN AHMED REFIK ALTINAY'S BÜYÜK TÂRİH-İ UMÛMÎ (1204-1261)

Abstract

Ahmed Refik Altınay, who is known as a historian, an architect of history, and a man who loves history, has many valuable works. One of these works is the six-volume Büyük Târih-i Umûmî. In the section "Latins in Constantinople" in the fourth volume of the work, the situation of the Latins and Constantinople during the crusades is explained with Ahmed Refik's fluent style and unknown aspects. The fact that the Seljuks were seen as a threat to Byzantium was the disaster of Byzantium. The Byzantine Emperor's request for help provided the European states with the opportunity they were looking for. By giving information about the causes and consequences of the Ahl-i Salib movements, the situation of Europe, the Balkan states and the Byzantine Empire during these expeditions was mentioned. In this period, people who were active during the Salib expeditions such as Alexios, Isaacios, Boniface, Baudouin, Morosini, Dandolo, Brienne, Courtuney, Manuil, Conrad, Frederick Barbarossa, Pierre'l Hermit and their activities were mentioned. Information about the occupation of Constantinople and the period of the Latin Empire is given.

The Büyük Târih-i Umûmî has not been translated into Turkish written language before. The information in the work will be compared and examined with other sources. The aim of this study is to investigate the existence of different information about the Latin administration in Constantinople in the work called Büyük Târih-i Umûmî.

Keywords: Ahmed Refik Altınay, Büyük Târih-i Umûmî, Constantinople, Crusadares, Latins.

1. Giriş

Ahmed Refik Altınay 1881-1937 yılları arasında yaşamıştır. Yüzbaşı olan Altınay aynı zamanda hem öğretmen hem de tarihi sevdiren bir tarihçidir. Tarihçinin pek çok eseri bulunmaktadır. Büyük Târih-i Umûmî Ahmed Refik Altınay'ın altı ciltlik eserinin adıdır. Bu çalışmada Târih-i Umûmî'nin dördüncü cildinde bulunan Kostantiniyye'de Latinler bölümü incelenecektir. Bu bölümde Haçlılar, Bizans da Haçlı hareketleri, Bizans İmparatorluğu'nun paylaştırılmasından ayrı başlıklar altında bahsedilmiştir. Baudouin, Flandreli Henri, Courtenay, Robert, Brienne ve İkinci Baudouin gibi kişilere de yine başlıklar dâhilinde yer verilmiştir. Kitapta isimleri telaffuzuyla yazan tarihçi, kitap sonunda telaffuzu ve yazımı farklı olan isimlere dair de açıklamalarda bulunmuştur. Tarihçi eserinde Kostantiniyye ve Ehl-i Salib ifadelerini kullanmıştır. Bu makalede günümüzdeki kullanımlarıyla İstanbul ve Haçlılar olarak belirtilmiştir.

Bu inceleme sırasında Haçlı seferlerinin başlaması, Latin işgali, sonucu ve bu yaşanan süreçteki önemli olaylar hem alanla ilgili kaynaklar taranarak hem de Ahmed Refik'in eserinde belirttiği bilgiler doğrultusunda karşılaştırılacaktır.

İstanbul stratejik, topoğrafik özellikleriyle önceleri Avrupa'yı Asya'dan ayıran bir konumda görülürken sonraları ise Doğu ile Batı'yı birbirine bağlayan bir köprü olarak algılanmıştır (Nicolle, Haldon ve Turnbull, 2010: 21). İstanbul tarih boyunca pek çok halkın elde etmeye çalıştığı önemli bir şehir olmuştur. Nitekim Haçlı seferleri sırasında

İstanbul Batılı devletlerin milletleri tarafından yağma edilmiş, farklı din ve mezheplerden görmedikleri kötü muameleleri İstanbul halkı aynı dine mensup oldukları batılılardan görmüşlerdi. 1095 senesi kasım ayında Papa II. Urban öncülüğünde bir meclis toplanmıştı. Bu meclise katılan din adamları farklı eyaletlerden kutsal gayeleri için burada toplanmışlar (Tyrensis, 2016: 49). Haçlı seferlerinin ilk toplulukları 1096 baharında haçlı yolculuğuna çıkmaya başlamıştı (Carnotensis, 2009: 56). Haçlı seferlerinin görünürde dini gayelere dayandırılması, Kudüs’ün Müslümanlardan alınması ve hacı olmak düşüncesi (Şen, 2007: 79-85) yanı sıra doğunun zenginliğinin, ihtişamının göz kamaştırıcı etkisiyle ekonomik sebepler Haçlı seferlerinde etkili olmuştur. Bu sebepler IV. Haçlı seferinin rotasının İstanbul’a çevrilmesinde önemli olmuştur. Ayrıca İmparator Aleksios’un Selçuklulara karşı Batı’dan yardım istemesi neticesi de İstanbul’un istilasına zemin hazırlamıştır. Bu istila sadece bir şehrin ele geçirilmesinden, yağma edilmesinden ziyade aynı zamanda Bizans medeniyetini ve kültürünü tahrip etmiştir (Runciman, 2008: 114). İstanbul 1204 yılında Haçlı hâkimiyetine geçmiştir (Ostrogorsky, 1999: 386).

2. Büyük Târih-i Umûmî’de Haçlılar

Ahmed Refik Altınay, Bizans İmparatorunun niyetinden bahsederek “Bizans İmparatoru Aleksios, Selçukîleri memleketken çıkarmak için garbden imdad ve muavenet taleb eylemişti. Aleksios’un bundan maksadı zaten ordusunda istihdam edilen Latin askerini takviye eylemekdi”, (Altınay, 1912: 181) der. Garbden, göç dalgalarını anımsatan yığınların Şark’a gelişini görünce İmparatorun dehşetler içinde kaldığını yine de “Münzevi Pierre” (Kanat ve Burçak, 2013: 57), “Kuku” (Komnena, 2021: 288) olarak anılan Pierre I’Hermit’in nizamsız, yağmacı kitlelerini beslediğini belirtir. Altınay onlara yardımcı olarak görünüş de din kisvesi altında hareket eden bu kitlelerin Anadolu’ya geçmesi için Aleksios’un yardımcı olduğunu, Anadolu’ya geçen bu çetelerin din, mezhep demeden pek çok halkı katlettiğini sonra kendilerinin de heba olduklarını belirtir (Altınay, 1912:181). Derebeylik halkı geldiği zaman Aleksios’un onlara hürmet ettiğini, erzak ve harap alanları konusunda destek olduğunu aktarır (Altınay, 1912:181). Aleksios “Orduların Kostantiniyye’ye birer birer gelmeleri için tedabir-i ihtiyatiye ittihazında da kusur etmemişdi. Sonra Ehl-i Salib’in bütün fütühatını imparatorluğa nafi kılmak için hepsine yemin ettirmişdi” (Altınay, 1912:181). Bu yemin sayesinde Haçlılar, seferleri sırasında erzak cihetinden Aleksios’dan yardım görmeyi amaçlamışlardı.

Aleksios’da Anadolu topraklarını böylelikle ele geçirmeyi amaçlamıştı (Usta, 2008: 48). Hem Altınay’ın (Altınay, 1912: 181) hem de Komnena’nın belirttiğine göre de Aleksios, Tatikios idaresindeki askerlerini Haçlıların hizmetine vermişti. Böylelikle Tatikios, Haçlılara yolculuklarında yardımcı olacak haçlıların aldıkları “toprakların idaresini devralacaktı” (Komnena, 2021: 318).

Altınay, İkinci Haçlı seferleri sırasında Manuil’in eşinin kardeşi olan III. Conrad’ın beraberindeki Almanlar ile geldiğinde Bizans ordusuyla muharebe etmekten kaçınmadığını, Anadolu’ya geçince de Selçuklular karşısında helak olduklarını, diğer yandan Louis idaresindeki Fransa ordusunun Manuel’in rehberlerini kabul ettiğini belirtmiştir (Altınay, 1912: 182).

Altınay, Üçüncü Haçlı seferlerinde ise İsaakios (Isaac Angelos)’un kötü niyetinin kendisi ve tebası için zararlı olduğunu belirtmiştir. Bulgar Çarı Frederich Barbarossa’nın ordusunun selametle geçmesi karşılığında mühimmat ve erzak hususunda yardımcı olacağını belirtmiş olmasına karşın Alman ordularına saldırıldığını aktarmıştır. Bunun neticesinde de “Frederich Barbarossa Filibe, Edirne, Didimotihon ve Dimetoka’yı işgal etdikden sonra Kostantiniyye üzerine yürümüşdü. O zaman İsaakios Angelus yaptığı hatayı anlamış, Frederich’e rehinler vererek teskin eylemişti. Sonra İngilizlerle de aynı hal vukua gelmiş, bunun üzerine Ehl-i Salib hedef hareketini Kudüs’den Konstantiniyye’ye tahvil eylemişti” (Altınay, 1912: 182). Altınay’a göre ilk seferlerin sebebi Hazreti İsa’nın mezarının hedef gösterilmesi idi çünkü Papa ile Venedik İstanbul konusunda karar vermemişlerdi (Altınay, 1912: 182).

Mateos, Batılı prenslerin Kudüs’ü Müslümanlardan almak için Hristiyanlara yardım için yola çıktıklarını aktarır (Urfalı Mateos ve Papaz Grigor, 2019: 188). Fakat Üçüncü Haçlı seferinden sonra Dördüncü Haçlı hareketi İstanbul’a yöneldi ve bu yönelişte etkin sebepler arasında “Papanın Bizans’a karşı husumeti, Venediklilerin imtiyazlarını muhafaza etmeleri, Romanların ihtirasatı” vardı (Altınay, 1912: 182). Venedikliler Akdeniz de hüküm süren Bizans’dan dördüncü Haçlı seferiyle kurtulmayı umarak (Agibalova ve Donskoy, 2019: 101) sefer için bir araya gelmiş kitleler vasıtasıyla Bizans hâkimiyetine nihayet vermeyi amaçlamışlardı (Levtchenko, 2007: 259). Bunun için haçlı ileri gelenlerini Müslümanlara karşı daha etkili olmak bahanesiyle İstanbul’a yönlendirilmede başarılı olmuşlardı (Maalouf, 2013: 205).

3. Büyük Târih-i Umûmî'de Bizans'ta Haçlılar

Altınay, İlk seferler sırasında İstanbul'un büyük bir kısmının tahrip olduğunu, Dördüncü Haçlı seferiyle Balkan milletlerinin de Venedik, Flamen, Belçikalı, Alman, İtalyan, Fransız milletleriyle yığınlar halinde İstanbul'a geldiklerini belirtmiştir. Bizanslıların kadınlarına, evlerine, mabetlerine saygısızlık edildiğini, sanat eserlerinin yağma edildiğini, Bizanslıları kendilerine tabi etmek isteyen Latinlerin bunda başarılı olamadıklarını aktarmış ve şöyle yorumlamıştır: “Bizanslılar henüz teşkil etmek üzere bulunan bir millet değildi. Mazisine, lisanına, dinine, nizametine, sanayii ve edebiyatına mağrur bir millettir. Bununla beraber Latinler doğulu barok âdetini derhal kabul edemeyecek derecede medeniyetçe ilerlemişlerdi. Onların da kendilerine mahsus emaneti, muayyen bir dini, edebiyatı ve sanayii vardı” (Altınay, 1912: 183). Adetlerindeki bu farklılıkların bir arada yaşamalarını zorlaştıran unsurlar olduğunu, Haçlıları Papa'nın teşvik etmesinin ise Garb ve Şark kiliselerinin kaynaşmasına engel olduğunu, Latinlerin bir kısmının Garbe geri döndüğünü bir kısmının ise Bizans'ta kaldığını aktarmıştır (Altınay, 1912: 183).

4. Büyük Târih-i Umûmî'ye göre Bizans İmparatorluğu'nun Taksimi

Altınay, Bizans'ı paylaşmak isteyen Latinlerin iki kısma ayrılmış olduklarını bir tarafta Almanlar, Belçikalılar, Fransızlar, Lombardlar diğer tarafta ise Venediklilerin olduğunu belirtir. İmparator ve Patriğin farklı taraflardan olması gerektiğinin kararlaştırıldığını, “Venedik Doğu Dandolo, Flandrelı Baudouin, Monferralı Boniface, bunlardan Baudouin imparator ilan edilmiş. Aya Sofya kilisesinde Rum tetvici icra olunmuşdu. Baudouin, şark imparatorlarına mahsus kıyafeti kâmilan kabul eylemişti” (Altınay, 1912: 184). Boniface'in Selanik krallığına, Thomas Morosini'nin Patrikliğe, Dandolo'nun ise Despotluğa tayin edildiğini aktaran Altınay bu nüfuz sahiplerinin ülkenin topraklarını paylaşarak Baudouin'e Edirne ve Trakya'yı, Baudouin'in taraftarlarına Trakya'nın bir kısmını verdiklerini, Bizans hanedanı mensuplarının ise bu paylaşımından birer his alabildiklerini aktarır. Ülkenin her yanında yerli ve Latin hükümetler kurulduğu, Teselya'da Ulahistan'ın oluşturulması, Trabzon'da Komneniler'in, İznik'de ise Theodor Laskaris'in hükümet oluşturduğu bilgisine ulaşılmaktadır (Altınay, 1912: 184-185). Bu devletlerden Ulahistan'a 1479 senesinde Osmanlı Devleti tarafından son verilmiş (Kanat ve Burçak, 2013: 156). Rum vasileusluklarından İznik'de kurulan devlet (Tülüce, 2016: 144) ise topraklarını bir yanda

Selanik diğer yanda Menderes'e kadar olmak üzere hâkimiyet alanını genişletmiş (Bedirhan, 2012: 401). 1261 de İstanbul'daki Latin yönetimine son vererek 1453'te İstanbul'un fethine kadar varlığını sürdürmüştü. Bu devletlerden bir diğeri ise Trabzon'un fethine kadar burada varlığını sürdürmüş olan Komnenas ailesinden David ve Aleksios'un kurmuş olduğu Trabzon Rum İmparatorluğu idi (Diehl, 2020: 172). Gürcistan kraliçesinin desteğiyle Trabzon merkezli kurulan bu devlet Karadeniz'de önemli bir ticaret merkezi olarak varlığını 1461'e kadar sürdürmüştür (Herrin, 2007: 362).

5. Büyük Târih-i Umûmî'de Baudouin

Bizans'ın paylaşılmasından sonra anlaşmazlıklar çıkınca, “Kral Boniface, İsaakios Angelos'un zevcesi Macaristanlı Margarit (İrene) ile izdivaç etmiş, Bizanslı bir imparatoriçe ile izdivacından dolayı ahali-i mağlube arasında şöhret kazanmış” (Altınay, 1912: 185). Belçikalıların ve Lombardların Balkanların kuzeyine, Anadolu'ya seferler düzenlemeye başladıklarını diğer yandan 1203 senesinde Bulgar Çarı Yuhaniçe'nin Rum İmparatorluğuna saldırılarının başladığını aktaran Altınay, Haçlı seferleri sırasında Yuhaniçe'nin elindeki toprakların Bizans 'a ait olduğunun Haçlılar tarafından kabul edilmesiyle “Bulgar çarını da kendilerine düşman etmiş, nihayet Edirne civarında Bulgar ordusuna mağlub olmuşdu. Bu muharebede İmparator Baudouin esir edilmiş. Dandolo ile Champagne Marşalı kurtulabilmişti” (Altınay, 1912: 186).

6. Büyük Târih-i Umûmî'de Henri de Flandre

“İmparator Baudouin'in esareti üzerine yerine Flandrelı Henri imparator” (Altınay, 1912: 186) olunca civardaki daha önce elden çıkmış olan bölgeler tekrar Bizans'a bağlanmış (Ernoul Kroniği, 2019: 282). Yuhaniçe'nin Trakya, Makedonya, Teselya'yı istila etmesiyle İmparator Flandrelı Henri “Edirne ve Dimetoka'yı Bulgarlardan istirdad eylediği gibi kral Boniface ile müttetika Rodop'da Bulgarlara karşı muharebe icra etmiş, bu muharebede Boniface telef olmuştu. Yuhaniçe bu fırsattan bilistifade Selanik'i tekrar muhasara etmiş ise de şehrin surları önünde zevcesinin aşığı tarafından telef edilmişti” (Altınay, 1912: 186).

Altınay, Yuhaniçe'nin ölümü üzerine ise ülkesinin bölümlere ayrılmış olduğunu, Boril Çarı unvanlı halefinin Latinlerle mücadelesinde Henri'nin galibiyet elde ettiğini aktarır, Henri bu galibiyet üzerine “Yuhaniçe'nin kızı ile izdivaç etmişti” (Altınay, 1912: 186). Selanik'deki galibiyeti yanı sıra yaptığı evlilik ile Selanik'deki anlaşmazlıkları çözümlenmiş olan Henri'nin aynı başarıyı ülkesindeki kilise

anlaşmazlıkları konusunda gösteremediğini aktaran Altınay, Muruzini’nin vefatı üzerine Venedik ve Fransız taraftarlarının birer Patrik gösterip kiliselerin birleşmesi hususunda çalıştıklarını ve “Ortodoks rahibler ve keşişler zehirlenmeğe başlanmışdı. Ahali bundan müteessir olarak bu mezalime nihayet verildiği takdirde Rumların kâmilten Anadolu’ya çekileceklerini bir heyet vasıtasıyla İmparator Henri’ye haber vermişlerdi (Altınay, 1912: 186). Bunun üzerine Henri’nin kiliseleri açtırdığı, hapishanelerdeki serbest bıraktırdığı belirtilmiş “Latin kiliselerinin temin mevcudiyeti için Ortodoks manastırlarının emlakından maade arazinin beşde biri mevad saireninde öşrü Latin kiliselerine tahsis edilmek istenilmişdi” (Altınay, 1912: 186). Fakat ruhban mensub olmayan hükümdarların tebalarının hukukunu siyaseten müdafaa etmiş oldukları ifade edilirken Latin kiliselerinin saldırılarının da akd olunan meclis de engellenmeye çalışıldığı beyan edilmiştir (Altınay, 1912: 186-187).

7. Büyük Târih-i Umûmî’de Courtenay ve Robert

Altınay, İmparator Henri’nin zehirlenerek öldürüldüğünü ve bunun neticesinde de eniştesi Pierre de Courtuney’in imparator ilan edilmesiyle, Pierre’nin İstanbul’a gelirken Epirililer tarafından saldırıya uğrayıp hayatını kaybettiğini yerine kardeşi Robert’in İmparator olduğunu aktarır (Altınay, 1912: 187). Robert’in dönemini şöyle ifade eder: “Robert’in zamanı imparatorluğun inhitat devri idi. Dördüncü Ehl-i Salibin bütün rüesâsı vefat etmişlerdi. Keza harabeler ve garba avdetleriyle Latin askerlerinin adı günden güne teneffüs ediyordu.” Robert’in dönemindeki siyasetin ise “Robert’e, Bulgar ve Bizans prenslerine, hemşirelerini tezvic etmek hatta kendi de Laskariyus’un kızı ile izdivaç etmek gibi şöhrat politikası takip etmek istemiş, fakat bu suretle kuvvet ve emniyetini idameye muvaffak olamamışdı” (Altınay, 1912: 187). Bu başarısız siyasetinin sonucunda 1223’te Selanik’i zapt eden Epir Despoti Theodor’un, Lombard krallığına son vermiş olduğunu, İznik’de Yuannis Vatatiyus (İoannis Vatatzis)’un, Fransızları yenip Trakya’yı aldıktan sonra, biri Selanik biri de İznik’te olmak üzere iki imparatorluk oluşturulduğunu ifade eder. Bu iki imparatorun birbirlerine düşman olarak Edirne’ye doğru hareket ettiklerinde İstanbul’da Robert’in sarayında tatsız hadiseler yaşandığını aktarır. Altınay, Robert’in özel hayatından da bahsederek, Robert’in şövalyelerden birinin nişanlısını sevdiğini, kızın annesinin kızını İmparator’a vermek için nişanlıları ayırdığını, kızın nişanlısının da bunun üzerine dostlarıyla sarayı bastığını, kızın ağzını burnunu kestikten sonra annesini de denize attığını aktarır. “Robert bu cinayete karşı hiçbir şey yapmamış, garbden muavenet talebine giderken yolda vefat eylemişdi” (Altınay, 1912: 187-188).

8. **Büyük Târih-i Umûmî’de Brienne ve İkinci Baudouin**

Robert’in ölümüyle Pierre de Courtuney’in on bir yaşındaki oğlunun İkinci Baudouin olarak tahta çıktığını ve John de Brienne’nin de naib hükümeti olduğunu belirten Altınay bu esnada “Bulgar kralı Asen kızını ikinci Baudouin’e vermeyi teklif ederek kendi naib hükümeti olmak istemişti. Fakat bu teklifinin reddedildiğini görünce Vatatiyus ve Theodor ile ittifak etmişler, hatta Pierre ile Baudouin ‘den nefret eden Almanya İmparatoru İkinci Frederich’ide ittifaklarına dâhil etmişlerdi” (Altınay, 1912: 188) ve Fransızlarla Çorlu’da mücadele edildiğini, Pierre’nin vefatıyla Asen’in, Vatatzis ile anlaşmasına sadık kalamadığı için silahlarını yakarak memleketine döndüğünü açıklar. Vatatzis ile Theodor’un ise Bulgar ve Latin saraylarına saldırmaya başlamalarıyla “Baudouin hemen bütün zamanını Venedik, Roma, Fransa, Kastil ve İngiltere’den muavenet dilenmekle geçirmişti” (Altınay, 1912: 188). Oğlunu bankalara rehin bırakmış, makam ve mevki satarak varlığını devam ettirmeye çalışmış. “Hatta Bizans’ta thema’ların kurşunlarını eritip para bastırmağa, sarayın ahşab yerlerini yıkdırıp odun makamında kullanmağa mecbur olmuştu” (Altınay, 1912: 188). Altınay, İstanbul’un bu perişan durumda olmasına karşın Thermophale güneyindeki Haçlıların oluşturduğu hükümetlerden bazılarının yerlerine halefler bırakarak memketlerine döndüklerini aktarmıştır. Bunlardan Ahae prensi Şampiyelet’in halefi Jefruvaudu Vialorduine ile Bizanslılara karşı muharebeler gerçekleştirmiş olduklarını, Fransızlar ve Yunanlıların yanı sıra Haçlı yönetiminden kurtulmak isteyen Bizans halkına karşı da mücadele etmek durumunda kaldıklarını belirtir. “Fransızlar burada hükümrân oldukları sırada Kudüs Kanunları’nı bazı tadilat ile kabul ederek Roma Kanunları namını vermişler” (Altınay, 1912: 189). Tercüme ettikleri bu kanunları zor meselelerin çözümlerinde kullanmışlar. “İşte şu suretle Ehl-i Salib, Bizans İmparatorluğu’nu mahvettikleri halde bu muvaffakiyetlerinden istifade edememişlerdi” (Altınay, 1912: 189). Altınay, Fransızlardan Ehna ve Mora’da bulunanların Yunan adetlerini benimsemeye başladıklarını, aynı zamanda Bizanslıların da Latin adetlerini benimsemeye başladıklarının görüldüğünü, Bizans şövalyelerinin cirid müsabakaları yaptıklarını, Bizans vasilevslerinin halklarından sadakat yemini aldıklarının görüldüğünü aktarır (Altınay, 1912: 189).

Sonuç

Ahmed Refik Altınay'ın, Büyük Târih-i Umûmî'sinde Kostantiniyye de Latinler kısmını incelememiz sonucunda eserde 1204-1261 yılları arasında hüküm süren Latin yönetimi dönemine dair detaylı bilgiye ulaşılmıştır. Aynı zamanda bu çalışma ile Osmanlıca yazılmış eserin günümüz Türkçesine transkriptinin yapılmamış olmasının büyük bir eksiklik oluşturduğu görülmüştür. Büyük Târih-i Umûmî ile alanla ilgili kaynaklardaki bilgiler karşılaştırıldığında Ahmed Refik'in aktardığı bilgileri destekler mahiyette çalışmalara rastlanmıştır. Bu bilgilerin güvenilirliği açısından önemlidir. Fakat bu çalışmanın asıl dikkat çekmek istediği husus Ahmed Refik'in eserinde diğer kaynaklarda bulunmayan isimlere, yer adlarına, olaylara, yönetimdeki kişilerin resmi ve özel yaşantılarına dair bilgilere ulaşılmış olunmasıdır.

Son söz olarak bu çalışma ile Osmanlıca bilenlerin Büyük Târih-i Umûmîyi okumaları için merak uyandırması, transkriptinin yapılarak günümüz Türkçe yazı diline aktarılması hatta farklı dillere çevrilerek bilgilerin insanlığın istifadesine sunulması umulmaktadır.

Kaynakça

AGIBALOVA, Y., DONSKOY, G. (2019), **İstanbul Ortaçağ Tarihi**, (Çev. Çağdaş Sümer), İstanbul: Yordam Kitap.

ALTINAY, A. R. (1328-1912), **Büyük Târih-i Umûmî**, C. IV, İstanbul: Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî-İbrahim Hilmi.

BEDİRHAN, Y. (2012), **Orta Çağ Tarihi**, Ankara: Nobel Yayın.

CARNOTENSIS, F. (2009), **Kudüs Seferi**, (Çev. İlcan Bihter Barlas), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

DIEHL, C. (2020), **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

ERNOUL KRONİĞİ, (2019), **Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi**, (Çev. Ahmet Deniz Altunbaş), İstanbul: Kronik Kitap.

HERRIN, J. (2007), **Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı**, (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim Yayıncılık.

KANAT, C., BURÇAK, D. (2013), **Sorularla Haçlı Seferleri**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

KOMNENA, A. (2021), **Alexiad: Malazgirt'in Sonrası**, (Çev. Bilge Umar), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

LEVTCHENKO, M. V. (2007), **Kurtuluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi**, (Çev. Maide Selen), İstanbul: Doruk Yayımcılık.

MAALOUF, A. (2013), **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

NICOLLE, D.-HALDON, J.-TURNBULL, S. (2010), **Konstantinopolis'in Düşüşü Osmanlıların Bizans'ı Fethi**, (Çev. Ali Özdamar), İstanbul: Kitap Yayınevi.

OSTROGORSKY, G. (1999), **Bizans Devleti Tarihi**, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

RUNCIMAN, S. (2008), **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. III, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ŞEN, A. (2007), "Haçlılar Şehirlerin Kraliçesinde", **Eskiye**, Cilt, Sayı 4, 79-85.

TÜLÜCE, A. (2016), **Bizans Tarih Yazımında Öteki Selçuklu Kimliği**, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

TYRENSİS, W. (2016), **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zabtına Kadar**, (Haz. Ergin Ayan), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

URFALI MATEOS, PAPAZ GRİGOR (2019), **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, (Çev. Hrant D. Andreasyan), (Notlar: Edouard Dulaurer), (Çev. Halil Yinanç), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

USTA, A. (2008), **Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri Müslüman- Haçlı Siyasi İttifakları**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Derya GÜRTAŞ DÜNDAR*

**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

(ETA JOURNAL)

**INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND
HISTORY RESEARCH**

Yıl: 4, Sayı: 2, Temmuz 2022, s. 38-62.

**ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NDA SİSTEMATİK BİR ŞİDDET BİÇİMİ
OLARAK İŞKENCE VE İŞKENCE TEKNİKLERİ****

ÖZET

İşkence, Orta Çağ'da toplumsal olaylar arasında en acı veren olaylardan biri olmuştur. Nitekim işkence, Orta Çağ Engizisyonuna kadar da yaygın bir uygulama olmamıştır. Orta Çağ'da işkence genellikle fiziksel acıya neden olmuştur. Ancak psikolojik işkencenin de eşit derecede acıya yol açabileceği söylenebilir. Orta Çağ Avrupası'nda işkence önceleri sivil makamlarca uygulanmış; daha sonra Engizisyon, IV. Urban'ın talimatıyla konuyu ele almıştır. Çünkü sapkınlıktan şüphelenilenlere işkence yapılması IV. Innocent tarafından onanmıştır (1252). İşkence eylemlerinin çoğu gizli yer altı zindanlarında ve cezaevlerinde Engizisyonun emirlerini yerine getiren cellatlar tarafından yapılmıştır. Zamanla, Engizisyon sadece sapkınları takip etmedi, tüm inançları da kontrol etmeye çalıştı. Bu nedenle cadılar, Tapınak Şövalyeleri, Yahudiler, Müslümanlar gibi birçok toplumsal grup Engizisyon tarafından işkenceye maruz bırakılmıştır. Bu makale, 14-16. yüzyılda Batı Avrupa'da Engizisyon ve işkencenin nasıl geliştiğini araştırmaktadır. Makalemizde Engizisyonun işkenceyi toplumu kontrol etmek için bir argüman olarak kullandığı vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geç Orta Çağ, Erken Modern Avrupa, İşkence, Engizisyon, Hapishaneler.

**TORTURE AND TORTURE TECHNIQUES AS A SYSTEMATIC FORM OF
VIOLENCE IN MEDIEVAL EUROPE**

Abstract

Torture was one of the most painful event among social occurrence in the Middle Ages. As a matter of fact, torture was not a common practice until the Medieval Inquisition. Torture in the Middle Ages often inflicted physical suffering. However, it can be said that psychological torture can cause equal pain.

* Öğr. Gör. Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, dundarderya@yandex.com
ORCID: 0000-0002-4432-6462.

** Bu makale “Orta Çağ ve Erken Modern Avrupa’da İşkence” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

*Bu makale Turnitin programı ile taranmıştır.

*Araştırma makalesi.

*Makale geliş: 15.04.2022- Makale kabul: 22.07.2022.

Torture in Medieval Europe was at the beginning applied by the civil authorities, the Inquisition subsequently took the matter into its own hands, under direction of Urban IV. Because The torture of those suspected of heresy was upheld by Innocent IV. (1252). Most torture acts were performed by the executioners who carried out the orders of the Inquisition in secret underground dungeons and prisons. Over time, the Inquisition sought to not only to pursue heretics but to control all belief. For this reason, many social groups such as Witches, Knight Templar, Jews, Muslims were subjected to torture by the Inquisition. This paper explores how the inquisition and torture developed in Western Europe in the 14th-16th century. It is emphasized in our paper that the Inquisition used torture as an argument to control society.

Keywords: Late Middle Ages, Early Modern Europe, Torture, Inquisition, Prisons.

GİRİŞ

Rabelais “hem tiksindirici hem narin...” (Artz, 2006: 250) diye tarif ettiği Orta Çağ’ı Huizinga, aydınlık ve karanlıkların bir bütün oluşturduğu bir nevi “ying yang” sembolüne benzetmektedir. Çünkü Orta Çağ’da her olay ve kavram günümüzden daha fazla kendisini hissettirmiş ve etki etmiştir. Bu nedenle aydınlık ile karanlık, gürültü ile sessizlik arasındaki zıtlık da modern çağlardan daha büyüktü. Huizinga'ya göre:

“Her şeyin, kendini zihne onların aracılığıyla sunduğu, simgesel biçimler ve sürekli zıtlıklar, gündelik hayata; yaşamın Orta Çağ’da aralarında gidip geldiği umutsuzluk veya çılgınca sevinç, gaddarlık veya derin şefkat gibi alternatifler halinde belli eden bir heyecanlılık hali vermekteydi.” (Huizinga, 1997: 14).

Orta Çağ insanının günlük rutini içine işkencenin girmesi de kilisenin halk üzerinde yarattığı iktidara karşı muhalif seslerin çıkması ile başlamıştır. Zamanla din adamlarından bilim insanlarına kadar geniş bir yelpazeye ulaşan ve kilise doktrinlerini eleştiren bu muhalif sesler, kilisenin iktidarını da sallamaya başlayınca durum farklı bir hal almıştır. Kilise, muhalif kesimlerin söylemlerini kesmek adına onları sert bir şekilde cezalandırmaya karar vermiş ve bu işi Engizisyon eli ile işkence argümanı ile yapmıştır. Kilise kendi iktidarına karşı olan halkın, İncil’e ve Tanrı’nın kelimelerine da muhalif olduklarını deklere etmiş; bu kişilerin, ancak şeytanla iş birliği yaptıkları takdirde buna cesaret edebileceklerini söylemiştir. Düşmanlarına itham ettikleri bu suçları kanıtlamak için kurduğu Engizisyon aracılığı ile işkence yaparak aldığı itiraflar bu işi kolaylaştırmıştır. Kilise, işkence kullanımı sayesinde hem otoritesini arttırmış hem de korku yayarak gelecek yeni muhalefeti engellemeye çalışmıştır.

1.Şiddet ve İşkence Ekseninde Orta Çağ Avrupası’nın Adalet Sistemi

“Bir kimseye maddî veya manevî olarak yapılan aşırı eziyet veya bir canlıya maddî ve mânevî olarak yapılan haksız eziyet, acı ve ızdırap veren muamele” demek olan işkence sözlük anlamı ile “incitmek, sıkıştırmak, acı çektirmek” manaları taşımaktadır. Dar ve teknik anlamıyla ise itirafta bulunması için sanığa veya cezalandırma amacıyla suçluya yapılan aynı nitelikteki haksız davranışları” ifade eder (Anayurt, 2008: 423; Dağcı, 2013: 429; <http://www.tdk.gov.tr> (E.Tarihi 09. 04. 2022); Esgin, 2013: 40; Scott, 1995: 18).

Şiddet ise “Yakıp, yok eden, saldırgan davranışlar içeren, zorlama, saldırı, kaba kuvvet, bedensel ya da psikolojik acı çektirme ya da işkence, vurma ve yaralama eylemi” olarak tanımlanabilir. Daha net bir ifade ile öfke, kaygı ve korku duygularının değişik boyutlarıyla dışa yansımaları ya da karşıt görüşlere kaba kuvvet kullanma olarak tanımlanabilir (Ünsal, 1996: 29-30; Kocacık, 2001: 1-2; <http://www.tdk.gov.tr> (E. Tarihi 09. 04. 2022)).

Bilgi almak, suçu itiraf etmek, cezalandırmak, suç ortağını ortaya çıkarmak, gözdağı vererek itaate zorlamak, tehdit etmek, ayrımcılık (Esgin, 2013: 50) yapmak amacıyla yapılan işkencenin tarihçesi de insanlık tarihi kadar eskidir. Bu amaçla işkence ya bir bireye ya da bir gruba uygulanır, bu yönüyle ya başka bir birey tarafından “kişiler arası şiddet” ya da bizzat devlet tarafından “toplu şiddet” (Davies, 2013: 5; Kocacık, 2001: 3) olarak adlandırılır.

İster kişisel ister toplu uygulansın işkence ve beraberinde yarattığı sonuç olan şiddet, spesifik olarak bireyi esas almakta ve bireyin başta özgürlüğünü kısıtlamak bir yana birçok kısıtlayıcı etki yapmaktadır. Bunlar arasında en önemlisi bireyin aşağılanması ve benlik saygısını zedelemesidir (Luban, 2005: 1431; Ercan, 1997: 98; Roth, 1959: 47).

Şiddet ve işkence değişkenleri arasındaki ilişki pozitif korelasyonlu bir ilişkidir. Çünkü işkence zaten bireye uygulanan sistematik bir şiddet türüdür. Bu nedenle birey üzerindeki işkencenin gücü arttıkça şiddet de artmaktadır. Bu açıdan işkencenin artması bir anlamda pozitif korelasyonda olduğu gibi şiddetin de rasyonelleşmesi demektir. Şiddet amacına ulaşıyorsa o ölçüde şiddetin rasyonelliği de artar. Çünkü bu şekilde şiddet kendini meşrulaştıracaktır (Arent, 1997: 88). Şiddetin amacına ulaşmasında etkili olan en önemli araçlardan bir tanesi işkencedir.

İşkence açısından bakıldığında Orta Çağ Avrupası hem diğer çağlara hem diğer coğrafi bölgelere oranla farklı bir niteliğe sahip olmuştur. İşkence, her toplumda var olan bir infaz şeklidir ancak Orta Çağ Avrupası’nda işkence resmi olarak adâlet sisteminin bir parçası olmuştur. Bu nedenle hem bir sorgulama aracı hem bir infaz şekli olarak var olmuştur. Peki neden Orta Çağ Batı Dünyası adâlet sistemi içerisine resmi olarak işkenceyi sokmuştur? Çünkü Orta Çağ Avrupası’nda paramparça bir adâlet sistemi mevcuttur. Robert Muchembled’in “İşkenceler Zamanı” adlı eserinde Bernard Guenee’den aktararak verdiği gibi “Orta Çağ adâletinin bin bir surâtı vardır. Herkes, bu suratlardan servetine uyanı seçmektedir (Akt. Muchembled, 1998: 25).

Orta Çağ’da adâlet sistemi sivil mahkeme ve Engizisyon mahkemeleri diye ayrılabilir. Burada özellikle incelememiz gereken nokta Engizisyon mahkemeleridir. Çünkü kilise, Orta Çağ’ın en uzun sistematik şiddetini Engizisyon aracılığıyla sürdürmüştür. Engizisyonun temelleri Papa III. Alexander zamanında, kiliseye karşı gelenlerin aforoz etme ya da malına müsadere cezasının uygulanması için memurlara yetki vermesi ile atılmıştır (Hamilton, 1981: 27-29). Engizisyonun, kilisenin düşmanlarıyla mücadelesini sertleştirdiği dönem olan Papa III. Innocent Dönemi ve sonrası Heretikler mevzusunun 1215’teki IV. Lateran Konsülünde tekrar ele alınması ile

olmuştur (Martin, 2009: 85). “IV. Lateran Konsülü¹ ile Canon denilen 70 kadar papalık kararı” alınmıştır. İşkencenin kullanılması adına önemli ana kaynaklardan biri olan bu kararlar içerisinde en önemlisi Heretikler ile mücadeleyi anlatan ve Papalık Kararnamesi’nde “Canon 3”² olarak geçmekte olan şu karardır:

“Katolik ve Ortadoks inancına karşı artan sapkınlığın ismi ne olursa olsun bizler bütün sapkınılıkları (Heretikleri) lanetler ve aforoz ederiz...Kilise kendi yetki alanlarına bağlı bölgelerde Heretikleri imha edebilmek için elinden geleni yapacaktır. Heretikliğinden şüphelenilenler kendilerini masum olduklarını ispat edemezlerse ve Heretiklerle bir yıl boyunca haberleşme altında kaldılarsa mahkûm edilmelidir. Mahkûm edilenler, laik yöneticilerine teslim edilecek; onların adâletle cezalandırılmaları için ilk önce din adamı olanların bu unvanları ellerinden alınacak. Ancak bu mahkûmlar eğer din adamı değillerse o zaman mahkûmların mülklerine el konulacaktır. Bu konuda seküler otoritelerde uyarılmalı, teşvik edilmeli, gerekirse zorlanmalıdır.”³

Ayrıca bu konsilde yeni sorgulama prosedürleri belirlenmiş ve 1227’de Engizisyon, artık resmi bir hüviyete de kavuşmuş oldu. 1231’de Papa IX. Gregory Engizisyonun resmî olarak kuruluşunu “Excommunicamus” (Aforoz Etmek) adlı papalık genelgesi ile deklere etmiştir (L. Martin, 2009: 57-58). 1215’te İlk Engizisyon Başkanı Aziz Dominic’in de atanmasıyla (Crow, 2006: 263), Kutsal Engizisyon 1233’te kurulmuş ve daha beş yıl geçmeden 1238’e kadar Almanya, Hollanda, İspanya, Portekiz ve Fransa’da da mahkemeler açılmıştır. 1252 yılında ise Papa IV. Innocent, işkencenin artık resmi olarak Engizisyonun sorgulama aracı olmasını sağlayan bir mektup deklere etmiştir (Scott, 2009: 65,67) ve böylece Orta Çağ’ın en zalim kurumu olan Engizisyon oluşmuş oldu. Kilisenin kendi otoritesini kurmak adına bir adli sorgulama aracı olan Engizisyonun oluşması XII. yy.ın sonu ile XIII. yy.dan itibaren olmuştur. Engizisyon XIX. yy. ortalarına kadar etkisini sürdürmüştür (Demirci, 1995: 238).

Hiç şüphesiz ki Engizisyonun hem manevî hem laik işler üzerinde bu kadar etkili olmasında, topluma kilise otoritesi ve egemenliğini kabul ettiren ünlü Papa III. Innocent etkili olmuştur (Clayton, 1941: 39-61). Çünkü o, önce kiliselerin birleşmesi için mücadele etmiş ve sonra bir Haçlı tehlikesi kadar önemseydiği ve kilisenin ezeli

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://medievalchronicle.org/the-medieval-chronicle/>, (E.Tarihi 3.04.2022). Fordham University Medieval Sourcebook: Twelfth Ecumenical Council: Lateran IV 1215: <https://sourcebooks.fordham.edu/basis/lateran4.asp/>. (E.Tarihi 3.04.2022).

² Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://medievalchronicle.org/the-medieval-chronicle/>, (E.Tarihi 3.04.2022). Fordham University Medieval Sourcebook: Fourth Lateran Council: Canon 3 on Heresy 1215: <https://sourcebooks.fordham.edu/source/lat4-c3.asp/>. (E. Tarihi 3.04.2022).

³ Bkz. <https://sourcebooks.fordham.edu/source/lat4-c3.asp/>. (E. Tarihi 3.04.2022). http://www.intratext.com/IXT/ENG0431/_P3.HTM/. (E. Tarihi 3.04.2022). <https://sourcebooks.fordham.edu/basis/lateran4.asp/>. (E. Tarihi 3.04.2022).

düşmanları olarak mücadele ettiği sapkınlarla mücadeleye çok önem vermiştir⁴. Öyle ki sapkınlık ile mücadele, Engizisyon kurallarının temelini oluşturmuştur.

Sapkınlık ile mücadelede işkencenin resmi bir sorgulama sistemi olmasında da IV. Innocent'in katkısı olmuştur (Strayer, 1985: 485). Aslında ilk dönemlerde Engizatörlerin işkence yapması bazı kanunlarla engellenmiş olsa da Papa IV. Urban bu kısıtlamaları kaldırmıştır. IV. Innocent ise "Ad Extirpanda" isimli bülten yoluyla 1252' de işkenceye izin vermiştir. Ad Extirpanda adlı bültenin 25. yasında⁵ sivil sulh hakimlerine, işkence yoluyla tüm sapkınlardan kendi suçlarını itiraf etmelerini ve tüm suç ortaklarına ihanet etmelerini emretmiştir (1252). Ad Extirpanda'ya göre işkence altında, "hatalarını açıkça kabul etmek, yaptıkları kötülükleri itiraf etmek ve tanıdıkları diğer sapkınları suçlamak ve onların mallarını, yandaşlarını, ev sahiplerini ve savunucularını belirlemek" sapkınların görevidir⁶. Bu nedenle, "uzuvların sakatlanması ve ölüm riski olmadan hapsedilen tüm sapkınlar (itirafa) zorlanmalı."⁷ diyerek sapkınlıkla suçlanan gözaltındaki herkesin işkence görmesi gerektiği kanaati ile işkence kullanımına izin verilmektedir. Burada işkence kullanımının sınırı da çizilmektedir. Bu sınır da sakatlanma ve ölüm riski olmaması önemlidir. Bunun nedeni işkencenin bir ceza unsuru olarak değil, itiraf alma aşamasında soruşturma prosedürü olarak kullanılmasına izin verilmesi ve ölüm veya sakatlama cezalarının yargılama sonrası yapılmasının istenmesidir (Rust, 2014: 213; Fontoura, 2016: 67-68). Papaların işkenceye resmi bir kılıf hazırlama çabalarında VIII. Boniface ise seleflerinin yaptıklarını tüm yargı alanları için genişletmiş oldu (Testas-Testas, 2003: 39 41; Strayer, 1985: 485). Böylece artık işkence resmi bir sorgulama aracı olmuştur.

Resmi mühründe "Merhamet ve Adâlet" (Kirsch, 2009: 3) yazan Engizisyon, bu mühür gölgesinde yayınladıkları "Lütuf Fermanları ile" farklı birçok coğrafî alanda mahkeme kurmuştur. Bir yerde mahkeme kurulunca öncelikle "Lütuf Fermanı" yayınlanır ve bu fermanla öncelikle o bölgedeki tüm sapkın hareketler tövbeye davet edilirdi. Böylece suçlarını itiraf edenlere bağışlanma vaadi verilirdi. Bu sırada mahkûmun aktardıkları bilgiler sayesinde zamanla Engizisyon da kamusal alanla ilgili yoğun bir bilgi arşivine de sahip olmuştur. Çünkü bu fermanlara göre sapkın hem tövbe ederken hem de birlikte suç işledikleri kişileri de söylemek ve kınamak zorundaydı (Roth, 1959: 43).

Engizisyon mahzenleri Orta Çağ Avrupası'nın işkence mekânlarıydı. Bu mahzenler, bir mahkûmun tutuklanmasından işkence altında itirafının alınmasına kadar

⁴Ayrıntılı bilgi için bkz. S. R. Packard, **Europe and the Church under Innocent III**, By Henry Holt and Company, USA,1927.

⁵ "Teneatur praeterea potestas, seu rector omnes haereticos, quos captos habuerit, cogere citra membri diminutionem, et mortis periculum, tamquam vere latrones, et homicides animarum, et fures sacramentorum Dei, et fidei christianae, errores suos expresse fateri, et accusare alios haereticos, quos sciunt, et bona eorum, et credentes, et receptatores, et defensores eorum, sicut coguntur fures et latrones rerum temporalium, accusare suos complices, et fateri maleficia, quae fecerunt.(Ad Extirpanda: Lex 25) Bknz.Leon D.Rust, "Bulas Inquisitoriais: Ad Extirpanda (1252)", **Revista Diálogos Mediterrânicos**, N.7 ,2014 Dezembro, p. 223.

⁶ "Errores suos expresse fateri, et accusare alios haereticos, quos sciunt, et bona eorum, et credentes, et receptatores, et defensores eorum".

⁷ "citra membri diminutionem, aut mortis periculum"

geçen tüm sürecin hızlanmasına neden olan ürkütücü ortamlar olmuştur. Aslında mahkûm ispat kanunu gereği ya tanıkla ya da suçunu itiraf ederek ancak ceza almıştır. Mahkûmun suçu işlediğine dair kanıt yoksa o zaman mahkûmun sorgulamasında işkence devreye girmiş ve itiraf etmesi istenmiştir. Ayrıca eğer mahkûm suçu ispat edildi ve ölüm cezasına çarptırıldı ise de işkenceye maruz bırakılırdı. Burada işkence yapılmasının nedeni, suç ortaklarının isimlerini öğrenebilmektir. İşkence süreci işkence odasındaki Engizisyon görevlisinin mahkûmu soyması ile başlar ve işkence sırasında zanlının itiraf etmesine kadar devam ederdi. İşkence sırasında görevli, zanlıdan suçunu itiraf etmesini isterdi ve itirafçı olmayanlara merhamet edilmeyeceği vurgulanırdı (Ramos ve diğerleri 2005: 9-10; Ercan, 1997: 98; Roth, 1959: 47). Sorgulama sırasında uygulanacak işkencelerin neler olduğunu anlatan detaylı bir işkence kılavuzu da mevcuttu (Priolkar, 1998: 151).

Orta Çağ'da şiddet ve işkence deyince akla ilk gelen coğrafi mekânlardan birinin Avrupa olmasının nedeninin, sadece adâlet sisteminin parçalanmışlığı değil aynı zamanda Avrupa'da meydana gelen toplumsal şiddetin adâlet eliyle geniş bir yelpaze izlemesi ile de ilgisi vardır. Şiddet, Avrupa'da sadece Orta Çağ'ı değil; Erken Modern Dönemi de kapsayan, uzun bir zaman dilimine yayılmıştır.

“İşkence tarihinde asıl önemli nokta bu şiddet sürecinin Avrupa'da neden yüzyılları kapsadığıdır. Aslında bunun tek bir sosyolojik açıklaması vardır. Kilisenin itibarsızlaştırarak parçaladığı toplumsal birliktelik, kutuplaşmalar, yoksullaştırma kilisenin hatalarına ve işkence sürecine toplumsal tepkinin gelmesini engellemiştir. Pazar günü, ya da meydanlarda karşılarında izletilen farklı portrelerdeki işkence tablosuna kendi başına da aynısı gelmesin korkusuyla ses çıkarmayan Orta Çağ bireyi, sürece karşı takındığı tepkisizlikle aynı kısır döngünün yaratılmasında etkili olmuştur. Ne yazık ki bu tepkisizlik sona erene kadar, Avrupa bu şiddet ve kaos sürecinden kurtulmayı başaramamıştır.” (Dündar, 2020a: 467).

2. Orta Çağ Adlî Sisteminde Bedensel Cezalar

Genel olarak Orta Çağ'da cezalar; parasal cezalar, mahkûmiyet cezaları, ayırıştırma cezaları, bedensel cezalar ve işkence cezaları olmak üzere belli kategorilere ayrılır.

Bu cezalar arasında bedensel cezaların uygulandığı suçlara baktığımızda bunları genelde hafif ve ağır (işkence) bedensel cezalar olarak ikiye ayırabiliriz. Hafif cezalar olarak nitelendireceğimiz kısımda ufak hırsızlıklardan cinsel tacizlere, Tanrı ve dinsel küfürlere kadar birçok noktada bu cezalar infaz edilirdi. Hatta bazen hakimler cezanın şiddetini arttırabilmek için sürgün gibi ek cezalar verebilirdi. Hafif bedensel ceza gerektiren suçlar genellikle hırsızlık, dolandırıcılık, yalancı şahitlik suçları gibi suçları kapsardı ve cezası ise suçlunun parmaklarının kesilmesi şeklindeydi. Bunun dışında kulak kesme cezası birçok cinsel hastalığın bulaştırıcısı olarak görüldüğü için fahişeler için, dil delme cezası ise kutsal değerlere ve Hristiyanlığa küfredenler ile yalancı şahitler için verilen popüler ceza türlerinden olmuştur (Ruff, 2001: 96).

Bedensel cezaların ikinci türü olan ağır bedensel cezalar verilmesi işkence olarak inceleyeceğimiz bir infaz türüydü. Fransa ve İngiltere örneğinden yola çıkarsak vatana ihanetten Heretikliğe⁸, ensest ilişkilerden zinaya, hırsızlıktan haneye tecavüze, mülkiyet suçlarına ve 3 bin livre⁹'den değerli mal çalmaya, krallığın basın sansür kurallarını delmeden, cinayet işlemeye, tecavüzden cinsel sapkınlığa, evrakta sahtecilikten yalancılığa ve soygun eylemine karışmak, eşcinsellik ve zina, cadılık, sapkınlık, şeytanla iş birliği yapma ve kilise otoritesine karşı gelmek, suçunu inkar etmek gibi suçlar daha ağır bedensel cezalar çekilmesine yani işkence görülmesine neden olmuştur. Çünkü şeytanla iş birliği, cadılık ve Heretiklik gibi bu suçların çoğunda ceza verebilmek için itiraf almak gerekiyordu ve işkence de bu aşamada devreye girmiştir (Berkowitz, 2013: 108; Ruff, 2001: 97-98; Scott, 2009: 70-71 Dashu, 1998: 5; Lea, 1922: 181; Testas-Testas, 2003: 74,75-76). Ölüm cezalarının farklı türevlerinin hepsinde amaç, çekilecek azabı arttırmaktır (Foucault, 1992: 39,43). Bu yüzden bir engizitör yardımcısından ve bir noterden oluşan (Esgin, 2013: 55) itiraf alma sürecinde işkence cezası ön planda olmuştur.

Tarihin her döneminde var olan işkencenin Orta Çağ'da birçok işlevi olmuştur. Üstelik hem bir ceza unsuru olarak bedensel cezaların içinde kullanılmış hem de soruşturma aşamasının bir parçası olmuştur (Ramos ve diğerleri, 2005: 7-8). Suçlulara uygulanan işkence yöntemleri ya da teknikleri Engizisyonun varlığı ile çok daha karmaşık bir boyuta ulaşmıştır. Çünkü Engizisyon, tüm Orta Çağ boyunca hatta Erken Modern Dönemi de kapsayacak şekilde birçok işkence tekniği ve yöntemi de geliştirmiştir. Bunu işkence çekerek ölenlerin sayısına bakınca da daha net olarak görmekteyiz. Örneğin İspanya'ya bakıldığında 1530 yılına kadar en fazla iki bin kişinin öldüğü tahmin edilmektedir. Eşcinsellik suçlaması yüzünden Kastilya Mahkemesinde verilen ölüm cezası sayısının ise 1575-1620 arası en az 100-150 civarı olduğu görülmektedir (Rawlings, 2006: 15, 123). Yine İspanya'da Engizisyon, Heretik suçu yüzünden yaktıklarının 30 veya 40 kat fazlasını asmıştır. Fransa'da ise benzer durumlar mevcuttur. 1792 ve 1794 yılları arasında 34 bin kişi öldürülmüş ve ne yazık ki bunların 12 bini yargısız infaza tabii tutulmuştur (Testas ve Testas, 2003: 74-76).

Tüm bunlar dikkate alındığında:

“Engizisyon ve kilise liderliğindeki yargı sistemi de işkence tarihi içerisinde önemli toplumsal sonuçlar doğuran bir unsur olmuştur. Çünkü Orta Çağ yargı sistemi denilen şey, adalet dağıtan bir kurum olmaktan çok Engizisyon yargılamaları sayesinde farklı fikirleri cezalandıran bir araç olmuştur. Çünkü Kilise, sadece şiddet ve kaosu değil hukuku da bir silah olarak kullanarak iktidarını güçlendirme yoluna gitmiştir. Engizisyonun

⁸ Heretiklik Katolik Kilisesi'ne göre apostolik havarilere ait öğretinin karşısındaki görüşleri ifade etmektedir. Katolik Kilisesi kendi doktrinlerine uymadığını iddia ettiği tüm mezhep düşünce ya da uygulamaları *Heretik* olarak nitelendirmiştir. Bknz. Derya, G, Dünder, “Kilisenin Cesur Düşmanları: Heretikler”, *Geçmişten Günümüze Tarih Araştırmaları*, (Ed. Mutlu Adak), Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s. 69-91.

⁹ Özellikle Fransa'da kullanılan bir para birimidir.

yaptığı tüm soruşturma, kovuşturma, mahkeme ve dava süreçleri ise sadece buna hizmet etmiştir. Mahkûmun kendini savunması adına bugünkü anlamda avukat hakkından bile yoksun olarak çıktığı duruşmalar, mahkeme görevlilerinin bireye suçunu itiraf ettirene kadar yaptığı işkenceler, hatta işkenceye rağmen itiraf alınamaması durumunda şeytanı devreye sokarak itirafı engellediği safsatasına kadar prosedürler, tüm sürecin bir kurmacadan ibaret olduğunu net olarak göstermektedir. Ancak bu kurmaca sistemden ekmek yiyenler susarken yoksul halkın Engizisyonun adalet dağıttığı inancı ile tepkisiz kalması ise bu “Suç ve Ceza” politikasının uzun sürmesine neden olmuştur. Halk ne zaman adalet dağıtılması için adil olunması gerektiğini haykırmaya başlamıştır, işte o zaman tarihin seyri değişmiş ve kitlesel katliamlar, ibretlik infazlar ve müsadere sistemi adaletin günlük rutini olmaktan kurtulmuştur. Bu sayede Engizisyon da taktığı adalet maskesini çıkarmak zorunda kalmıştır.” (Dündar, 2020a: 467-468).

3. İşkence Teknikleri

Orta Çağ'da işkence yaparak toplum üzerinde sanal bir otorite kazanan kurum, Engizisyon olmuştur. Çünkü kilise, toplum üzerine sistematik olarak arttırdığı şiddeti Engizisyon kanalı ile uygulamıştır. Engizisyon, kilise düşmanları hakkında verdiği kararları kalabalık önünde infaz ederken bir yandan da bu ritüeli izleyen halkı kilise etrafında kenetliyor ve onun otoritesine sarılmanın önemini vurgulamış oluyordu. Yani aslında sadece mahkûmun kararı infaz edilmemiş aynı zamanda halk önünde uygulanan bu şiddet ve beraberinde yaydığı korku, kilisenin iktidarını koruyan bir zırha dönüşmüş oldu. Bu nedenle kaostan beslenen kilise kendisine karşı muhalif sesler yükseldiğinde şiddetini daha çok arttırmıştır:

“Kilise ve Engizisyon politikaları göstermiştir ki hiçbir kaos “sırf şiddet olsun” diye yaratılmaz. Onun bir stratejisi, amacı, şekli, siyasî hedefi mutlaka vardır. Orta Çağ Avrupası'nda da iktidar ve kilise otoritesini güçlendirmek için iki yol izledi. Önce halka olabildiğince korku aşılayıp daha sonra korku karşısında sığınılacak liman olduğunu göstermeye çalıştı.” (Dündar, 2020a: 466).

Kilise şiddetinin ilk aşaması, Engizisyon zindanları yani mahzenlerdi. Mahkûmun işkence serüveni, burada onu soyamakla görevli bir işkenceciyi karşısında gördüğünde başlardı. Cellat dediğimiz işkenceci, mahkûmu soyarken bir yandan da suçunu itiraf etmesi ile ilgili ilk telkinlerini mahkûma yapardı. Mahkûmun cezasının infaz edilmesi için suçunu itiraf ettirmek tek şarttı. Bu nedenle buradaki tüm sorgulama prosedürleri suçu itiraf ettirme amacına yönelik uygulanmıştır. Burada tüm telkinlere rağmen mahkûm suçunu itiraf etmezse işkence devreye girmiştir. Farklı işkencelere rağmen suçunu kabul etmeyene bu işkencelerin bu şekilde devam edeceği ve mahkûma merhamet gösterilmeyeceği bildirilmiştir (Ercan, 1997: 98; Roth, 1959: 47).

Orta Çağ Avrupası'nda Engizisyon tarafından uygulanan birçok işkence çeşidi vardır. Bu işkenceler arasında minimum miktarda kan akıtan “kırbaç işkencesi” (Ruff,

2001: 97; Scott, 2009: 192) Engizisyonun sapkınlara uyguladığı bir işkence çeşidi iken (Lyons, 2018: 110-111) en az onun kadar popüler bir diğer işkence çeşidi ise “falaka”dır. Bunun yanında eski bir işkence çeşidi olan “haşlama ve kızartma işkenceleri” de kullanılmıştır. Kızartma işkencesinde mahkûm için kullanılacak zeytinyağı parası ailesinden temin edilmiştir (Burman, 1992: 63; Bardakçı, 1996: 24-25). Avrupa’da en çok uygulanan işkence çeşitlerinden biri olan “auto-da-fé (inanç eylemi)” diye bilinen “kazıkta yakılma işkencesi” de yine Engizisyonun en çok uyguladığı işkence türlerinden bir tanesidir. Özellikle halkın kalabalık olduğu pazarların kurulduğu günler ve şehir meydanlarında gerçekleşen işkence “quemadero” (hükümlülerin yakıldığı odun yığını) denilen yakılma fiilinden daha geniş kapsamlı bir tören ve büyük çaplı bir infaz işlemidir (Burman, 1992: 41, 73; Lea, 1961: 115-116; Testas ve Testas, 2003: 76). İşkence cezaları içinde en çok uygulanan ve Engizisyon Mahkemesinin yakılma kararı olarak bilinen, *Auto da fe* (inanç eylemi) cezası hakkında Juan Artonio Llorente ilettiğine göre:

“Bu mahkemeler boyunca yakılan sayısı 31 bin 912, kendisinden nefret edildiği için kuklası yakılan sayısı 17 bin 659 kişi ve değişik ceza alan kişi sayısı 291 bin 450 civarındadır. Yine başka yazarların bu mahkûmiyetlerle ilgili verdiği tahminler de vardır. Salvador de Madaria’naya göre Engizisyonda toplam olarak cezalandırılan mahkûm sayısı, 300 bin kişidir. Bunun en az 200 bin civarı Almanya’ya, 70 bin civarı ise İngiltere’ye aittir.” (Akt. Testas ve Testas, 2003: 74, 75-76).

Orta Çağ Avrupası’nda mahkûmun sosyal statüsünü etkileyen bazı işkenceler de yapılmıştır. Bu işkencelerde amaç, mahkûmun acı çekmesinden daha çok onu toplum önünde aşağılamak ve itibarsızlaştırmaktır. Örneğin pazar yerleri, şehir kapıları gibi kalabalık mekânlarda mahkûmun boyundurukla dolaştırılması şeklinde uygulanan “boyunduruk işkencesi” bunlardan biridir. Bu işkencede kimi zaman çevredeki kalabalık tarafından mahkûma taş, çürük sebze ve çeşitli şeyler atılarak aslında yine şiddet uygulanmış olurdu (Ruff, 2001: 97; Donnelly ve Diehl, 2012: 164).

Orta Çağ’da en çok uygulanan işkence tekniklerinden bir diğeri olan idamın, “çarmıha germe, giyotinle idam ve kamu önünde idam” gibi farklı türevleri vardır. İdam işkencesi, belli bir ritüel çerçevesinde yapıldığı için devletin farklı kesimlerini bir araya getiren birkaç olaydan biri olarak toplumsal birliği sağlayan “Toplum Sözleşmesinin” yenilenmesi anlamına gelirdi. Çünkü idam, toplumsal sözleşmenin merkezinde özel mülkiyeti ihlal edenlere verilmiştir. Böylece hem her asılma, özel mülkiyete saygı göster prensibini hatırlatmış hem de egemenliğin gücünü tazelemiştir. İdam ritüeli, aslında zenginler ile yoksul ve zayıflar arasında yaşanan çatışma ve zıtlık barındıran bir işkence çeşidi olmuştur (Linebaugh, 2013: 21). Bunun yanında mahkûmun hayatına hızlı ve etkili bir şekilde son verdiği için idam kategorisinde yer alan ama ona göre daha insani bir idam aracı olan “giyotin işkencesi” XVIII. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır (Bufacchi ve Fairrie, 2001: 511). Mahkûmun asıldığı işkence formlarından bir başkası da “kanca işkencesi” idi. Bu işkencede mahkûm, elleri arkadan bağlanarak tavana ya da duvara veya

yine mahkûmun bel çevresine takılan bir kayışla kancaya asılmıştır (Kıncaid, 2011: 146, 210, Henneberg, 1999: 54, 55).

Bir direğin bir ucunda büyük yatay tekerleğin arasına yerleştirilen mahkûma işkence yapılmasına neden olan bir işkence çarkından oluşan “gözyaşı tekerleği işkencesi” ise farklı bir işkence tekniği olmuştur. Mahkûm, işkence aracı olan tekerlek üzerinde gerilecek şekilde ve mahkûmun bilekleri dirsekleri dizleri ve kalçaları tekerleğin üstüne gelecek şekilde yerleştirilirdi. Daha sonra mahkûmun elleri ve ayakları da demir kazıklara ya da halkalara bağlanarak çark çevrilirdi. Çarkın çevrilmesi mahkûmun bileklerinin, dirseklerinin, kalça ve kemiklerinin ezilmesine neden olurdu (Scot, 2009: 180; Luengo, 2011: 5). “Catherine tekerleği veya tekerlek işkencesi” denilen bir diğer teknik ise döner bir tekerliğin üzerine mahkûmun elinin ve ayaklarının bağlandığı bir işkence tarzıdır. Tekerlek dönerken mahkûmun kemikleri kırılır ya da mahkûm kırbaçlanır ve sonra mahkûmun cesedi teşhir amaçlı açıkta bırakılırdı (Cruciatibus, 2013: 15-16,19; Burman, 1992: 64; Mallonga, 2011: 13).

“Falorida boğası veya Pirinç boğa/Sicilya boğası işkencesi” denilen işkence tekniğinde ise mahkûm, boğaya benzeyen lahit büyüklüğünde bir kabın içinde yakılmıştır. İşkenceyi farklı kılan özelliği, işkence âletinin özel dizaynı sayesinde canı yanan mahkûmun çılgınlıkları daha ekolu çıkmakta ve boğaya benzemektedir (Scott, 2009:167-168; Esgin, 2013: 53; Chowdhury, 2015: 28). “Londra Kulesi işkencesi veya işkence tezgâhı” olarak geçen işkence türünde düzenek; 10 cm yüksekliğinde olan tahtalardan ve kereste bir çerçeveden oluşan el ve ayak bileklerinin bağlandığı, makaraya sarılmış iplerden oluşan bir âlettir. Bu âletin görevi, vücudu germektir. Vücudu germek için âletin her iki ucunda bulunan silindirin birine mahkûmun elleri diğer silindire de bacakları tutturulmuştur. İşkence sırasında zincirlerin zıt yönlerde çekilmesi için silindirler döndürülerek mahkûmun vücudu ve eklemleri üzerinde gerginlik oluşturulmuştur. Ayrıca tezgâhta yer alan manivelalar sayesinde vücut daha çok gerilebilmiştir. İleriki aşamalarda mahkûmun kemikleri kırılmış ya da yerlerinden çıkan uzuvlar kopmuştur. İşkence sırasında eğer mahkûmun acısının artması isteniyorsa ip de kullanılabilirdi. İple birlikte sopaların da uzuvların çevresine sarılması bu sopaların çevrildikçe etin neredeyse kemiğe kadar kesilmesine neden olmuştur (Scott, 2009: 169; Burman,1992: 64; Lea, 1961: 117, 122; Ramos ve diğerleri, 2005:7-8).

Mahkûmun tahta bir at veya eşek üzerine oturtulup ayaklarına bağlanan ağırlıklar ile uygulanan acı verici bir işkence olan “tahta at veya İspanyol beygiri, ağaç at işkencesi, Bamberg işkencesi, İspanyol eşiği, Chevâlet işkencesi, işkence masası” gibi farklı adlarla anılan işkence, aslında mahkûmun oturtulduğu uzun boyutlu bir işkence masasıdır. Bu işkence âletinde eller ve ayaklar bir manivela ile çıkık sistemine bağlanmıştır. Bazen de celladın kontrolünde vücudun gerilmesi için ayaklara ağırlık takılmış ve işkence sırasında mahkûma sopa darbeleri de vurulmuştur (Cruciatibus, 2013: 23-26; Bennett, 2012: 3; Esgin, 2013: 52). Bunun dışında Orta Çağ’ın en azılı işkencelerinden biri olan “kazığa oturtma” işkencesinde demir ya da tahta kazığa oturtulan mahkûm, yavaş ve acılı bir şekilde ölür; bunun için bazen üç günden fazla zaman gerekirdi (Priolkar, 1998: 153;

Esgin, 2013: 54; Chowdhury, 2015: 27). Bunun dışında giyotine benzeyen iki paralel direk arasında sallanan bir sarkaçtan oluşan ve âletin tabanına yatırılan mahkûmun bedeninin üzerinde sarkaç dolaşırken mahkûmun korkusunun artması ve itirafının hızlanmasını amaç edinen “sarkaç işkencesi” ise itiraf geç kalırsa ağır bedensel yaralanmalar hatta ölümlere dahi neden olabilen bir işkence âleti olmuştur (Shu ve Kao, 2017: 52-69).

İşkencelerden bazıları özellikle hırsızlar ve zina yapanlar için uygulanıyordu. Bunlar arasında popüler olan “disembowelment işkencesi” ya karın bölgesine yapılan bir kesiğe bağlanan halat bir manivela yardımı ile de döndürülerek iç organların dışarı çıkarılması şeklinde ya da karın bölgesindeki organların tamamının ya da bir kısmının çıkarılması şeklinde yapılmıştır (Spikes, 2014: 31, 37, 52, 98). “Sıkıştırılarak ölme, pressleme, göğüs vurgunu ya da peine forte et dure” adıyla özellikle Fransız hukuk sisteminde var olmuş başka bir işkence formu da vücudun ağırlıklar ile baskılanarak acı çekmesi amaçlanan ve özellikle birkaç gün sürerse mahkûmun uğradığı zulmün arttığı bir işkence olmuştur (Scott, 2009: 55; Lyons, 2018: 171). “Estrapade işkencesi, Strappado, Filistin askısı, ipe çekme veya ters askı işkencesi” ise kısaca tavandan asılma diyeceğimiz ilk Engizisyon işkencelerinden biridir. Çırılçıplak soyulan mahkûmun elleri arkadan bağlanmış ayak bileklerine pranga takılmış, sonrasında ise kollarından bir iple tavana bağlanmıştır. Cellat, işkence sırasında tavandaki makaranın yardımı ile mahkûmu kollarından yukarıya doğru çekerek yerden yaklaşık 2 m yükseltilmiş ve mahkûmdan itiraf beklenmiştir. Bazen de cellat mahkûmun acısını arttırmak için ipi gevşeterek mahkûmu hızla önce yere indirip sonra hızla yukarı çıkartarak vücuduna zarar vermiştir. Mahkûmun ayaklarına ağırlık bağlanarak bu şekilde zorlanmasının sağlandığı formları da olmuştur. Bu durumda işkence süreci uzadıkça ağırlıklar yüzünden mahkûmun kolları eklem yerlerinden ayrılabilirdi (Priolkar, 1998: 153-154; Mysteries of the Unknown Witches and Witchcraft, 1995: 82; Scott, 2009: 168; Burman, 1992: 64; Lea, 1961: 117).

Çivilerle çevreli bir tahta ya da metal tasmanın ya da demir bir yakanın boğaza takılarak uygulandığı “demir yaka işkencesi” ise mahkûmun yatmasını, yemek yemesini ve kafasını hareket ettirmesini engelleyen bir işkence türüdür. İşkence âletindeki sivri uçlar; boyun, omuz ve çene kemiğini erozyona uğrattırdı hatta ileri aşamada çivilerin etleri delmesi ile kangren eden bir infaz aracına dönüşmüş olurdu (Luengo, 2011: 8; Farina, 2001: 31). “Ağız, rahim rektumu veya rektum armudu” olarak bilinen işkence âleti ise amacına uygun olarak açıp kapatmak için kullanılan demir anahtarlı veya iç vida ile genişleyen bir mekanizmadır. İşkence âleti, bu bahsedilen bölgelere önce yerleştirilmiş sonra da sonuna kadar açılmış ve yerleştirildiği bölgeyi parçalamıştır. Ağız rektumu, Katolik Kilisesine karşı gelenlerde; rahim rektumu, eşcinsellerde ve cadı avlarında uygulanmıştır (Aksan, 2013: 365; Kirsch, 2009: 2). “Sıçan, fare işkencesi veya kazan işkencesi” olarak bilinen işkence; sapkınlar, tecavüzcüler, eşcinseller gibi gruplara uygulanmıştır. İşkencede zemin üzerine yatırılan mahkûmun elleri ve ayakları bağlanmış, bir sonraki aşamada karın bölgesinin alt kısmına içinde fare olan açık bir kafes yerleştirilmiştir. İşkencenin devamında kafesin üzerinde ateş yakılmış ve ateşten kaçmaya çalışan fare, mahkûmun karnını parçalayıp içine girerek inanılmaz acılara neden

olmuştur. Bu işkence İspanyol Engizisyonunda ters çevrilmiş bir kazan kullanıldığı için “kazan işkencesi” diye de anılmıştır (Scott, 2009: 245-247).

Orta Çağ'da neredeyse tüm dünyada kullanılan işkencelerden “su işkencesi ve deri yüzme işkencesi” de yine Engizisyon tarafından kullanılan işkenceler arasındaydı. “Flaying” adı meşhur olan ve mahkûmun derisini vücudundan ayırma olarak uygulanan bir işkence olmuştur (Scott, 2009: 216). Bunun yanında mahkûmun ağzına fazla su gönderilerek boğulma hissi yaşatılan su işkencesi etkili tekniklerden biridir. Bu işkence sırasında mahkûmun burnu kapatılarak ya da bir tülbent ağzına konulduktan sonra su dökülerek işkencenin vereceği boğulma hissi yüzünden acısının da artması istenmiştir (Aksan, 2013: 365; Burman, 1992: 63; Kirsch, 2009: 4, Esgin, 2013: 54; Ramos ve diğerleri, 2005: 7-8).

Engizisyonun uyguladığı işkence formlarından bazıları daha çok vücuttan bir parça kesme ya da bir uzva zarar vererek acıyı arttırıp itirafı hızlı alma amaçlı işkence türleriydi. Bu işkenceler için özel âletler kullanılmış hatta bazen özel âletler tasarlanmıştır. Bunlar arasında “demir kanca ya da göğüs ripperleri” adıyla meşhur olan işkence âleti, uçları burgulu olan ve kadınların göğüs uçlarının kesilmesine ya da göğüslerinden parçalar alınmasına neden olan işkence âletidir. Bu âletle uygulanan işkence ise daha çok cadı kadınlar, zina yapanlar, kiliseye ve Hristiyanlık öğretilerine karşı gelen sapkın kadınlar için kullanılmıştır (Esgin, 2013: 55; Bennett, 2012: 4-5; Spikes, 2014: 11-12). Buna benzer işkence âletlerinden biri de mahkûmun dilini kesmek için kullanılan “dil makası ya da kerpeten” âleti ve bununla yapılan işkencedir. Özellikle itirafta bulunmayanlar için özel olarak tasarlanmış bu makas (Esgin, 2013: 55; Spikes, 2014: 74, 121) Engizisyonun kullandığı bir başka âlet olan “timsah makasına” benziyordu. Nitekim timsah makası da dil makası gibi bir kerpetendi. Timsaha benzeyen iç kısımları dişlerden ve sivri uçlardan oluşan bu makasla yapılan işkencede acının artması için makas kızdırılmış ve genelde kraliyet aleyhinde eylem yapan ya da suikast girişiminde bulunan erkeklerin penislerine yerleştirilmiş ve penislerini yırtmak için kullanılmıştır (Bennett, 2012: 4-5; Spikes, 2014: 16, 25). “Kızdırılmış ustura işkencesi” diye adlandırılan işkence de ise mahkûmun tüm ağır işkencelere rağmen suçunu itiraf etmediği noktada cellatların bu direnci kırmak için uyguladığı bir işkenceydi. Bu işkencede cellat, kızdırılmış ustura ile mahkûmun kollarını kesebilmiş; demir çekiçler kullanarak mahkûmun dişlerini çekebilmiş ve daha çok acı çekmesine neden olmuştur (Esgin, 2013: 55). Bunların dışında “kedi patisi, kedi pençesi, İspanyol gıdıklayıcısı” mahkûmun vücudunda yara açmaya ya da etini yırtmaya yarayan bir işkence âletidir. Kullanımı kolay bir âlet olduğu için de çok tercih edilen bir işkence âleti olmuştur (Spikes, 2014: 17; Barrett ve Mingo, 2002: 57).

Mahkûmun organlarının parçalanması kategorisinde sayacağımız işkence türlerinden bir diğeri olarak “Quartering veya atlarla parçalama veya çekme-bölme işkencesi”ni sayabiliriz. Quartering işkencesi üç farklı formda uygulanmıştır. Bunlar; atlarla sürülme, farklı yönlerde koşan atlarla parçalanma ve vücudun farklı işkence âletleri ile parçalanması şeklinde olmuştur. Ancak işkencenin tüm şekillerinde ortak olarak hem

işkence anı kalabalık önünde gerçekleşmekte hem de mahkûmun parçalanmış uzuvları şehrin farklı bölgelerinde teşhir edilmekteydi (Spikes, 2014: 88, 93; Donnelly ve Diehl, 2012: 19, 146; Mattison, 2016: 228-229, 255, 279). “Hanging, Drawing işkencesi” de bazı kaynaklarda vücut organlarının parçalanmasından dolayı Quartering işkencesi olarak geçmektedir. Aslında bu işkence âleti, mahkûmun asılıp organlarının çıkarıldığı bir merdivendir (Spikes, 2014: 51, 39; Mallonga, 2011: 13).

Engizisyon işkenceleri arasında cellatların özel teknikler ve âletler tasarladığı uzuvlardan bir tanesi de ayaklar ve başlardır. Ayaklar konusunda mahkûmlara özel bir ayakkabı giydirilmiş ve daha sonra ayaklarına ıslak çimento doldurulmuştur. Çimento sertleşip kurumaya bırakıldıktan sonra mahkûmlar, boğulmaları amacıyla denize veya göle atılmış ve çimentonun ağırlığıyla dibe çökmüşlerdir (Spikes, 2014: 17). Bunun dışında “diz splitteri”, insan vücudundan bacakları ayırmak için icat edilmiştir. İşkence âleti, dizin ve kemiğin kırılması ve etin kesilmesine neden olmaktadır (Kincaid, 2011: 85; Ruhling, 2007: 33-36). Mahkûmların kaçmasını engellemek için mahkûmun ayaklarına takılan bir zincir ekleyerek mahkûmun bir direğe, bir duvara sabitlendiği işkence olan “ayak zinciri” ya da “bilbo işkencesi” çok fonksiyonlu bir işkence âleti olmuştur (Lyons, 2018: 173; Donnelly ve Diehl, 2012: 154). Yine mahkûmun ayaklarına bir zincir bağlanıp mahkûmun asılmasına dayalı bir işkence olan “demir toplar işkencesi” de bilbo işkencesine benzer bir işkence tarzıdır. Ancak ondan farkı, mahkûmun vücudunu yatay biçimde gelecek şekilde duvarların üzerinden çivilenmiş halkalara geçirilen halatlar da devreye girebilirdi (Cruciatibus, 2013: 82; Pallitto, 2011: 86). “Brodequin işkencesi, İspanyol botu ya da İspanyol çizmesi, demir botlar, kızgın demir ayakkabısı” gibi isimler alan işkence, yine ayaklara uygulanan işkencelerden bir tanesi olmuştur. Bir nevi demir bir ayakkabı olan işkence âleti, içinde sivri çivilerle kaplı ve yan tarafında ayakkabıyı daraltabilen bir manevilaya sahip olmuştur. Ayaklara işkence âleti ile yapılan baskı, incik kemiğinin parçalanmasına neden olurken bir yandan da cellat, dizlere çekiçle vurarak yaşanan ızdırabı arttırabilirdi. İşkence âleti; Almanya başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde kullanılmış olmasına rağmen, özellikle İspanya’da popüler bir işkence âleti olması nedeniyle “İspanyol çizmesi” adıyla da anılmıştır (Esgin, 2013: 55; Burman, 1992: 65; Mallonga, 2011: 13; Ruhling, 2007: 42).

Ayakların dışında işkence yapılan uzuvlardan bir tanesi de baştır. Bu işkencelerden bir tanesi olan cellatların mahkûmun kafasına yerleştirdiği “metal başlık işkencesi” adı ile bilinen mekanizma, âlette yer alan manivela yardımı ile başı yavaş yavaş sıkıştırarak başın parçalanmasına neden olmuştur. Metal başlık işkencesi aslında bir kafa kırma işkencesi olarak mahkûmun gözünü korkutan bir işkence âleti olarak itirafı hızlandırmıştır. Çünkü mekanizmada yer alan vidayı cellat yavaş yavaş sıkıştırırsa önce mahkûmun dişleri, sonra çenesi kırılır, son aşamalara doğru mahkûmun gözleri yuvalarından fırlardı. Hatta eğer bu işkenceye başlanmış ve bir süre devam edilip yarıda kesilmişse bile bireyin beyin, çene ve gözlerinde büyük zararlar oluşmaktaydı (Gökdağ, 2016: 88; Esgin, 2013: 55; Spikes, 2014: 53; Ruhling, 2007: 29-30, 36).

İşkencelerin birçoğunda eller arkadan bağlanarak mahkûmun aciz bırakılması sağlanırdı ancak bir uzuv olarak doğrudan eller ve parmaklar için planlanan işkence âletleri de vardı. Bunlardan bir tanesi “demir eldivenler veya zırh eldivenler işkencesi” olarak bilinen işkence âletidir. Bu işkence âletinin üzerinde bilekleri sıkıştırmaya yarayan manivelalar vardı (Scott, 2009: 237). “El ayak mengeneleri veya kelebek işkencesi” de denilen diğer bir işkence formunda da yine çoğunlukla eller olmak üzere ayakların ya da vücudun belli kısımlarını kırmak için kullanılan bir mekanizma kullanılmıştır. Basit bir mekanizmadan oluşan işkence âletinde yer alan metal takviyeli kelebek şeklindeki vida sayesinde önce mekanizmaya yerleştirilen parmaklar bu vida sayesinde sıkıştırılarak ezilmiş hatta işkencenin devam etmesi durumunda kırılmıştır (Ramos ve diğerleri, 2005: 7-8; Donnelly ve Diehl, 2012: 139; Ruhling, 2007:39).

Orta Çağ'da Engizisyon tarafından özel tasarlanan işkence âletlerinden bir diğeri olan “iron maiden ya da işkence tabutu” oldukça popülerdi. İşkence âleti aslında içinde benzeri sivri uçlar, çiviler ve kazıklar bulunduran bir kabindir. Kabinde eğer uzun, sivri kazıklar varsa mahkûmun bedeni delik deşik olurdu. Ama eğer kabinde uzun olmayan sivri uçlar varsa o zaman mahkûm kımıldamadan günlerce kabinde durabilmiştir. Diğer işkence âletlerinden farklı bir şekilde âletin tasarımında yer alan bazı bölme ve kapaklar sayesinde mahkûm, kendisine işkence eden celladıyla iletişime geçebilmiştir (Esgin, 2013: 55; Dashu, 1998: 9; Ellerbe, 1995: 116; Ruhling, 2007: 48-50). Yine mekanizması ile farklılık gösteren bir diğer işkence âleti de “sorgulama koltukları, demir sandalye, cadı sandalyesi veya İspanyol sandalyesi işkencesi” diye bilinen işkenceydi. Bu işkence aleti, daha çok cadı sorgulamalarında kullanılmıştır. Mucidi Almanlar olan işkence âleti demir koltuk ya da sandalyenin tüm yüzeyi uzun, keskin, sivri uçlarla kaplı tahta ya da demir plakalarla kaplı olmuştur. Koltuğun ya da sandalyenin alt kısmında ateş yakılmasını sağlayan bir bölüm vardı. İşkence sırasında mahkûmun elleri ve ayakları sandalye ya da koltuğa bağlanmıştır. Sandalye, bu bölmede yakılan ateşle ısıtıldığında işkence sırasında daha çok acı verirdi. İşkencede bazen de mahkûm daha çok acı çeksin diye koltuğa oturtulduğunda vücuduna çiviler daha çok temas etsin diye üzerine ağırlıklar konulmuştur (Gökdağ, 2016: 88; Dashu, 1998: 9). “Sorgulama koltukları” ve “iron maiden” kadar farklı bir tasarıma sahip bir diğer işkence âleti de “çöpçünün kızı” olmuştur. “Çöpçünün kızı veya leylek işkencesi” denilen işkence âleti metal bir çerçeveden oluşan ve yavaş yavaş ölüm getiren bir işkence âletidir. Bu işkence âletinde mahkûm çömelmiş şekilde dururdu ve mekanizma, mahkûmun bütün bedeninin giderek daha fazla sıkıştırılabilmesine neden olan bir işkence âletine dönüşürdü. Engizisyon işkencelerinin çoğu, mahkûmun vücudunu gererek mahkûma acı verirken bu âlet mahkûmu çömlterek vücudu preslemektedir. Çok acı veren bir âlettir. Çünkü çömlen mahkûmun elleri orta noktada vücuduna yapışık şekilde bağlı dururken ayakları ise dışarı noktada karnına değecek şekilde bağlı durmaktadır. İşkencede mahkûm sıkıştıkça burun, ağız ve kulaklarından kan boşanırdı ve hatta mahkûmu presleme işlemi devam ederse iç kanamalara bile neden olabilirdi (James, 2013: 77, 95, 122, 119, 216; Mannix, 1967: 101; Donnelly ve Diehl, 2012: 138; Ruhling, 2007: 30, 32).

“Judas sandalyesi ya da Yahudi kazığı” denilen işkence genelde cinsel sapkınlar için uygulanan keskin bir noktası olan, piramit şeklinde bir sandalyeden oluşan âlettir. Mahkûmun üçgenin üstüne yerleşmesi şeklinde dizayn edilmiştir. Amaç, yukarıdan bırakılan mahkûmun bu keskin üçgen üzerine düşürülerek anüs ya da vajinasına zarar vermektir. Bunun için işkence sırasında elleri arkadan bağlı ve ayakları da iki yana açık şekilde bağlanmış mahkûm, belindeki demir kemer yardımı ile yukarı kaldırılmış ve piramidin ucundaki keskin noktaya yavaş yavaş bırakılmıştır. Erkeklerde anüs, kadınlarda vajina bölgesine gelen piramit noktasının akıl almaz acılar verdiği muhakkaktır. Bazen de daha çok tahrip yaratmak amacıyla mahkûm, yukarıdan hızlı bırakılabilir hatta ayaklarına çeşitli ağırlıklar eklenebilirdi (Bennett, 2012: 3; Spikes, 2014: 63; Donnelly ve Diehl, 2012: 222). “Gemi direği işkencesi” denilen işkencede yukarı doğru bakan çengellerin ve çivilerin tepesinde yağlı bir makara vardır. Mahkûm bu direğe bağlanmış, makara sayesinde aşağıya çekilmiş ve bu sırada mahkûm, işkence âletindeki bu çengellere takılarak parçalanmıştır (Esgin, 2013: 54; Bardakçı, 1996: 24).

Avrupa’da özellikle ayaklanmalar, itaatsizlik ve özellikle büyücülük gibi suçlar için kullanılan işkence türü “testere işkencesi” olmuştur. Bu işkencenin popüler olması işkence âletinin neredeyse her evde bile bulunabilecek basit mekanizmalı bir âlet olmasından kaynaklanmaktadır. Orta Çağ’da bu işkencede kullanılan testere çeşitleri el testeresi, iki saplı testere, çerçeve testere, çukur testere ve makine testerele şekildedir. İşkence; bazen mahkûmun elleri ve ayaklarının bağlanıp baş aşağı durduğu pozisyonda uygulanmıştır. Bu pozisyonda cellat, kalbe ve akciğerlere ulaşana kadar sürecek şekilde testere ile kasıktan bedenin yarısını kesmeye başlamıştır. Bazen de işkence; mahkûmun çıırılçılak soyulup testere gibi dişli bir fiçinin üzerine oturtulup işkence edilmesi şeklinde gerçekleşmiştir (Duerr, 1999: 217; Jones ve Simons; 1961: 21-22; Cruciatibus, 2013: 93, 96; Donnelly ve Diehl, 2012: 152-153; Pallitto, 2011: 39, 68). “Ordalia işkencesi” olarak bilinen işkence ise kilise tarafından sapkın ilan edilen herkesin korkulu rüyası haline gelmiş bir işkence olmuştur. İşkence; genel olarak kaynar su işkencesi olarak bilinse de mahkûmun el, ayak gibi bazı organları kaynar suya batırılıp biraz bekletildikten sonra ikinci adım olarak da kızgın bir demirin mahkûma tutturularak yapıldığı bir işkence formu olmuştur. İşkence yapıldığı sırada cellat da bir yandan mahkûmdan itiraf almak için uğraşmıştır (Esgin, 2013: 52). “Charbonts Ardents işkencesi” diye bilinen işkence de bir nevi ateşe atılma işkence formlarından biridir. Ancak diğer işkence formlarından biri olarak mahkûm, ateş ya da kor üzerinde yürümek zorunda kalmıştır. Bu yürüme sırasında bazen çektiği acı seviyesini arttırmak adına mahkûmun çeşitli uzuvlarına yağ sürülmüştür (Esgin, 2013: 53).

İspanyolların ünlü ip işkencelerinden biri olarak bilinen “raf veya el potro” işkencesine benzeyen işkencelerden bir tanesi “porto işkencesi”nin raf işkencesinden farkı, işkence âletindeki iplerin tahta bir yataktan ziyade, duvara tutturulması için duvara monte edilmiş demir halkaların olmasıydı. Bu halkalardan geçirilen ipler ile bir tabureye oturtulan mahkûmun elleri kolları sıkıca bağlanırdı; halatlar ve tabura çekildiğinde mahkûm duvardan sarkardı, bu pozisyonda uzun süre tutularak acı çekmesi hızlandırılırdı (Donnelly ve Diehl, 2012: 156).

Engizisyonun en çok mücadele ettiği Heretiklere uyguladığı işkencelerden bir tanesi olan “Heretik çatalı” işkence âleti çift çatallı köpek tasmaına benzeyen her iki tarafında sivri uçlar bulunan metal bir boğazlıktır. İşkenceyi uygulamak için önce mahkûmun elleri arkadan bağlanmış, sonra boğazına bu metal âlet geçirilmiştir. Âlette yer alan sivri uçların biri göğsüne diğer tarafı da çene altına denk gelecek şekilde mahkûmun boyuna sabitlenmiştir. Bu işkencede çoğunlukla mahkûmlar, boyunlarını öne düşürmemek için uyumamalıydı. Çünkü eğer başını öne düşürürse bu çatallar boynuna saplanacak ve mahkûmun ölümüne bile neden olabilecektir. Ancak çoğunlukla amaç, mahkûmun hareketlerini kısıtlayarak hayatını daha sefil bir hale getirmek ve itirafını hızlandırmak olmuştur (Spikes, 2014: 51, 39; Cruciatibus, 2013: 53-54; Dunning, 2010: 70; Donnelly ve Diehl, 2012: 147; Ruhling, 2007: 52). “Bâkire Meryem öpücüğü işkencesi” denilen işkence âleti, içi kafes şeklinde ön tarafında kanatlı kapılar olan bir heykeldir. Heykelin sağ göğsünün içinde on üç, sol göğsünün içinde sekiz tane hançer veya kama bulunurdu. Ayrıca heykelin iç kısmında da mahkûmun yüzünü ve gözlerini parçalamak için de iki hançer veya kama yer alırdı. İşkence diğerlerinden farklı olarak mahkûmun tövbe etmesini isteyen dini bir ritüel ile başlamış ve yaratılan ruhani ortamın da etkisi ile mahkûm, heykeli kucaklamaya zorlanmıştır. Mahkûm, Bâkire Meryem heykeline sarıldığı zaman önce yaralanıyordu ki bu yüzden bu sarılmaya “bâkirenin öldürücü sarılması” denilmiştir. Mahkûm, bâkirenin bu öldürücü kucaklamasından kurtulursa bu kapaklı kapının arkasında kılıçlardan örülü bir tür beşiğe düşerdi; mekanizmadaki kamalar ve kılıçlar yüzünden paramparça olmuş bir şekilde ölmüş oluyordu (Scott, 2009: 223-226).

Engizisyonun büyücüler ve cadılar için tasarladığı birçok işkence vardır. Çünkü kilise, özellikle cadılar için daha sert cezaların verilmesini istiyordu. Cadılar konusunda birçok dönem eseri yazılmış olması, kilisenin cadılarla mücadeleyi titizlikle yürüttüğünü göstermektedir. Cadılara yapılacak işkenceler hakkında el kılavuzu gören önemli kaynak eserler vardır. Bunlar arasında Jean Bodin’in cadılar ve büyüler üzerine yazdığı “Le Fleau des demons et sorciers” adlı eser de cadılar ile büyücülerin sert bir şekilde cezalandırılmasını savunmakta hatta cadı şüphelilerine karşı tanıklıklar toplama, sorgulama, nihayetinde işkence altında sorgulama ve itiraf alma süreçleri hakkında tavsiyelerde bile bulunmaktadır (Bodin, 1616: 33-556). Bu konu hakkında bilgi veren dönem kaynaklarından bir diğeri yine Jean Bodin’in yazdığı “De La Demonomanie Des Sorciers” (1580) ve Heinrich Kramer & James Sprenger’in kaleme aldığı “Cadıların Çekici” de denilen “Malleus Maleficarum (1486)”da önemli bilgiler mevcuttur.

Malleus Maleficarum’a göre:

“Cadıların suçları diğer herkesin günahlarını aşar niteliktedir. Kâfir olsun ister dinden sapmışlar olsun Aziz Raymund’a göre kâfirler gibi aforoz, görevden alınma, mallarına el koyma ve ölüm gibi türlü şekillerde cezalandırılırlar. Fakat cadıları bu şekilde cezalandırmak yeterli değildir. Onlara gerçekten en ağır cezalar verilmelidir. O halde cadıların işledikleri suçların cezalandırılması için mallarına el koymanın veya başlarını kesmenin

yeterli olduğu ile ilgili olarak daha ne konuşacaklar?” (Kramer ve Sprenger, 2018: 191-192).

De La Demonomanie Des Sorciers’a göre ise:

Şimdi, cadıların suçları gibi, Tanrı’nın yasasının ölüm cezasıyla cezalandırdığı bir suçu affetmek prenslerin yetkisi dahilinde değildir. Dahası prensler, majestelerine doğrudan işlenen bu korkunç suçları affederse Tanrı’ya şiddetle hakaret etmiş olur. Cadıların kaçmasına izin veren veya azami titizlikle onları cezalandırmayanlar da Tanrı tarafından cadıların merhametine terk edileceğinden emin olabilirler. Ve buna tahammül edecek ülke, kötülüklerle, kıtlıklarla ve savaşlarla boğuşurken ancak cadıların intikamını alacak olanlar cadılar tarafından kutsanarak onun öfkesini kesecektir. Bu nedenle, bir cadı olmakla suçlanan birinin, masum olduğu güneşten daha net olmadığı sürece, cadı ithamı ile suçlanan bir şüpheli asla serbest bırakılmamalıdır. Prosedürlerin normal kurallara göre yapılması durumunda milyonda bir cadının suçlanması veya cezalandırılması oldukça zordur.” (Bodin, 1580: 217-218).

Cadılar için uygulanan işkencelerin en ilginç büyüçülükle suçlanan kadınların çıplak olarak bir kedi ile aynı çuvala bırakıldığı “kedi işkencesi” olmuştur. İşkencenin farklı bir formu da Luther taraftarlarına uygulanan büyük ve vahşi bir kedinin soyulmuş mahkûmun çıplak karnına bağlanıp sonra kediye iğne batırılarak mahkûmun etinin parçalanılmasının sağlandığı işkence formu olmuştur (Scott, 2009: 245-247). Kundakçılar, kâfir ve cadılar, zehirciler, kalpazanlar ve cinsel sapkınların “diri diri yakılması işkencesi” yanında zina, kürtaj ve kâfirlik gibi suçlar da genelde “boğma cezası” yapılan işkenceler arasındaydı (Ruff, 2001: 99, 111). “The lignum işkencesi” ile bacaklar birbirinden ayrılırken (Ramos ve diğerleri, 2005: 7-8) “the ungulae işkencesi”nde vücuttan et parçalarını koparan metal kancalardan oluşan işkence âleti (Ramos ve diğerleri, 2005: 7-8) kullanılmıştır. Yine “the mala mansio işkencesi” ayakta durmak, oturmak veya yatmak için şüpheliyi çok küçük bir odaya hapsedme cezasına verilen isim olmuştur (Ramos ve diğerleri, 2005: 7-8). Bütün bunlara ek olarak “eritilmiş kurşunun kulaklar ve boğazdan aşağıya aktarılması veya kızdırılmış zeytinyağı içirilmesi işkencesi” de ücretleri mahkûmun ailesi veya akrabalarından karşılandığı (Esgin, 2013: 55) işkence tarzlarından bir tanesi olmuştur.

Acılı işkenceler dışında farklı amaçlar için kullanılan bazı işkence formları da olduğunu görmekteyiz. Örneğin serserileri disiplin altına almak amacıyla yapılan işkencelerin tümünün genel adına “prensın kılıcı” denmektedir. Bu işkencede disiplini ve sosyal düzeni bozan serseriler, çoğu zaman bedensel birtakım cezalara çarptırılırdı. Ancak serseriler bilirdi ki en basiti sakatlama ve teşhirden başlayan bu cezalara maruz kalma nedenleri monarşik yönetimdi (Muchembled, 1998: 116). Özellikle İngiltere’de düzeni bozan askerleri cezalandırmak için kullanılan hafif cezalardan biri olan “topaç işkencesi” de bu tarz işkencelerden biridir. Mahkûm, topaç denilen bir kafese yerleştirildikten sonra kafes döndürülürdü ve mahkûmda mide bulantısı olurdu (Spikes,

2014: 68,101-102; Rejali, 2007: 297). Bu tarz farklı işkence yöntemlerinden bir tanesi de “bekaret kemeri saflığın kemeri, venüs kuşağı, floransa kuşağı” adı ile bilinen işkence cinsel ilişkiyi engellemek ve önlemek için kadınlara özel tasarlanmış kadınların sert demir pantolonları diyebileceğimiz bir nevi iffet kemerleri olarak görev yapmıştır (Classen, 2007: 1-6; Donnelly ve Diehl, 2012: 241-242). Mahkûmların “tuzlu suya batırılan ayaklarının keçilere yalattırılması” ya da “koltuk altlarına sıcak yumurta konulması” yanında “parmaklarına mum bağlanması” gibi sıra dışı bazı işkenceler de vardır (Scott, 2009: 246-247).

Tüm bu işkencelerin yanında fiziksel acıdan farklı olarak bireyin toplumsal statüsünü etkileyen manevi boyutlu işkenceler de yapılmaktaydı. Bu işkenceler daha çok bireyi toplum içinde aşağılamak ve ifşa etmek amacıyla kullanılmıştır. Bunlardan bir tanesi olan “fiçı işkencesi”, sarhoşlara uygulanmıştır. İşkencede gübre, idrar veya kokuşmuş suyun olduğu dar bir fiçı içerisinde mahkûm sokaklarda yürürdü. Burada amaç kamusal anlamda mahkûmun utanç duyması olmuştur (Spikes, 2014: 4-5; Donnelly ve Diehl, 2012: 142, 161). Birbirleri ile kavga eden kavgacı kadınlar için kullanılan “ahşap keman ya da hırçın keman işkencesi”, kemana veya flüte benzeyen bir işkence âletinden oluşmuştur. Uygulama sırasında mahkûmun bilekleri ve boynu, menteşeler sayesinde işkence âletine geçirilmiş ve bu şekilde şehir meydanında veya kalabalık içerisinde dolaştırılmıştır. Bu işkence aleti kavga eden hırçın kadınlar için kullanılmıştır (Herzfeld ve Schild, 2013: 18; Donnelly ve Diehl, 2012: 162). “Küvet işkencesi” denilen işkencede elleri ve ayakları bağlanarak küvete benzer bir fiçı içerisine oturtulan mahkûmun dışarıda kalan yüzüne bal ve süt karışımı sürülerek mahkûmun sineklerin ve çeşitli böceklerin hışmına uğraması sağlanmıştır. İşkencede mahkûmun fiziksel ihtiyaçlarını küvetin içinde giderebilmesi ve dışkısı ile de yaşamak zorunda kalması için beslenmesine dikkat edilmiştir (Ruhling, 2007: 4-6). “Zincirli askı-metal kafes veya tabut işkencesi” mahkûmun yüksek bir yere asıldığı ve insanların mahkûma taş, çöp vb. şeyler fırlatıp dalga geçebildiği bir işkence yöntemidir. Ayrıca günlerce bu şekilde aç, susuz çaresiz kalan mahkûmun cesedine yırtıcı kuşlar da musallat oluyor ve mahkûmun öldükten sonra da cesedi teşhir edilmiş oluyordu (Donnelly ve Diehl, 2012: 238-239; Esgin, 2013: 52; Ruhling, 2007: 13-14). “Ağız tasması işkencesi ya da museliere de commeres” işkencesi ağızın tamamen sıkıştırıldığı, genel anlamda bilinen bir ağız tasmasıdır (Esgin, 2013: 53).

Orta Çağ dünyasında mahkûmu sosyal statü açısından rencide eden durumlardan bir tanesi de soyma işkencesidir. Çünkü mahrem kavramı, Orta Çağ insanı için de hassas bir konudur ve kalabalık önünde mahkûmun soyulması büyük bir utanç kaynağıdır (Duerr, 1999: 233, 236). Yine buna benzer şekilde suçluyu aşağılamak ve teşhir etme amaçlı bir işkence olan “ördek işkencesi” ise özellikle fahişeler için uygulanmıştır. İşkencede mahkûm ördek, horoz veya gece sandalyesi adıyla anılan bir taburenin üstünde saatlerce oturtulmuştur (Scott, 2009: 239). Yine mahkûmun saatlerce elleri ve ayakları ile bağlı kaldığı tomruktan adını alan “tomruk işkencesi” (Scott, 2009: 235-236) benzer amaçlı işkencelerden bir tanesidir.

İşkence, tarih boyunca yaşanan bir olgudur. Ancak Orta Çağ'ı şiddet ve işkence sarmalında diğer çağlardan ayıran en önemli şey; şiddet, zulüm, işkence, cinayet ve duyarsızlıktır. Her şeyin ulu orta yapıldığı toplumun sadece izlediği veya destek olduğu bir çağ olmasıdır. Çünkü işkencenin argüman olarak yer aldığı hiçbir çağda işkenceciler kendilerine Orta Çağ Avrupası'ndaki kadar destek bulamamışlardır. Ancak Orta Çağ'da halkın büyük kısmı ya alkışları ya da kayıtsızlıkları ile bu sistematik şiddet türüne bir şekilde destek olmuştur. Bunun en büyük kanıtı da Engizisyon infazlarının yapıldığı meydanların kalabalık olmasıdır. Meydanlarda işkenceyi izleyen kalabalıklar, zaman içinde o kadar artmıştır ki bazen binlerce hatta yüzbinlerce kişiye ulaşmıştır. Örneğin Londra'da idamları seyretmek için toplanan seyirci sayısının bazen 100 bine yaklaştığını bu sayının Sevil gibi daha küçük şehir merkezlerinde 20 bin kişilik meraklı seyirciyi çektiğini görmekteyiz. Hatta bazen gece yapılan idamlarda bile Fransız kaçakçı Mandrin'in Valence'e örneğinde olduğu gibi 6 bin kişiyi bulan kalabalıkların olduğunu görmekteyiz (Ruff, 2001: 102; Besalel, 2000: 78-79).

SONUÇ

Orta Çağ'ın en basit otorite kurma biçimi önce düşman yaratmak sonra o düşmana karşı tüm halkı kendi etrafında birleştirmek ve düşmanla mücadeleyi topyekûn bir seviyede gerçekleştirerek yarattığı bu sanal otorite ile toplumu dizayn etmektir. Kilise, bu noktada Engizisyon kurumunu oluşturarak düşman yaratma ve bu düşmanla mücadele işlevini ona devretti. Engizisyon ise kilise otoritesini kabul etmeyen herkesi İncil ve Tanrı'ya karşı gelmekle suçlayarak “şeytan” ile iş birliği yapıyor ithamı ile yargıladı. Kilise, otoritesini kurmak için yarattığı bu sahte savaşı “şeytan ile mücadele etme” gibi uhrevi bir boyuta oturtarak muhalif sesleri daha çok sindirmiştir.

Orta Çağ Avrupası'nda işkence kullanımına izin veren IV. Lateran Konsülü'nden çıkan Canon denilen 70 kadar papalık kararı ve IV. Innocent'in yayınladığı “Ad Extirpanda” (1252) adlı bülten ya da dönemdeki işkencelerin işlevi ve türü hakkında bilgi veren diğer ana kaynaklardan olan Heinrich Kramer & James Sprenger, Malleus Maleficarum [Cadıların Çekici] (1486) ve Jean Bodin'in kaleme aldığı De La Demonomanie Des Sorciers (1580) ve Le Fleau Des Demons Et Sorciers(1616) eserler de dahil olmak üzere verilen bilgilerin ortak noktasına göre “işkence” kullanılması düşmanın İncil'e karşı geldiğini ya da şeytanla iş birliğini zorla itiraf amacı ile yapılmıştır. Yani işkence, Engizisyon elinde savaşın şiddetini arttıran bir argüman görevi görmüştür. Şeytan ile mücadele savaşı kısa sürede öyle bir kaos yarattı ki içine bilim adamlarından, Yahudilere, Heretiklere, Tapınak Şövalyelerine, eşcinsel ve dilencilere kadar herkesi çekti. Dolayısı ile şöyle diyebiliriz: Orta Çağ'da Engizisyon, kaos ve iktidarsızlığın merkezi olmuş ve şiddetini sürekli arttırarak devam etmiştir. Orta Çağ'da adâlet her tarafı çıkmaz sokağa çıkan bir labirent oyunu gibidir ve çıkış yolu sadece siyasi mekanizmanın elindedir. Siyasi otorite gibi düşünmeyen herkes bu labirentin içinde kaybolmuş ve Engizisyon zindanlarında kendilerine itham edilen düzmece suçları itirafa zorlanarak işkence görmüştür. Üstelik bu hukuksuzluğa siyasi otoriteler de eşlik etmiş adli sistem, Engizisyon gölgesinde varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle Orta Çağ insanı

için sistematik şiddetin uygulandığı yer Engizisyon ve işkenceleri olmuştur. Çünkü Kilise, tüm çağ boyunca halk üzerindeki otoritesini sadece şiddet üzerine inşa etmiş ve halka sürekli korku vererek halkı kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bunun için yaptığı işkenceleri daha çok kalabalıklar önünde veya teşhir uygulamaları ile yapmaya ve bir yandan itaatsizlik yapan mahkûmu cezalandırırken diğer yandan da halkı iktidarına boyun eğmeye davet etmiştir.

Kilise, şiddet oklarını mahirce fırlatırken cinsiyet ayrımı yaptığı gibi sosyal statüye göre de davranmış ve cezalar ve kanunlar da güçlü olanı koruma yönünde bir tavır içinde olmuştur. Örneğin işkencelerin en acımasız olanlarının daha çok cadı, fahişe, eşcinsel, dilenci...vb. özellikteki kadınlar üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Kimi zaman aristokrat birinin para cezası ile kurtulabildiği bir suç ne yazık ki eşcinsel bir kadının bedensel işkenceler gördüğü bir bedele dönüşebilmiştir. Ancak kiliseye direnen ve uyguladığı şiddeti kabul etmeyen ve gerçekleri haykıran ve bunun diyetini bedenleri ile ödeyen birçok kahraman vardır. Bilim adamları ve Heretik kadınları bunlar arasında en önemlileridir. Çünkü zamanla onların gerçekleri her koşulda ve şartta açıklama tavrı toplumdaki birçok şiddet mağdurunu cesaretlendirmiştir. Kilisenin düşman olarak gördüğü topluluk daha cesur eylem ve söylemlerde bulununca yaratılan otoritenin kendi bedenleri üzerinden farazî bir otorite kurduğunu fark eden halk, bu hayalî otoriteye geçit vermemiş ve bu süreç Reform'a kadar giden bir dönüşümle hem Engizisyon zulmünün durmasına hem de kilisenin dünyevi hayattan el çekmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

ARTZ, F. B. (2006), **Orta Çağların Tini (İ.S. 200-1500) /Tarihsel Bir Gözlem**, (Çev. Aziz Yardımlı), İstanbul: İdea Yayınları.

ANAYURT, Ö. (2008), "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarında İşkence Kavramı", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, XII, 421-459.

AKSAN, Y. (2013), "1450-1750 Yılları Arasında Avrupa'da Cadılık", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXVIII (2), 355-368.

ARENT, H. (1997), **Şiddet Üzerine**, (Çev. Bülent Peker), İstanbul: İletişim Yayınları.

BARDAKÇI, İ. (1996), "İşkence", **Tarih ve Medeniyet**, 31, 23-27.

BARRETT, E. and MINGO, J. (2002), **Just Curious About History**, Jeeves, USA: Pocket Book,.

BENNETT, M. (2012), **Medieval Torture: A Brief History and Common Methods**, Parkland College, a With Honors Projects.71. (<https://spark.parkland.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1070&context=ah>). E. Tarihi 10.03.2022).

BESALEL, Y. (2000), **Yahudi Tarihi: "Kronolojik Yahudi Tarihi, 104 Dünya Yahudi Cemaati, İsrail ve Türkiye-İsrail İlişkileri"**, İstanbul: Universal Dil Hizmetleri ve Yay.

BERKOWITZ, E. (2013), **Seks ve Ceza -Arzuyu Yargılamının Dört Bin Yıllık Tarihi**, (Çev. Orhun Düz), İstanbul: Kolektif Yayınları.

BODİN, J. (1580), **De La Demonomanie Des Sorciers**, Paris: Chez Jacques du Puys, Libraire Juré. (<https://archive.org/details/delademonomanied00bodi/page/n179/E>. Tarihi 18.02.2022).

_____ (1616), **Le Fleau Des Demons Et Sorciers**. Par David du Terrior, Niort.

BURMAN, E. (1922), **The Inquisition: The Hammer of Heresy**, New York: Dorset Press.

BUFACCHI, V. and FAIRRIE, L. (2001), “Execution as Torture”, **Peace Review** 13:4, 511-517.

CHOWDHURY, T. (2015), “Crime & Punishment Museum And Research Center Of Criminology”, **Seminar II**, Department of Architecture, BRAC University, pp.1-78. <http://dspace.bracu.ac.bd/xmlui/bitstream/handle/10361/4434/10108008.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (E. Tarihi:10.02.2022).

CLASSEN, A. (2007), **The Medieval Chastity Belt: A Myth-Making Process/The New Middle Ages**, New York: Palgrave Macmillan Press.

CLAYTON, J. (1941), **Pope Innocent III and His Times**, USA: The Buce Pupliching Company.

CROW, W.B. (2006), **Büyünün Cadılığın ve Okültizmin Tarihi**, (Çev. Fulya Yavuz), İstanbul: Dharma Yayınları.

CRUCIATIBUS, M. (2013), **The Tortures and Torments of The Christian Martyrs**, (Ed. Geoffrey K. Mondello), Boston: Catholic Journal.

DAĞCI, Ş. (2001), “İşkence”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 23, 429-433.

DASHU, M. (1998), "Reign of The Demonologists", **Excerpted From Secret History Of The Witches**, 1-15. (<http://www.suppressedhistories.net/secrethistory/ReignD.pdf>: E. Tarihi 12.01.2022).

DAVIES, J. (2013), **Aspects of Violence in Renaissance Europe**, USA: Ashgate Publishing Company.

DEMİRCİ, K. (1995), “Engizisyon”, **DİA**, 11, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 238-241.

DONNELLY, M. P. and DİEHL, D. (2012), **The Big Book of Pain Torture and Punishment Through History**, UK: The History Press.

DUERR, H. P. (1999), **Çıplaklık ve Utanç/Uygarlaşma Sürecinin Miti**, Ankara: Dost Yayınları.

DUNNING, E. (2010), "Wrongful Incarceration: A Foucauldian Analysis". **Journal of Theoretical and Philosophical Criminology**, 2 (2), 69-99.

DÜNDAR, D. G (2020a), **Avrupa'nın Karanlık Zamanları: İşkence**, İstanbul: Hiper Yayınları.

_____ (2020b), "Kilisenin Cesur Düşmanları: Heretikler", **Geçmişten Günümüze Tarih Araştırmaları**, Ankara: Gazi Kitabevi, 69-91.

ELLERBE, H. (1995), **The Dark Side of Christian History**, USA: Published By Morningstar & Lark.

ESGİN, M. (2013), "İşkence ve Engizisyon", **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 3, 39-60.

ERCAN, F. (1997), **Dinsel Şiddet**, İstanbul: Zafer Matbaası.

FARINA, C. (2001), "A Review of Torture Through The Ages", **Journal of Criminal Justice and Popular Culture**, 9 (1), School of Criminal Justice, University at Albany, 31-32.

FOUCAULT, M. (1992), **Hapishânelerin Doğuşu**, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Yayınları.

FONTOURA, O. (2016), **Em Defesa Da Crisandade: Tomás De Aquino E O Conceito De "Bem Comum" Na Suma Teológica**, Universidade Federal Do Rio Grande Do Sul Instituto De Filosofia E Ciências Humanas Programa De Pós-Graduação Em História, Porto Alegre.

GÖKDAĞ, R. (2016), "Torture Museums: What Has Changed Today?", **Journalism and Mass Communication**, 6(2), 79-90.

HAMILTON, B. (1981), **The Medieval Inquisition**, Newyork: Holmes & Meier Publishers.

HENNEBERG, M. L. (1999), **Forensic Evidence of Torture: Investegigation Into Human Rights Violations**. A Thesis Submitted to The Faculty of Arts of The University of Birmingham for The Degree of Master of Philosophy, Department of Ancient History and Archaeology School, UK: Birmingham.

HERZFELD and SCHILD, M. L. (2013), "He Plays on The Pillory": The Use Of Musical Instruments For Punishment In The Middle Ages and The Early Modern Era", **Torture: Journal on Rehabilitation of Torture Victims and Prevention of Torture**, 23, 14-23.

HUIZINGA, J. (1997), **Orta Çağ'ın Günbatımı**, (Çev. M. A. Kılıçbay), Ankara: İmge Yay.

JAMES, H. (2013), **Tortured Dreams**, (Ed. Christy Lynn), Haden James Publishing.

JONES, P. D.A. and SIMONS, E. N. (1961), **Story of The Saw**, UK: Published By Spear&Jackson.

KOCACIK, F. (2001), “Bir Şiddet Olgusu Üzerine”, **C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 2(1), 1-7.

KINCAID, M. (2011), **Blackhawk**, USA: Universa Bloomington.

KIRSCH, J. (2009). **The Grand Inquisitor’s Manual -A History of Terror in The Name of God**, Newyork: Harper Collins.

KRAMER, H. and SPRENGER, J. (2018), **Malleus Maleficarum**, (Çev: A. Polat), İstanbul: Es Yay.

LEA. H. C (1922), **The Inquisition of The Middle Ages**, Newyork: The Macmillian Company .

_____ (1961), **The Inquisition of The Middle Ages**, Newyork: The Cidatel Press.

LINEBAUGH, P. (2013), **Londra İdamları: 18 yy. da Suç ve Sivil Toplum**, (Çev. Çiğdem Demir), İstanbul: Otonom Yayınları.

LUBAN, D. (2005), "Liberalism, Torture and The Ticking Bomb". **Virginia Law Review**, 91, 1425-1461.

LYONS, L. (2018), **Cezalandırmanın Tarihi**, (Çev. Silya Zengilli), İstanbul: Paris Yayınları.

LUENGO, B. F. J. (2011), “La Tortura Y Sus Métodos A Lo Largo De La Historia”, **Granada**, 43, España: Revista Digital, 1-12.

MALLONGA, E. H. J. F. (2011), **Prosecution of Torture a Manual**, (Ed. Yvonne T. Chua), Makati City: Asia Foundation Publishing.

MANNIX, D. P. (1967), **The History of Torture**, New York: Dell.

MARTIN, L. (2009), **Cadılığın Tarihi (Orta Çağ’da Bilge Kadının Katli)**, (Çev. Barış Baysal), İstanbul: Kalkedon Yayınları.

MARTIN, S. (2009), **Katharlar: Orta Çağ Avrupa da Alevi Hareketi**, (Çev: Barış Baysal), İstanbul: Kalkedon Yayınları.

MATTISON, A. (2016), **The Execution and Burial of Criminals in Early Medieval England, C. 850-1150: an Examination Of Changes in Judicial Punishment Across The Norman Conquest**, A Thesis Submitted For The Degree Of Doctor Of Philosophy, Uk: University of Sheffield Faculty of Arts And Humanities, Department Of Archaeology,

MUCHEMBLED, R. (1998), **İşkenceler Zamanı Mutlak Krallar Devrinde İtaat XV-XVIII Yüzyıllar**, (Çev. Ali Berkay), İstanbul: Tüm Zamanlar Yayınları.

Mysteries of the Unknown Witches And Witchcraft (1995), (Ed. Time Life Boks), Amsterdam: Time Life Education Publisher.

PACKARD, S. R. (1927), **Europe and the Church under Innocent III**, USA: By Henry Holt and Company.

PALLITTO, R. M. (2011), **Torture and State Violence in the United States: A Short Documentary History**, USA: The Johns Hopkins University Press.

PRIOLKAR, A. K. (1998), **The Goa Inquisition: Being a Quatercentenary Commemoration Study of The Inquisition in India**, New Delhi: Voice Of India.

RAWLINGS, H. (2006), **The Spanish Inquisition**, USA: Blackwell Publishing.

RAMOS, B. and DUPUIS, C. and GALVİN, D. and ZOLFAGHARİ, E. and CARDENO, S. D. (2005), "Interrogation and Torture", **White Paper Team Report for Project 2 University of Washington, Seattle**, CSEP 590 TU University of California, Berkeley, PP.190/290-009. (https://courses.cs.washington.edu/courses/csep590/05au/whitepaper_turnin/torture_paper.pdf E.Tarihi: 23.03.2022)

REJALI, D. (2007), **Torture and Democracy**, UK: Princeton University Press,

ROTH, C. (1959), **A History of The Marranos**, New York: Published By Jewish Publication Society & Meridian Books.

RUFF, J. R. (2001), **Violence in Early Modern Europe 1500-1800**, Cambridge: Cambridge University Press.

RUHLING, E. (2007), **Infernal Device: Machinery of Torture and Execution**, Singapore: Disinformation Company.

RUST, L. D. (2014), "Bulas Inquisitoriais: Ad Extirpanda (1252)", **Revista Diálogos Mediterrânicos**, 7(Dezembro), 200-228.

SCOTT, G. R. (1995), **İşkencenin Tarihi**. Ankara: Dost Yayınları.

_____ (2009), **The History of Torture Throughout The Ages**, Routledge Taylor & Francis Group London and New York, Newyork: Transferred To Digital Printing.

SHU, J. and KAO, T. (2017), "Poe's Dissection of the Mind in The Pit and the Pendulum", **Journal of Applied Cultural Studies**, 3, 51-70.

SPIKES, N. M. (2014), **Dictionary of Torture**, USA: Abbott Press.

STRAYER, J. R. (1985), **Dictionary of The Middle Ages**, V. 6, Newyork: Charles Scribner's Sons.

TESTAS, G. ve TESTAS, J. (2003), **Engizisyon [Orta Çağ Hristiyan Dünyasında Dinsel Şiddet]**, (Çev. Ali Erbaş), İstanbul: İnsan Yayınları.

ÜNSAL, A. (1996), "Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi", **Cogito Dergisi (Üç Aylık Düşünce Dergisi)**, Sayı 6-7, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 29-36.

İNTERNET KAYNAKLARI:

URL-1: <http://www.tdk.gov.tr/> (E. Tarihi.09.04.2022).

URL-2: <http://www.tdk.gov.tr/> (E. Tarihi.09.04.2022).

URL-3: [http://www.documentacatholicaomnia.eu/01p/1252-0515,_SS_Innocentius_IV, _Bulla_%27Ad_Extirpanda%27,_EN.pdf](http://www.documentacatholicaomnia.eu/01p/1252-0515,_SS_Innocentius_IV,_Bulla_%27Ad_Extirpanda%27,_EN.pdf) / E.T 3.04.2022

URL-4: Fordham University Medieval Sourcebook: Twelfth Ecumenical Council: Lateran IV 1215: <https://sourcebooks.fordham.edu/basis/lateran4.asp/> (E. Tarihi 3.04.2022).

URL-5: Fordham University Medieval Sourcebook: Fourth Lateran Council: Canon 3 on Heresy 1215: <https://sourcebooks.fordham.edu/source/lat4-c3.asp/> (E. Tarihi 3.04.2022).

URL-6: <https://medievalchronicle.org/the-medieval-chronicle/> (E. Tarihi 3.04.2022).

URL-7: http://www.intratext.com/IXT/ENG0431/_P3.HTM/ (E. Tarihi 3.04.2022).



Rıdvan KAŞIKÇI*

**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

(ETA JOURNAL)

**INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND
HISTORY RESEARCH**

Yıl: 4, Sayı: 2, Temmuz 2022, s. 63-77.

**HELMUTH VON MOLTKE’NİN MEKTUPLARI ÜZERİNE
DEĞERLENDİRME**

ÖZET

Moltke’nin orijinal adı “Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839” olan ve Türkçeye “Moltke’nin Türkiye Mektupları” olarak Hayrullah Örs tarafından çevrilen eserde, önemli derecede sosyal, ekonomik, kültürel, bilgiler yer almaktadır. Osmanlı Devleti’ne seyahat sürecinden, Nizip Savaşı yenilgisi sonrası ülkesine dönüşüne kadar adeta attığı her adımı mektuplarında anlatması bu eseri daha değerli kılmaktadır. Moltke, dönemin Padişahı olan II. Mahmut’u, devlet adamlarını, İstanbul’u, Balkanları, Çanakkale’yi, İzmir’i, İstanbul halkını, Nizip Savaşı’nı canlı bir şekilde mektuplarına yansıtmıştır. Hatta mektuplarda, dönemin Osmanlı resmî belgelerinde bulamayacağınız birçok konu hakkında bilgi vermektedir. Moltke’nin eseri birbirinden bağımsız mektuplardan oluşmaktadır. Oryantalist bakış açısı ile değerlendirdiğini düşündüğümüz mektuplar hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Moltke, Mektuplar, Osmanlı Devleti, II. Mahmud.

REVIEW ON HELMUTH VON MOLTKE'S LETTERS

Abstract

Moltke's original name is "Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839" and it was translated into Turkish as "Moltke's Turkey Letters" by Hayrullah Örs. Moltke's Turkey Letters consists of a corpus where we can find important social, economic, and cultural, or information. The fact that he describes almost every step he took in his letters, from his journey to the Ottoman Empire to his return to his country after the defeat of the Nizip War, makes this work more valuable. Moltke, the Sultan of the period, II. In his letters, he vividly reflected Mahmut, statesmen, Istanbul, the Balkans, Çanakkale, Izmir, the people of Istanbul, and the Nizip War. It even gives information on many subjects that you cannot find in the Ottoman official documents of the period. Moltke's work consists of

* Dr. Rıdvan KAŞIKÇI, İstanbul Üniversitesi Yakınçağ Tarihi, ridvankasikci@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3699-3641>

*Bu makale Turnitin programı ile taranmıştır.

*Araştırma makalesi.

*Makale geliş: 16.03.2022- Makale kabul: 18.05.2022.

independent letters. We made evaluations on the letters that we think are evaluated from an orientalist perspective.

Keywords: Moltke, Letters, Ottoman Empire, II. Mahmud.

GİRİŞ

Avrupalı seyyahlar Osmanlı Devleti'nin idaresi altında bulunan birçok şehre uzun yıllar seyahatler düzenlenmiştir. Gelen bu seyyahların arasında macera amacıyla yeni yerler görmek isteyenlerin yansı, farklı sebeplerle Osmanlı Devleti topraklarında bulunanlarda da rastlanmaktadır. Ticaretle uğraşan kişiler, hacılar, din adamları, arkeolojik kazılar için gelenler ve devlet hizmetinde çalışmak için gelenler gibi bir farklı sebeple bu topraklarda bulunan seyyahlara rastlamak mümkündür. Farklı sebeplerle Osmanlı topraklarını seyahat eden bu seyyahlar memleketlerine geri döndüklerinde farklı fikirlerle orada yaşayan bireylere bambaşka ufuklar açmışlardır.¹

XIV. yüzyıla geldiğimizde ise açılan bu yeni ufuklar sayesinde Osmanlı topraklarına gelen seyyahların sayısının arttığını söylenebilir. Bu durumda farklı sebepleri göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Avrupa'nın artan zenginliği seyahat imkanını kolaylaştırırken, ulaşım ağlarının her geçen gün güvenli ve hızlı bir hale gelmesi de seyyahların ziyaretlerini çeşitlendirdiği ve sıklaştırdığını görülmektedir. Güvenlik endişelerinin her geçen gün azalması da Avrupalı seyyahların Osmanlı topraklarına yaptıkları seyahatlerin sayısını arttırdığı bir başka etken olarak söylenebilir.²

Bu makalenin konusunu oluşturan Moltke, Osmanlı topraklarına Viyana'dan Tuna nehri yoluyla Peterwarden üzerinden vapur ile gelmiştir. Moltke 1835 sonbaharında İstanbul'a vardığında Osmanlı topraklarındaki macerası başlamıştır. Bu macera içerisinde kaleme aldığı mektuplar bir seyyahın zihin dünyasının anlaşılması açısından önemlidir.

a. Avrupalı Seyyahların Doğu Milletlerine Bakış Açısının Şekillenme Süreci

Osmanlı Devleti'ni gezip görmüş Avrupalı seyyahlar bazı araştırmacılarımız tarafından aydınlanma dönemi öncesi ve aydınlanma dönemi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sanayi Devrimi öncesindeki seyahatnameler, gezginin bütün önyargısına, Avrupalılığına ve Hristiyanlığına rağmen ister nefret ister sempati duysunlar karşıdaki insanlara bir obje gibi eşitlik duygusu ile bakmışlardır. Dolayısıyla XV. ve XVI. yüzyıllardaki seyahatnameler daha objektif ve daha eşitlikçi bir bakış açısıyla yazılmıştır. Aydınlanma dönemi sonrasındaki seyahatnamelerde ise artık sadece Avrupalı seyyahın üstünlük duygusu yoktur, bunun yanında bu eserler büyük ölçüde bilimsel düşüncenin,

¹ Gürsoy Şahin, **İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı**, İstanbul, Gökkuş, 2007, s. 27-28.

² Bâki Asiltürk, **Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa**, İstanbul, Kaknüs, 2000, s. 100.

merakın etkisiyle oluşturulmuş eserlerdir. Artık seyyah dediğimiz adam bir antropolog hüviyeti kazanmıştır.³

Avrupa’da Hümanizm ve Rönesans’ın başlamasıyla insanlar bilgi ve görgülerini arttırmak ve kendilerini yetiştirmek için seyahat etmeye başlamışlardır. Bu durumun bir sonucu olarak da seyahat edenler gezdikleri yerleri ve buradaki insanları gözlemlemişlerdir. Bir taraftan kendileri için oldukça yeni ve ilginç olan ülkeleri gezerken, bu ülkelerin tabiat zenginliklerini görürken, diğer taraftan da bu ülkelerin insanlarını ve yaşadıkları çevrenin ekonomik, sosyal, kültürel yanlarını inceleyip kendi ülkeleri seyahat ettikleri ülkeleri karşılaştırmak imkânı bulmuşlardır. Bu şekilde yazılan seyahatnameler sıradan bir hikâye olmaktan çıkmış, öğretici, aydınlatıcı, tarihi bilgi veren eserler haline gelmişlerdir.⁴ Moltke İstanbul’a ilk geldiğinde kaleme aldığı mektuplarında Türk el sanatlarına, ince minareli camilere, mangallı kahvelere ve diğer İstanbul yapılarına dair kullandığı ifadelerin ne kadar aydınlatıcı olduğu görülmektedir.

Seyyahlar arasında Osmanlı coğrafyasına duyulan ilgi günden güne artmıştır. Özellikle XVII- XVIII ve XIX. yüzyıllarda çeşitli nedenlerle Osmanlı coğrafyasını ziyaret edenlerin yazdıkları hatıralar, seyahatnameler ve raporlar o dönemdeki toplumsal yaşayış hakkında bilgilere ulaşmamızı sağlamaktadır.⁵ Bunun yanında gezginlerin kişiliği, algılama becerisi, doğrudan gözlemleri dışında, o bölge ile ilgili edindiği bilgiler veya kendisine aktarılan bilgilerin doğru olup olmaması da seyahatnamelerin içeriğini etkilemektedir. Bunun yanında, gezginin mesleği de seyahatnamenin içeriğini etkilemektedir. Ordu ile gezen bir subayın eserinde askerlikle ilgili bilgiler büyük yer tutarken, botanikçi bölgenin bitki çeşitliliğini, diplomat devlet yapısını, arkeolog bölgenin antik eserlerini ve coğrafyacıda bölgenin yerleşim yapısı hakkında eserlerinde bilgiler vermişlerdir.⁶ Moltke’nin mektuplarının yukarıda zikrettiğimiz konuların hemen hemen hepsi hakkında bilgi veriyor olması eserin önemini de arttırmaktadır.

b. Moltke’nin Mektuplarının Çalışma Konusu Olması

Moltke’nin orijinal adı “Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839” olan eseri makalenin ana konusunu oluşturmaktadır. Eser içerisinde birbirinden bağımsız olarak yazılmış olan mektuplardan oluşmaktadır. Çevirmenin önsözde belirttiği üzere Moltke bu mektupları annesine yazmaktaydı. Annesi vefat ettikten sonra babasına yazmaya devam etmiştir. Fakat eserin içerisindeki 2, 10 27, 47, 57, 64’cü mektuplar daha resmi bir dille yazıldığı ve aynı zamanda Osmanlı ordusu, vergi sistemi, müsadere usulü ve mevcut siyasi durum hakkında bilgiler vermesi sebebiyle dönemin Prusya elçisi Kont Königsmarck’a yazıldığı düşünülmektedir. Bazı mektupları da

³ İlber Ortaylı, “Türkler Hakkında Yazılmış Seyahatnameler”, **I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyum Bildirileri**, Eskişehir, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1987, s. 117.

⁴ Muin M. Tayanç, “Türkiye ile ilgili Seyahatnameler”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/ Yarın**, S.57, Haziran, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1972, s.42.

⁵ Tayanç, **a.g.e.**, s. 42.

⁶ Emre Madran, “Seyahatnamelerde Anadolu Kenti”, **IX Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)**, C.III, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989, s.1303.

Prusya'dan gelen uzman subaylar olan Bincke ve Fisher ile yazışmaları olduğu anlaşılmaktadır.⁷

Moltke'nin Türkiye Mektupları, içerisinde önemli derecede sosyal, ekonomik, kültürel, bilgiler bulabileceğimiz bir külliyattan oluşmaktadır. Eserin Sultan II. Mahmut'u, devlet adamlarını, İstanbul'u, Balkanları, Çanakkale'yi, İzmir'i, İstanbul halkını, Nizip Savaşı'nı çok canlı bir şekilde yansıttığı görülmektedir. Hatta dönemin Osmanlı kaynaklarında bulunmayan devlet adamları ve reayası arasında çok yaygın olarak kullanılan "Çubuk" içme âdetini ve özelliklerini çok iyi tasvir edilmektedir.

Makalede Moltke'nin birbirinden farklı konuları içeren mektupları üzerinde değerlendirmelerde yapıldı. Batılı bir askerin Osmanlı Devleti'nde gördüğü her şeyi tarafsız bir gözle anlattığını kabul etmek doğru olmayacağı gibi, aynı şekilde her şeyi oryantalist bir gözle anlattığını söylemekte doğru değildir. Zira farklı bir kültürün içerisine girmiş olan Prusyalı bir subayın dönemin eserleri içerisinde hiç yer almayan konuları en ince detayına kadar anlatmış olması bizim için büyük önem teşkil etmektedir. Bizim burada yapmamız gereken en önemli husus bu mektupları, raporları, günlükleri değerlendirmeye tabi tutarken mümkün olduğu kadar eleştirel bir gözle değerlendirmektir.

Moltke'nin kendisinden önce Osmanlı topraklarını ziyaret eden seyyahların eserlerini okuyup okumadığı konusunda bir bilgiye sahip değiliz. Fakat kendisinden uzun zaman önce 1396'da 16 yaşındayken Osmanlıya esir düşen ve 40 yaşında Bavyera'ya geri dönebilen Hans Schildeberger'in 1477'de ilk defa Ausburg'da basılan Gezi Kitabı (Reise Buch'un) daha sonra birçok defa basılmış olması dikkate alındığında Moltke'nin bu eseri okumuş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.⁸

1. Moltke'nin Hayatı ve Osmanlı Ordusunda Görev Alması

Helmuth von Moltke 26 Ekim 1800 tarihinde Meklenburg'un Parchim kasabasında doğmuştur. Babası, Danimarkalı Korgeneral Friedrich Philipp Victor von Moltke dokuz yaşında Helmuth von Moltke'yi yatılı olarak bir okulda gönderilmiştir. On bir yaşında Danimarka Kopenhag harp okuluna kabul edilen Moltke, 1818 yılında Teğmen rütbesiyle Danimarka ordusunda göreve almıştır.⁹ 1822'de Prusya hizmetine girmiş, 1835-1839 yılları arasında II. Mahmut'un saltanat yıllarını kapsayan bu süreçte Osmanlı ordusunda askeri öğretmen ve tahkimat uzmanı olarak çalışmıştır. Nizip Savaşı yenilgisi sonrası 1840 yılında tekrar Prusya'ya dönen Helmuth von Moltke kısa süre içerisinde Prusya ordusunda önemli görevlere yükselmiştir. 1857 yılında Danimarka ile Prusya arasındaki savaşta genelkurmay başkanı olarak görev yapmıştır ve savaşı fiilen idare etmiştir. Moltke 1870 Alman- Fransa Sedan Meydan savaşının Almanya lehine sonuçlanmasında başrol oynamıştır. 1888 yılında genelkurmay başkanlığından ayrılmıştır. Ancak ölümüne kadar

⁷ Hayrullah Örs, **Feldmareşal H. Von Moltek Türkiye Mektupları**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1969, s.10.

⁸ İlber Ortaylı, "15. ve 16. Yüzyılın Almanca Eserlerindeki Türk İmajı Basmakalıp düşüncelerin oluşmasına dair" **I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyum Bildirileri**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1987, s.187.

⁹ Otto Friedrich, **Blood and Iron from Bismarck to Hitler the Von Moltke Family's Impact on Germany History**, New York, Harper Parnennial, 1996, s. 31.

Almanya Milli Savunma Kurulu başkanlığını muhafaza etmiş ve 24 Nisan 1891 yılında Berlin’de ölmüştür.¹⁰

Moltke’nin seyahat rotası içine Osmanlı topraklarını da dâhil etmesi, Osmanlı Devleti’nin bilinmeyen yönlerini ve kültürünü ortaya çıkarmak için bu bilmezliği anlama ve araştırma çabası içine girmesinden kaynaklanıyor olmalıdır. Ludwig von Sturmer’in alıntıları bunun örneğini teşkil etmektedir.

“Türkiye coğrafi açıdan Almanya’ya uzak ve yabancı değildir. Fakat topraklarındaki kültür ve halkının medeniyetiyle, örf ve adetleriyle evde ve ev dışındaki yaşantıları ile bu ülke Almanlara hatta tüm Avrupalılara sonsuz bir uzaklıktadır ve buna benzer bilgiler çok çekicidir.”¹¹

30 Kasım 1835’te Prusyalı subay Viyana, Peşte, Bükreş, Rusçuk, Şumnu ve Edirne üzerinden zor bir yolculuktan sonra İstanbul’a ulaşmıştır. Bu Prusyalı subayın asıl amacı İstanbul’da birkaç hafta kalıp Yunanistan’ı gezip İtalya üzerinden tekrar Berlin’e dönmektir. Bu gezi bir tesadüf eseri mi gerçekleşti yoksa planlanmış bir durumuydu kesin bir yargıya varmak güç bir durum, fakat Jehuda L. Wallach’ın eserinde söylediği gibi II. Mahmut Yeniçeri Ocağını kaldırmış ve yerine kurmuş olduğu modern ordu için Avrupalı uzmanlara ihtiyaç duymaktaydı. Fransa, Avusturya ve Rusya bu iş için birbirleri ile mücadele ederken Babiâli büyük devlet olmaları sebebiyle bu yardımı sakıncalı görüyordu. Daha önce Osmanlı hizmetine girmiş olan Gaillard isminde eski Fransız subayının yardımıyla Serasker Hüsrev Paşa’nın eline Fransız piyade talimnamesi geçmiş, Türkçeye çevrilmiş ve İstanbul garnizonundaki birliklere uygulanmaya başlanmıştır. Bunun üzerine Padişah 1835 tarihinde Paris’e özel elçi göndererek ordu içinde eğitim için Fransız subayların gönderilmesini rica etmiştir. Bu olayın Rusya elçisi tarafından duyulması ve Rusya’nın bu durum karşı çıkması, akabinde Avusturya elçisinin de karşı çıkması sonucu II. Mahmut bu tasarıdan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Fakat daha sonra II. Mahmut’un eline Prusya ordu sistemi hakkında Fransızca eser geçmiş ve eser Padişah’ın ilgisini çekmiştir. II. Mahmut 1835 yılı sonlarına doğru III. Friedrich Wilhelm’e subay gönderilmesi için başvurmaya karar vermiştir. Hüsrev Paşa dönemin Prusya elçisi Kont von Königsmarck’a başvurdu ve Prusyalı subayların gönderilmesini rica etti. Fakat Prusya, Rusya’ya karşı diplomatik anlamda zor durumda kalmamak için Prusyalı subayların Osmanlı ordusunu eğitmesinin yerine Osmanlı subaylarının Avrupa okullarına gönderilmesini Serasker Hüsrev Paşa’ya ilettiler.¹² Moltke’nin tam da Osmanlı Devleti’nin Prusya’dan subay talep ettiği tarihte seyahate çıkmış olması bu seyahatin tesadüf eseri olmadığını göstermektedir.

¹⁰ Mutlu Er, “Das Türken-Und Türkei bild In Helmuth Graf Von Moltkes Briefen (1835-1839)”, **DTCE**, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 2012, s. 2; Örs, **a.g.e.**, s. 7.

¹¹ Harald Heppner Graz, “Aydınlanma Çağında Batıların “Türk İmajı”, **I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyum Bildirileri**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1987, s. 109.

¹² Jehuda L. Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, (Çev. Fahri Çeliker), Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1985, s. 9.

Moltke İstanbul'a geldiğinde Sultan II. Mahmut (1808-1839) Osmanlı Devlet'ini modernleştirme adımları atıyordu. Birkaç yıl önce, 1826'da artık modern savaş yöntemlerinde işe yaramayan ve sürekli devlete sorun çıkaran Yeniçeri Ocağını kaldırmış, yerine Avrupa savaş usullerine uygun bir ordu kurma çalışmalarına başlamıştı. Prusyalı Yüzbaşı Moltke sadece seyahat için gelmiş olduğunu söylediği Osmanlı topraklarında Prusyalı elçi Kont von Königsmarck'ın Hüsrev Paşa'yı ziyareti esnasında yanında bulunmuş ve Hüsrev Paşa tarafından İstanbul'da kalması konusunda ikna edilmiştir. II. Mahmut'un beğenisini de kazanan Moltke kısa süreliğine gelmiş olduğu Osmanlı topraklarından 1839 yılı sonunda dönebilmıştır. Bu sürenin ilk iki yıl dört ayını İstanbul'da birçok farklı işle uğraşarak geçiren Moltke, geriye kalan dönemde kısa veya uzun görevlendirmelerle Çanakkale, Bulgaristan, Dobruca, Tuna boyuna gitmiştir. 1838 yılında Anadolu'yu boydan boya geçerek Toros ordusuna katılma emri alan Moltke, orada, Prusyalı istihkâm yüzbaşısı olan Mühlbach'la birlikte Müşir Hafız Paşa'nın müşaviri olarak çalışmıştır. Moltke, bir sene üç ay kadar zaman Fırat ve Dicle havzasından hemen hemen hiç ayrılmamış, daha önce haritası çıkarılmamış olan bölgenin haritalarını çıkarmıştır. Garzan askerî harekâtında bulunan ve Nizip Savaşı'na katılan Moltke, savaş yenilgi ile neticelendikten sonra İstanbul'a dönmüş ve yeni Sultanı Abdülmecid'in izniyle Prusya'ya geri dönmüştür.¹³

2. Moltke'nin Mektuplarının Genel Değerlendirmesi

Moltke, 1835 tarihinden 1839 tarihine kadar geçen süre içerisinde Osmanlı coğrafyasında belki de uzun yıllar Osmanlı Devleti'ne hizmet eden bir Paşadan daha çok yer gezerek ve gezdiği yerleri en ince ayrıntısına kadar anlatarak önemli bir eser ortaya koymuştur. Mektubuna Eflak yolculuğu ile başlayan Moltke dönemin şehir yapısını, bölgedeki maden çeşitliliği ve konsolosların bölgedeki faaliyetleri hakkında bilgiler vermektedir. Moltke'nin eserini incelemeye başladığımız ilk satırlarında bir batılının kaleminden çıktığı izlenimini bize hissettirmektedir. Bu kanaate varmamızda Eflak bölgesinin anlatırken “Öteden beri zengin bir kültüre ve dile sahip olan Ulahların Türk boyunduruğu altında köleleştirildiğini ve bu milletin zengin bir kültüre ve dile sahip olduklarını” dile getirmiştir.¹⁴

Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren voyvodalık olarak yönetilen Eflak bölgesi özellikle 1512-1521 yılları arasında kültürel anlamda gelişmeler kazanmıştır. Daha sonraki yıllarda özellikle Osmanlı'nın kuzey komşusu olan Rusya'nın bölgedeki halkını Osmanlı'ya karşı kışkırtması sonucu ayaklanmalar çıkmış bunun sonucunda bölge 1716-1821 yılları arasında merkezden yollanan Fenerli Rum aileleri tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Bu yönetim şeklinin bölge halkı üzerinde olumsuz tesiri olmuştur. Yine de Moltke'nin söylediğinin aksine, Balkan milletleri Osmanlı yönetimi altında kendi kimliklerini muhafaza edebilme imkânı bulmuşlardır. Bunun en önemli örneklerinden biri

¹³ Moltke, **a.g.e.**, s. 8.

¹⁴ Moltke, **a.g.e.**, s. 18-21.

Romenlerin en önemli abideleri arasında gösterilen Curtea de Argeş piskoposluk binasının 1512-1521 tarihlerinde inşa edilmiş olmasıdır.¹⁵

Moltke uzun ve yorucu Balkanlar seyahati sonrası İstanbul’a girişini şu şekilde anlatmaktadır:

“Eteklerinde bir gümüş çizgisi ışıldayan uzak bir dağ sırasının üstünden güneşin doğuşunu gördük. Bu milletlerin beşiği Asya idi. Tepesi karlı Olympos’tu ve koyu mavi suları üstünde birkaç yelkenlinin kuğular gibi ışıldadığı berrak Propontis idi.”¹⁶

Bu anlatıdan da anlaşılacağı üzere Moltke İstanbul’u o anki haliyle, olduğu gibi algılamamaktadır. Bu şehir ona kendi, yani batı kültürünün değeri olan “Olympos’u” hatırlatmaktadır. Marmara Denizinin ise Bizanslıların verdiği *Propontis* ismiyle zikretmiştir. Özellikle Fransız İhtilalinin etkisiyle Avrupa’da Helen kültürüne karşı başlayan hayranlık tüm Avrupa devletlerinde Helen hayranlığının oluşmasına sebep olmuş Osmanlı yani Türklerin bu değerli milleti ezdiği köleleştirdiği imajı yayılmaya çalışılmıştır. Moltke’den önce 1759-1768 tarihleri arasında İzmir’de dokuz yıl yaşamış Alman Seyyah Cristoph Wilhelm Lüdeke de kendisinden önce yazılmış olan geleneksel Türk karşıtı Batılı görüşlerinden kendini kurtaramamış Rumlara karşı daha olumlu ifadeler kullanırken Türkleri değerlendirirken daha sıkı ölçütlerle değerlendirmiş ve peşin hükümler kullanmıştır.¹⁷

Moltke, Hüsrev Paşa’yı mektubunda uzun uzun tasvir ettikten sonra, Osmanlı Devleti’ne gelmiş olan Avrupalı seyyahların hatıratlarında ortak olarak bahsettikleri Osmanlı bürokrasisindeki hediyeleşme Moltke’nin de dikkatini çekmiştir. “İstanbul’da bir işi başarmak isteyenlerden Hüsrev Paşa’ya muazzam paralar akar.”¹⁸ Bu durum Osmanlı Devleti’nin gerileme ve yıkılış dönemlerindeki devlet adamlarının içerisinde düştüğü rüşveti ortaya koymaktadır. Bu olayı sadece Moltke değil, aynı yıllarda Osmanlı’da bulunmuş olan İngiliz seyyahlarında dile getirmiş olması doğruluğunu kabul etmemizi sağlamaktadır.¹⁹

Moltke’nin mektuplarından da anlaşıldığı üzere İstanbul’da bulunduğu ilk günler Ramazan ayına denk gelmiştir. Bu durum Moltke’nin daha serbest hareket etmesini sağlamanın yanında daha çok gezip yazmasına imkân tanımıştır. Bu gezileri bize dönemin İstanbul’unun toplumsal yapısı ve sosyal hayatı hakkında bilgiler vermektedir. Seraskerin tercümanı olan Ermeni bir ailenin yanında konaklaması bu milleti iyice tanımasını sağlamıştır. Ermeniler için “*Hristiyan Türkler*” kelimesini kullanan Moltke, Türk gelenek ve adetlerinden birçok şeyin bu millette de bulunduğunu dile getirmiştir. Sosyal yapı içerisinde Osmanlıdaki kölelik sistemi ile batıdaki kölelik sisteminin aynı

¹⁵ Kemal Karpat, “Eflak”, *DİA*, C. 10, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkez, s. 486.

¹⁶ Moltke, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁷ Johann Strauss, “Alman Seyyahlarda Türk ve Rum Tasvirleri”, *I. Uluslararası Seyyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyum Bildirileri*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1987, s. 250-251.

¹⁸ Moltke, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁹ Mustafa Eravcı, *Avrupa’da Türk İmajı*, Konya, Çizgi Kitabevi, 2010, s. 116.

olmadığını buradaki kölelerinin durumlarının çok iyi olduklarını şu satırlarla ifade etmiştir. “Avrupalı devletler doğudaki bütün kölelerin azat edilmesini sağlasa buna esirler pek az sevinir.”²⁰ Moltke İstanbul’da bulunduğu ilk günlerinde Asya tarafına da geçme imkânı bulmuştur. Üsküdar’da gezintisi sırasında zenci bir cariyeye grubu ile karşılaşmıştır. Bu cariyelerin yukarı Mısır’dan geldiğini tahmin eden Moltke Avrupa’da modernleşme ile başlayan evrim teorisi ve türleri sınıflandırma usulüne dayalı bir mantık çerçevesinde bu zenci cariyeleri “Bu, hayvan fizyonomisine geçiş halidir” diyerek batı zihniyetini ortaya koymuştur.²¹

Moltke uzun bir süre İstanbul’da kaldıktan sonra Çanakkale’yi gezme fırsatı bulmuştur. Bu gezisinde Çanakkale boğazının savunmasında gerekli önlemlerin alınması için incelemelerde bulunmuştur. Çanakkale dönüşü Bursa seyahatine çıkan Moltke, yol güzergâhı üzerinde şehrin göz alıcı eserleri olarak Camileri, Kervan Sarayları ve Hanları tarif etmekte, şehrin evleri için ise “Basit bir Alman kasabasındaki evlerle bile boy ölçüşemeyeceklerini” yazmıştı. Şehirdeki en büyük Caminin bir Kiliseden bozma olduğunu söyleyen Moltke, Ulu Cami’nin Sultan I. Beyazıt tarafından yaptırıldığını bilmemektedir.²² Moltke, Bursa’daki gezisinden sonra tekrar Çanakkale seyahatine çıkmış ve daha önce boğazın savunması için yapılmış önlemleri inceleyerek kontrol etmiştir. Buradaki seyahatinde boğazdaki top sayıları ve özellikleri hakkında vermiş olduğu detaylı bilgiler askeri tarih çalışmaları için önem teşkil etmektedir.²³

Moltke Osmanlı’da kaldığı süre içerisinde en uzun süre İstanbul’da kalmış ve burada kendisine çeşitli görevler verilmiştir. Bu görevlerinden birinde İstanbul Boğazı’nın kuzey kısımlarını gezerken aslında İstanbul’a neden hayranlık duyduğunu da ifade etmektedir. Osmanlı öncesinden sürekli izler arayan ve bunları her fırsatta dile getiren Moltke kadim Helen kültürü izlerini İstanbul’da görmek istemektedir.

“Gözlerini nereye çevirsen klasik varlıklara rastlarsın şu sahillerde Medea otlarını toplamıştı; Beride ta üst başında bir Türk suyolunun belli belirsiz görüldüğü geniş vadide birinci haçlı seferlerinin Şövalyeleri ordugâh kurmuşlardı. Dokuz muazzam ağaç gövdesinden bir küme bugün de Godefroy de Bouillon’un²⁴ çınarları adını taşır.”²⁵

Moltke’nin İstanbul’da bulunduğu sırada Osmanlı Devleti 1812 yılından beri yaşadığı en büyük veba salgınına yaşamaktaydı. Moltke bu veba salgının İstanbul’a nasıl etki yaptığıyla ilgili hatıratında bilgiler vermektedir. “Türklerde reayanın binlercesi vebadan ölürken Frenk ahalisi arasındaki kurbanların sayısı pek az olmuştur.”²⁶ Bu ifadede

²⁰ Moltke, **a.g.e.**, s. 36.

²¹ Moltke, **a.g.e.**, s. 39.

²² Moltke, **a.g.e.**, s. 51; Doğan Yavaş, “Bursa Ulucami”, **DİA**, C. 42, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 88.

²³ Moltke, **a.g.e.**, s. 54.

²⁴ Birinci Haçlı Seferi Liderlerindendir. Fransa’nın Kudüs’e giden Haçlı Seferleri içinde önemli rol oynamıştır. Bkz. Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi: Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığı Kuruluşu**, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1986.

²⁵ Moltke, **a.g.e.**, s. 63.

²⁶ Moltke, **a.g.e.**, s. 88.

Türklerde temizlik anlayışının olmadığı veya yetersiz olduğu iması vardır. Oysa Moltke Türk hamamlarından bahsederken “Bu pek esaslı bir temizlenme insanın bir Türk hamamında yıkanmadan ömründe hiç yıkanmamış olduğunu söyleyesi geliyor.” ifadesi ile çelişmektedir.²⁷ Aynı zamanda Moltke ile aynı dönemlerde İstanbul’da bulunmuş olan Gustav Rasch Moltke’nin aksine o dönemde İstanbul’da baş gösteren salgının kaynağını başka bir yere işaret etmektedir. Bu yer ağırlıklı olarak Frenklilerin yaşadığı Pera semtidir.

“İstanbul dünyanın en sağlıklı iklimine sahiptir. Sürekli hava akımı, taze deniz kokusu ve ılıman kış, salgın hastalıklar için uygun değil. Bu fevkalade iklime karşın Frenk kenti Pera’da yeni çıkan halk sağlığının hastalıklardan Prusya salgını dehşet bir şekilde kol geziyor”²⁸ ifadelerini kullanmıştır. Yaklaşık aynı dönemlerde farklı iki Alman seyyahın aynı konuda farklı tespitlerde bulunmaları Moltke’nin yazdığı satırlara şüphe ile yaklaşmamıza sebep olmaktadır.

Moltke, İstanbul’un üzerinden tahrip dalgalarının geçtiğini eski çağlardan kalma bütün izlerin hemen hemen silinip gittiğini Byzas’ın şehri Kostantin’in şehrinin altında yok olduğunu dile getirmiştir.²⁹ Moltke bu tasviri yaparken doğulu bir millet olan Osmanlı’nın İstanbul’u almasından sonra yeni şehri inşa ederken eskiden kalma batı yapıtlarını yok ettiği ve kendisine ait yeni yapıtları bu yapıtların üstüne inşa ettiğini ifade etmektedir. Halbuki, İstanbul Doğu Roma İmparatorluğu döneminde en büyük tahriplerden birini 1200-1204 yılları arasında gerçekleşen dördüncü haçlı seferinde yaşamıştır. Başlangıçta seferin hedefi Mısır’ı ele geçirmek ve oradan Kudüs’e gidip orayı almaktır. Fakat İstanbul’a yönelen Haçlı birliği İstanbul’u kuşatıp almış ve üç gün üç gece şehrin yağmalanmasına müsaade edilmiştir. Şehrin yağmalanması esnasında antik çağlardan kalma birçok Grek ve Roma eseri ya çalınmış ya da tahrip edilmiştir.³⁰

Moltke İstanbul’daki görevlerini tamamladıktan sonra Nizip Savaşı öncesi Toros ordusunu denetlemek bölgedeki gerekli olan hazırlıkların neler olduğunu tespit edebilmek için zor bir yolculuk sonrası Toros ordusunun merkezi şimdiki Elâzığ bölgesine ulaşabilmiştir. Toros ordusu kumandanı Hafız Paşayla ilk karşılaşması burada olmuştur. Daha sonra Nizip Savaşı’nda Mehmet Ali Paşa ordularına karşı Hafız Paşa’ya danışmanlık edecektir. Moltke, Hafız Paşayla ilk karşılaşması sonrası kendisi hakkında bilgiler vermektedir. Hafız Paşa’nın Çerkez olduğunu iyi okuryazar olduğunu, sefaret göreviyle Rusya’da bulunduğunu mektubunda dile getirmiştir. Reşit Paşa’nın Diyarbakır’da ölmesi sonrası padişah tarafından bölgedeki isyancı Kürtlerle mücadele etmesi için

²⁷ Moltke, a.g.e., s. 24-25.

²⁸ Gustav Rasch, 19. yy. Sonlarında Avrupa’da Türkler, (Çev. Hüseyin Salihoğlu), İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2004, s.71.

²⁹ Moltke, a.g.e., s. 125.

³⁰ Dördüncü haçlı seferleri için bkz. Jonathan, *The Fourth Crusade and the Sack of Costantinaople*, New York, Penguin Books, Anton Schwob, “15. Ve 16. Yüzyılın Almanca Seyahatnamelerde ve Sefaretnamelerde İstanbul”, (Çev. Zeki Cemil Arda), *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1987, s. 63.

görevlendirilen Hafız Paşa'nın asli görevi Mehmet Ali Paşa'nın denetimi altında olan Mısır-Suriye ordusuna karşı hazırlıklı olmaktır.³¹

Moltke, Hafız Paşa'dan bölgenin haritalarının tespit edilmesi için aldığı görev sonrası Malatya, Aksu yolu üzerinden Toroslar üzerinden Maraş'a ulaşmıştır. Sultan Murat nehri üzerinden geçerken kaya duvarlarında üzerinde binlerce küçük çivi işaretli levha keşfeden Moltke, arkadaşı Mühlbach tarafından itina ile bu çivi yazılarının kopya edildiğini dile getirmiştir. Yazıtların bu şekilde en ince ayrıntısına kadar titizlikle kopya edilmiş olması hiç şüphe yok ki Prusyalı subayların oryantalist bakış açısıyla Osmanlı topraklarında dolaştıklarını göstermektedir.³²

Moltke 12 Mayıs 1838 tarihinden 14 Haziran 1838 tarihine kadar dönemin isyancı vergi vermek istemeyen Kürt aşiretlerine karşı girişilen harekâtların içerisinde yer almıştır. Molteke'nin o döneme kadar çok nadir olarak mücadele edilmiş olan Muş'un dağlık arazi içerisinde bulunan isyancı Kürt aşiretlerine karşı yapılan harekâtlarda, bölge içerisinde yaptığı keşiflerle başarılar elde edilmesinde katkısı olmuştur. Moltke'nin bu harekâtların sonucunda yazmış olduğu bir nokta Osmanlı Devleti'nin Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Kürt aşiretleri üzerindeki otoritesinin ne kadar zayıf olduğunu göstermektedir. "Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu aslında üzerinde Babiâli'nin hiç sözü geçmeyen, geniş ülkeleri içine alır. Muhakkak ki Padişah bizzat kendi devleti içerisinde geniş fetihler yapmak zorundadır."³³ Moltke'nin bu satırlarından da anlaşılıyor ki Osmanlı Devleti kendi sınırları içerisinde kontrol altına alamadığı Kürt aşiretleri mevcuttur.

3. Moltke'nin Nizip Savaşı'yla İlgili Değerlendirmeleri

Öncelikle belirtmemiz gerekir ki Nizip Savaşı öncesinde ordunun toplanışı ve savaşa hazırlığı hakkında dönemin eserlerinde Moltke'nin verdiği bilgi kadar detaylı bilgi yer almamaktadır. Bu durum Moltke'nin Nizip Savaşı ile ilgili verdiği bilginin doğruluğunu teyit etmemizi zorlaştırmaktadır.

Moltke Anadolu'da Osmanlı orduları toplanırken ordunun durumu hakkında Hafız Paşa'dan bilgi aldı. Malatya'dan hassa kıtaları ve Halit ve Bekir Paşalar, Diyarbakır ve Siverek'ten Haydar Paşa, Bilecik'ten İsmail livası, Karakayık'tan Mazhar ve Bahri Paşalar Murat suyunun sol kıyısında bulunduklarını öğrendi. Mahmut Paşa'nın birlikleri de Urfa'dan Hafız Paşa'nın birliklerine katılacaklarıdır. Buradan anlaşıldığı üzere farklı eyaletlerdeki Osmanlı ordusu da savaşa dâhil olmuştur.³⁴

Nizip Savaşı öncesi ordu içerisinde baş gösteren ölümler sonrası gayrimüslim millet olan Ermenilerden askere alınabilecekleri fikrinin Hafız Paşa tarafından dile getirilmiştir. Moltke tarafından da bu fikir desteklenmiştir. Fakat Moltke, Hafız Paşa'nın sunduğu fikrin aksine redif teşkilatındaki Ermeni askerlerin, redif teşkilatındaki taburların içine

³¹ Moltke, **a.g.e.**, s. 153.

³² Moltke, **a.g.e.**, s. 154.

³³ Moltke, **a.g.e.**, s. 187.

³⁴ Moltke, **a.g.e.**, s. 240.

dağıtılmaları yerine bu Ermeni milletinden ayrı bir redif birliği kurulması gerektiğini buna da gerekçe olarak gayrimüslim askerin Müslüman asker tarafından ezileceğini ve gerekli yararın sağlanamayacağını düşündüğünü dile getirmiştir.³⁵ Bu fikir anladığımız kadarıyla uygulamaya konulmamış ordunun asker ihtiyacı dağınık şekilde yaşayan ve her biri ilk fırsatta ordudan firar eden Kürtlerden teşkil edilmeye çalışılmıştır.

Hafız Paşa’nın, modern savaş taktikleri veren ve merkezden danışman olarak görevlendirilen Moltke’nin fikirlerini dinlemektense çevresinde bulunan Mollalara güvenmesi ve onların söylediklerinin dikkate alması onu bu savaşın kaybedilmesinde sorumlu kılmaktadır. Hafız Paşa Moltke’nin ordu konaklanması için seçtiği Karakayık yerine ordu için güvenli olup olmadığı dikkate alınmadan Birecik’te toplanmasını istemesi yukarıda yazdığımız fikirleri de desteklemektedir. Moltke Hafız Paşa’nın toplanılmasını istediği bölgenin Anadolu’da dağınık bir halde bulunan orduların hızlı bir şekilde toplanması için müsait olmadığını dile getirmiştir. Moltke, Osmanlı ordusuna yakın olan Mısır ordusu kumandanı İbrahim Paşa’nın dağınık bir halde olan Osmanlı ordusuna karşı harekete geçmemesini aynı zorlukları Mısır ordusunun da yaşıyor olmasına bağlamıştır.³⁶

Moltke Birecik’teki uzun ve sıkıcı bekleyişin orduya yakın bir yerde bulunan ve içerisine mühimmat yerleştirilen barut deposunun patlaması ile son bulduğunu ifade etmektedir. Moltke’ye göre bu duruma barut deposu yakınlarında ateş yakan, tütün içen askerler sebep olmuştur.³⁷ Moltke barut deposundaki patlamadan sonra geriye kalan mühimmatla ordunun Birecik’ten hareket ederek Nizip’e geldiğini ifade etmektedir. Burada arkadaşları Binkce’ye yazdığı bir mektup ’ta Osmanlı ve Mısır ordusunun mevcut durumunu şu şekilde ifade etmiştir.

“Ordunun önemli bir bölümünü yayalar teşkil ediyordu. Bunlar taze erlerdi. Kendilerine Avrupa savaş usullerinden çarçabuk bir şeyler öğretilmişti. Subaylara gelince subaylıktan hiçbir şey anlamıyorlardı.” Orduda ölüm oranları dikkat çekecek derecede idi. Erlerin yiyecek ve giyecekleri iyi idi. İbrahim Paşa’nın ordusuna gelince, erlerin çadırları yoktu. Açıkta yatıyorlardı. Ordu sekiz aydır sefalet içinde idi. Hastalarla kimsenin uğraştığı yoktu.”³⁸

Moltke’nin iki ordu hakkında verdiği bu bilgilere bakılırsa Osmanlı ordusu Mısır ordusundan daha iyi durumdaydı bu durum savaşın Osmanlı lehine sonuçlanacağı izlenimi yaratmaktaydı. Fakat Moltke iki ordu arasında Osmanlı ordusunun neden daha zayıf duruma düştüğünü şu şekilde ifade etmektedir. “Suriye ordusu tek bir kumandan İbrahim Paşa tarafından yönetilmektedir. Oysa Osmanlı ordusu birbirinden farklı menfaatleri olan dört kumandan tarafından idare edilmektedir”. Aynı zamanda orduya henüz katılmamış

³⁵ Moltke, **a.g.e.**, s. 244-245.

³⁶ Moltke, **a.g.e.**, s. 253.

³⁷ Moltke, **a.g.e.**, s. 259.

³⁸ Moltke, **a.g.e.**, s. 262.

mevcut birliklerin varlığından bahseden Moltke bu birliklerinde orduya katılmasıyla ordunun savaşa girmesi gerektiğini Hafız Paşa'yı bildirmiştir.³⁹

Moltke Hafız Paşa'ya İbrahim Paşa ordularının Mirzah geçidinden geçtiklerini ve bu durumun mevcut şartlarda Osmanlı ordusunu zor durumda bırakacağını dile getirmiş, daha önce siper kazdıkları Birecik'e çekilmeleri gerektiğini iletmıştır. Moltke Hafız Paşa'nın bunu ilk başta kabul ettiğini fakat yanından ayrıldıktan sonra Mollalar tarafından bu fikirden vazgeçirildiğini ifade etmiştir. Bu durum karşısında Moltke mevcut şartlarda yenilginin bütün sorumluluğu Hafız Paşa'nın omuzlarında olduğunu kendisine ifade etmiştir.⁴⁰

Moltke İbrahim Paşa ordusunun bizim süvari alayının işe yaramadığını gördüğü zaman top atışlarına başladığını ve her atılan top gülleleri sonucu bu yeni oluşturulmuş ordunun hızlı bir şekilde dağılmaya başladığını, hatta zorla orduya dâhil edilmiş olan Kürtlerin ordu dağıldıktan sonra Osmanlı ordusuna karşı ateş ettiklerini ifade etmiştir.⁴¹

Moltke yenilgi sonrası Hafız Paşa'nın Malatya'ya çekildiğini kendisinin de Hafız Paşa ile buluşmak için Malatya'ya gittiğini ifade etmiştir. Malatya da Hafız Paşa ile buluşan Moltke daha sonra Tokat üzerinden Samsun'da bekleyen Avusturya gemisine binerek İstanbul'a doğru harekete geçmiştir. İstanbul'a hareketi sırasında kendi ifadesi ile Avusturya gemisi onları "Asya'nın barbarlığından Avrupa'nın medeniyetine" götürmektedir. Gemide görmüş olduğu masa, sandalye, aynalar, kitaplar, bıçaklar çatalar hülâsa hemen hemen unuttuğu her şey ona Avrupa medeniyetini hatırlatmaktadır. İstanbul'a gelen Moltke burada İstanbul'daki paşalar tarafından çok iyi karşılanmıştır. Savaş için detaylı bir rapor sunduğunu dile getiren Moltke bu yenilginin sorumlusu olarak Hafız Paşa'nın görülmemesi gerektiğini ifade etmiş⁴² ve araya giren nüfuzlu diplomatlarla birlikte Hafız Paşa'yı idamdan kurtarıp, Erzurum paşalığına tayin edilmesini sağladığını ifade etmiştir. 6 Eylül 1839 yılında Padişah'tan da aldığı izinle İstanbul'dan ayrılan Moltke yorucu bir yolculuk sonrası 27 Kasım 1839'da Berlin'e ulaşabilmiştir.

³⁹ Moltke, **a.g.e.**, s. 263.

⁴⁰ Moltke, **a.g.e.**, s. 265.

⁴¹ Moltke, **a.g.e.**, s. 271.

⁴² Moltke Nizip yenilgisi sonrası Hafız Paşa'nın bir suçu olmadığını tekrar üst rütbelere yükselmiş olarak bulduğu Hüseyin Paşa'ya anlatmıştır. Bütün ordu bir kumandan altında toplanmasını istemiş dönemin seraskeri tarafından da kabul edilmemiştir. Ayrıca ordunun yarısını her fırsatta ordudan kaçan Kürtlerin oluşturuyor olması da Hafız Paşa'dan kaynaklanmıyordu.

Sonuç

Moltke’nin Türkiye Mektupları bizlere dönemin sosyal, siyasi yapısını anlamamız açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bilgilerin önemli bir bölümünün dönemin eserleri arasında yer almaması, mektupların değerini daha da arttırmaktadır.

Moltke, 25 Ekim 1835 tarihinde başlamış olduğu yolculuğunu aslında hiç planlamadığı bir şekilde dört yıl sonra 6 Eylül 1839 yılında bitirebilmiştir. Bu süre zarfında Osmanlı Devleti için birçok görevde yer alan Moltke, Osmanlı Devleti üzerinde nüfuzunu artırarak Almanya’nın ilk resmi askeri temsilcisi olmuştur. Moltke’nin yazmış olduğu mektuplardan anlaşıldığı üzere o dönemin Avrupa’ında yaygın olan bir Helen hayranlığı göze çarpmaktadır. Bu hayranlığın getirisi olarak yazdığı birçok mektubundan Helen sempatisini hissettirmektedir. İstanbul’a hayran oluşu buranın Bizans’ın eski Helen kültürünün merkezi olmasından kaynaklanmaktadır. İstanbul’da gezdiği sokaklarda ya da verilen görevleri yerine getirirken Helen izleri aramakta bunları en ince ayrıntısına kadar tasvir etmekte, Osmanlı Devleti tarafından değiştirilen ya da yıkılan bir Helen eserleri için hayıflanmaktadır.

Moltke, Osmanlı’da kaldığı sürenin büyük bir bölümünü İstanbul’un dışında geçirmiştir. Sultan II. Mahmut’un Balkan topraklarının ziyaretinde orda hazır bulunmuştur. Bunun yanı sıra yaklaşık bir yıl gibi bir sürede Anadolu topraklarını İç Anadolu, Güney Doğu Anadolu ve Suriye’de bulunmuştur. Burada bulunduğu süre içerisinde yazdığı mektuplara baktığımızda, bölge halkıyla kurduğu ilişki sonrası bölgenin etnik yapısı hakkında bilgi sahibi olmuştur. Birçok yere seyahat etmesinin etkisiyle topografya haritaları çıkararak bölgenin coğrafi yapısı hakkında önemli bilgiler elde etmiştir. Bu haritaların bir bölümün Nizip Savaşı sırasında çadırında yandığını ifade eden Moltke’nin geri kalan haritaların dönüşü sırasında Berlin’e götürme ihtimali yüksektir. Aynı zamanda bölgede yanında bulunan Mülbach çivi yazılarını birebir kopya ederek bu bilgileri de Berlin’e taşımıştır.

Moltke’nin Nizip Savaşı’yla ilgili yazdığı mektuplar dönemin kronikleri içerisinde bu kadar detaylı anlatılmadığı için bir kıyaslamada bulunamıyoruz. Mektuplardan anlaşıldığı üzere Hafız Paşa, Prusyalı danışmanın söylediklerinin pek dikkate almamış ve yanındakilerin söyledikleri ile hareket etmiş ve en nihayetinde savaşı da kaybetmiştir. Moltke’nin sözünü dinlemediği halde İstanbul’a döndükten sonra Hafız Paşa hakkında olumsuz bir rapor yazmamış olması, Hafız Paşa’nın sadece merkezden uzaklaştırılarak Erzurum Valiliği görevine atanmasını sağlamıştır.

Kaynakça

ALTUNDAĞ, Ş., **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841**, Ankara, TTK, 1945.

ARIKAN, Z., “Avrupa’da Türk İmgesi”, **Osmanlı**, (Ed. Güler Eren), C. IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayını, 1999.

ASILTÜRK, B., **Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa**, İstanbul, Kaknüs, 2000.

BEYDİLLİ, K., “Colmar von der Goltz Paşa’nın gelişine kadar Prusya- Alman Siyasi ve Askeri Münasebetlere Kısa Bir Bakış”, **20. Yüzyıl Başına Kadar Askeri Eğitim Tarihi Gelişimi**, 13-17, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1983.

BUCH, W., “14. ve 15. Yüzyıllarda Kudüs’e Giden Alman Hacıların Türkiye İzlenimleri”, (Çev. Yüksel Baypınar), **Belleten**, C. XLVI, S. 183, Ankara, TTK, 1982.

_____, “16. Yüzyılda iki genç Alman’ın Türklerle ilgili İzlenimleri”, (Çev. Zeki Cemil Arda), **Belleten**, C. XLVI, S. 184, Ankara, TTK, 1982.

BULUT, Y., **Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi**, İstanbul, Yöneliş Yayını, 2002.

CELKAN, G., 18 ve 19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Türkiye ve Türkler, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012.

DÜNHEİM, V. W., “Feldmareşal Moltke’nin Şark Gezisi”, (Çev. Selçuk Ünlü), Erdem, **Ankara Kültür Merkezi Dergisi**, II, (V), Ankara, 1986.

ŞAHİN, G., **İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı**, İstanbul, Gökkubbe, 2007.

HAMMER, J. F., **Büyük Osmanlı Tarihi 1273/1856**, (Yayına Hazırlayan Erol Kılıç-Nümin Çevik, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1992.

KABBANİ, R., **Avrupa’nın Doğu İmajı**, (Çev. Serpil Tuncer), İstanbul, Bağlam Yayını, 1993.

KARABEKİR, K., **Türkiye’de ve Türk Ordusu’nda Almanlar**, (Haz. Orhan Hülagü ve diğerleri), İstanbul, Emre Yayınları, 2001.

KARAKOÇ, İ., “Yabancıların Hatıralarında Osmanlı İmparatorluğu ve Yabancı Yazarların Osmanlılarla İlgili Olarak Türkçe’de Yayınlanmış Anıları Üzerine Bibliyografya Denemesi”, **Osmanlı**, C. IX, (Ed. Güler Eren), Ankara, Yeni Türkiye Yayını, 1999.

LOTHAR MAİER, L., “Reformwille und Beharrung. Das Osmanische Reich 1835-1839 aus der sicht Helmuth Von Moltke”, **Südosteuropa in der Wahrnehmung der Deutschen Öffentlichkeit**, München, 1990.

MOLTKE, V. H., **Türkiye’deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar 1835-1839**, (Çev. Hayrullah Örs), Ankara, TTK, 1969.

MUMCU, A., “Almanca Yazılmış Seyahatnameler ve Bu Türe Giren Eserlerin Tanıtımı Konusunda Konuşma”, **I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu**, (28. X-1. XI.1985), Eskişehir, 1985.

ODİLE MOREAU, O., “Osmanlı İmparatorluğunda Alman Askeri Misyonları”, **Osmanlı**, II, (Ed. Gül Eren), Ankara, YTY, 1999.

ÖNEN, Y., “16. Yüzyıl Alman Seyahatnamelerinde Türkiye”, **Batı Dili ve Edebiyatı Araştırması Dergisi**, Türkiye Hakkında Seyahatnameler Özel Sayı, C. I, S. 4. Ankara, AÜDTCF Yayını, 1969.

SPOHN, M., **Her Şey Türk İşi, Almanların Türkler Hakkında 500 Yıllık Ön Yargıları**, (Çev. Leyla Serdaroğlu), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996.

SCHWOB, M. U., “15. Ve 16. Yüzyılın Almanca Eserlerindeki Türk İmajı Basma Kalıp Düşüncelerin Oluşmasına Dair”, **I. Uluslararası Seyahat Namelerde Türk ve Batı İmajı**, Setton, Kenneth M., Western Hostilityto İslam and prophecies of Turkish Doom, Philadelphia, 1985.

WALLACH, L. J., **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**; Türkiye’de Prusya- Alman Askeri Heyetleri 1835-1919, (Çev. Fahri Çeliker), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1985.

YAVAŞ, D., “Bursa Ulucami”, **DİA**, C. 42, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 88-89.



Fatma Nur ŞENGÜL*

**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

(ETA JOURNAL)

**INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND
HISTORY RESEARCH**

Yıl: 4, Sayı: 2, Temmuz 2022, s. 78-91.

**COVID-19 DÖNEMİNDE EĞİTİM: LİSE ÖĞRENCİLERİNİN UZAKTAN
EĞİTİME İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

ÖZET

Covid-19 salgını nedeniyle okullara 13 Mart 2020’de bir hafta ara verilmesi ile başlayan ve 2021 Eylül ayına kadar sürekli devam eden online eğitim, öğrencileri pek çok yönden olumlu ya da olumsuz etkilemiştir. Bu olumlu ya da olumsuz etkilenim sürecinin başında da eğitim gelmektedir. Bu çalışma kapsamında pandemi boyunca lise öğrencilerinin eğitim ve sosyal alanda karşı karşıya kaldıkları sorunların neler olduğu ve eğitim ve sosyal hayatta yaşanan çevrimiçi dönemin lise öğrencileri tarafından nasıl değerlendirildiği ele alınmıştır. Çalışmanın amacı ise pandemi döneminde eğitim ve sosyal alanda yaşanan değişim ve dönüşümleri tespit etmek ve buna ilişkin çözüm önerileri sunmaktır. Bu konu ve amacı ölçmek için, çalışmada nitel analiz yöntemine ait derinlemesine görüşme tekniğine başvurulmuştur. Bu doğrultuda lise öğrencileri ile 10 Ekim-25 Aralık 2021 tarihleri arasında 10-12 dakika süren önceden hazırlanmış sorular ışığında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya 15 kadın 15 erkek olmak üzere toplam 30 lise öğrencisi katılmıştır. Katılımcıların tamamı İstanbul’da ikamet etmektedir. Çalışmanın sonucunda online eğitimin lise öğrencilerinin eğitim hayatını olumsuz yönde etkilediği, pandemi başında lise öğrencilerinin kaygı ve stres düzeyinin yüksek olduğu ve bu kaygıdan kaynaklı olarak ders notlarının düştüğü sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca lise öğrencilerinin pandemi boyunca boş vakitlerini daha çok internet ve sosyal medyada geçirdiği ve arkadaşları ile bu alanda sosyalleştiği görülmüştür. İnternet ve sosyal medyanın yanı sıra özellikle erkek öğrenciler tarafından internet aracılığıyla oynanan bilgisayar oyunlarına ilginin yoğun olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 döneminde eğitim, Lise öğrencileri, Pandemi ve eğitim.

* İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi, E-mail: fnyilmaz@aydin.edu.tr.

ORCID: 0000-0002-2995-943X

*Bu makale Turnitin programı ile taranmıştır.

*Araştırma makalesi.

*Makale geliş: 25.03.2022- Makale kabul: 31.05.2022.

EDUCATION IN THE COVID-19 PERIOD: EVALUATION OF HIGH SCHOOL STUDENTS' VIEWS ON DISTANCE EDUCATION

Abstract

The online education, which started with a one-week holiday on March 13, 2020, due to the covid-19 epidemic and continued until September 2021, has affected students positively or negatively in many ways. Education can take place at the beginning of this positive or positive influence. Within the scope of this study, the problems faced by high school students in education and social areas during the pandemic and how the online process experienced in education and social life were evaluated by high school students were discussed. The aim of the study is to identify the changes and transformations experienced in the education and social field during the pandemic period and to offer solutions regarding this. In order to measure this subject and purpose, semi-structured interview technique belonging to the qualitative analysis method was used in the study. In this direction, interviews were held with high school students between October 10 and December 25, 2021, in the light of pre-prepared questions lasting 10-12 minutes. A total of 30 high school students, 15 female and 15 males, participated in Istanbul. As a result of the study, it was concluded that the online education process negatively affected the education life of high school students, that high school students had high levels of anxiety and stress at the beginning of the pandemic, and their grades dropped due to this anxiety. In addition, it has been observed that high school students spend their free time more on the internet and social media during the pandemic and socialize with their friends in this area. In addition to the Internet and social media, it has been determined that there is an intense interest in computer games played by male students, especially via the Internet.

Keywords: Education during the Covid-19 period, High school students, Pandemic and education.

GİRİŞ

Pandemi Döneminde Türkiye’de Eğitim

Bir enfeksiyonun belirli bir toplulukta beklenenin ötesinde yayılması hastalığın salgın boyutuna dönüşmesidir. Pandemi ise çok daha geniş alanda ya da uluslararası boyutta bir hastalığın, dünya geneline yayılması sonucu çok sayıda insanın hayatını etkileyen bir salgın durumunu ifade etmektedir. İçinde yaşadığımız küreselleşme ve haberleşme çağında pandemi yaygın bir durumdur. Salgın hastalıkların ortaya çıkması ise yeni bir durumu ifade etmemektedir (Giddens, 2013: 461). VI. ve XIV. yüzyıllarda yaşanan veba salgını ve VXII. yüzyılda ortaya çıkan İspanyol gribi salgın hastalıkları en bilinen pandemik dönemleridir. Yine 20. yüzyılda yaşanan çiçek hastalığı, çocuk felci, AIDS, tüberküloz, sıtma gibi salgın hastalıklar özellikle ortaya çıktıkları tarihsel dönemi etkilemiş ve yeni toplumsal sorunların ve dinamiklerin yaşanmasına neden olmuştur (Afacan ve Avcı, 2020: 5). XXI. yüzyılda ortaya çıkan Covid-19 salgın hastalığı da içinde yaşadığımız teknoloji çağında ortaya çıkan ve tüm dünyaya yayılarak yeni ve farklı toplumsal sorunlara ve dinamiklere kapı aralayan bir pandemik durumu ifade etmiştir ve etmeye de devam etmektedir.

Covid-19 salgın hastalığının ilk çıktığı bölge Çin’in Vuhan Eyaleti’dir. Aralık ayı sonunda ortaya çıkan bu hastalık, ateş, nefes darlığı, öksürük gibi belirtilere sahiptir. Bu şikâyetlerle doktora başvuran hasta sayının artması sonucunda, bir grup hasta üzerine araştırmalar yapılmış ve yeni tip Koronavirüs 13 Ocak 2020’de tespit edilmiştir. Salgın

hastalık ilk olarak hayvandan insana bulaşmış daha sonra insandan insana bulaşarak dünya geneline yayılmıştır (Sağlık Bakanlığı). Bulaşı oranının yüksek olması nedeniyle devlet ve toplum düzeyinde bir dizi önlemler alınmak zorunda kalınmıştır. Bu önlemlerin başından da yüz yüze eğitime ara verilmesi gelmektedir. Okullara ilk defa 13 Mart 2020’de ara verilmiş ve daha sonra eğitim online kanallar üzerinden sürdürülmeye çalışılmıştır.

Türkiye’de online eğitim dersler Millî Eğitim Bakanlığı ve TRT iş birliğinde televizyonlarda yayınlanan Eba TV ve eba.gov.tr üzerinden öğretmenlerin canlı dersler işlemesi ile devam etmiştir. 2020-2021 eğitim öğretim yılında ilkökul, ortaokul ve lise EBA TV kanallarında 9.798 saat yayın yapılmıştır. Uzaktan eğitim sırasında toplam 10.211 ders videosu ve 1.021 ders dışı etkinlik videosu hazırlanmış ve öğrencilerle paylaşılmıştır. Bu dönemde EBA’nın telefon uygulamasına da rağbet yüksek olmuştur. 30,2 milyon Android ve 3,1 milyon İos cihazları bu uygulamayı indirmiştir. Ayrıca, okul öncesi seviyesinde 312.994, ilkökul seviyesinde 87.429.720, ortaokul seviyesinde 78.453.072 ve lise seviyesinde 67.505.596 EBA Canlı Ders yapıldı. Böylece 2020-2021 eğitim öğretim yılında 1 Mayıs tarihine kadar toplam 233.701.382 Canlı Ders gerçekleştirilmiştir. İnternet ve cihaz ihtiyacı bulunan öğrenciler için EBA Destek Noktaları kurulmuş ve 25 GB kapasiteli GSM internet hizmeti olan 664.157 adet tablet bilgisayar ve 105.000 sınıf için webcam dağıtımı gerçekleştirilmiştir (Millî Eğitim Bakanlığı, Sayılarla Uzaktan Eğitim).

Uzak eğitimlerin yürütüldüğü bu dönemde eğitimin yeterliliği, niteliği ve niceliğine ilişkin pek çok çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmaların hem öğretmenler hem öğrenciler hem veliler hem de idarecileri kapsayıcı boyuttadır. Covid-19 dönemini tek boyutlu düşünmek yanlış olacaktır. Bu dönemde hem eğitim kurumları hem de eğitim kurumlarının etrafından bulunan yemek, kırtasiye vb. şirketler de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu minvalde pek çok özel okul yeni kayıt almakta güçlük çekmiştir. Bu yeni kayıt oranının düşük olması ise okulların kapanma tehdidi ile karşı karşıya kalmasına, okullarının civarında bulunan firmaların ekonomik anlamda zora düşmesine neden olmuştur. Online dönem özel okulların sundukları eğitimi geliştirmeleri için sanal yatırımlar yapmasını gerekli görmüştür. Özel okulların öğrenci hizmetlerinde, akademik takvimde, ücretlendirmede kısa vadeli değişikliklere ve kalıcı reformlara başvurmalarını gerekmiştir (Kelly ve Columbus, 2020: 1).

Literatürde Covid ve eğitim üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda, çalışmaların öğretmen, veli ve öğrenci ekseninde yürütüldüğü görülmüştür. Bu çalışmaların bir kısmına bu başlık altında değinilmektedir. SETA tarafından (2021) yapılan “Koronavirüs Sürecinde Türkiye’nin Uzaktan Eğitim Deneyimi” başlıklı çalışma kapsamında on altı öğretmen, on iki veli, on iki öğrenci ve beş idareci olmak üzere toplamda 45 kişiyle Covid süreci hakkında derinlemesine mülakat yapılmıştır. Yapılan mülakatların sonucunda en elde edilen en önemli bulgular; uzaktan eğitime erişim, kullanım, katılım ve devamlılığın öğrencilerin sosyoekonomik durumları, okul profilleri, velilerin ilgi ve dijital okuryazarlık düzeylerine bağlı olarak değişkenlik göstermesi ve bu değişkenliğin sistemde var olan eşitsizliği daha da artırması olmuştur. Raporun vurgusu okulların

kapanmadan ziyade açık kalmasına yönelik politikaların uygulanması yönündedir (SETA, 2021: 41). TÜSİAD tarafından hazırlanan “Covid-19 Etkisinde Türkiye’de Eğitim” raporunda ise okul terki oranlarının yüksek olması ve eğitime online ulaşımında yaşanan fırsat eşitsizliğinin önüne geçilmesi için, kriz zamanlarında temel hak olan eğitim hakkının güvence altına alınması modellerin geliştirilmesi vurgulanmaktadır (Tüsiad, 2021: 50-51).

Covid-19 salgınında Ankara’da gerçekleştirilen uzaktan eğitimin değerlendirilmesi amacıyla yürütülen saha çalışmasında öğretmen, veli, öğrenci ve idareciler üzerine anket uygulanmıştır. Bu uygulama sonucunda öğretmenlerin dersleri düzenli işlediği, derslerin işlenip işlememesi durumunun idareciler tarafından takip edildiği, uzaktan eğitimin yüz yüzü yapılan eğitimlere göre verimli olmadığı, eba.gov.tr’de yapılan derslere katılımın EBA TV’de yapılan derslere göre düşük olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır (Gören vd., 2020: 88-91). Diğer bir çalışma Trabzon’un Maçka ilçesinde 13’er ilkokul öğrencisi, veli ve sınıf öğretmeni toplam 39 kişi ile Covid-19 döneminde uygulanan uzaktan eğitimle ilgili görüş almak için yapılmıştır. Bu görüşmeler sonucunda öğrenciler ve velilerin uzaktan eğitimi yeterli gördükleri ancak öğretmenlerin konuları yüzeysel anlatmaları sebebi ile uzaktan eğitimi yetersiz gördüğü, öğretmen, veli ve öğrenci iletişiminin yeterli düzeyde olduğu, ders sürelerinin yeteri kadar uzun olmadığı ve öğrencilerin uzaktan eğitim sürecinde herhangi bir sorunla karşılaşmadığı sonuçları tespit edilmiştir (Yurtbakan ve Akyıldız, 2020: 966).

381 öğretmenin katılım sağladığı diğer bir çalışmada, öğretmenlerin online eğitim döneminde sanal sınıflardaki derslerde yaşadıkları sınıf yönetimi sorunları ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda; öğretmenlerin fiziksel ortamının gürültülü olması, oda düzeni, internet bağlantısından kaynaklı sorunlar, ses ve görüntü iletimi sırasında yaşanan aksaklıklar, donanım yetersizliği ve eksikliği, EBA sistemine girişte çeşitli hata kodları ile karşılaşılması ve yazılım ve kurumun güncellenmesi sorunları ile karşılaşıldığı anlaşılmıştır. Yaşanan bu aksaklıklar online eğitim sürecini nitelik ve nicelik anlamında olumsuz yönde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır (Arslan ve Şumuer, 2020: 221-222).

Fotoses yöntemi ile yapılan bir diğer çalışmada Covid süresinde öğrenci olma deneyimi araştırılmıştır. Fotoses, bireylerin günlük yaşamlarını fotoğrafladıkları katılımcı bir eylem araştırması yöntemidir. Çalışmada uzaktan eğitim süreci katılımcıların fotoğraflarıyla somutlaştırılmış ve katılımcı merkezli bir yorum yapılmıştır. Çalışmaya 154 öğrenci katılım sağlamış ve 66 fotoğraf elde edilmiştir. 12 fotoğraf üzerinde odaklanılmış ve temalar çıkarılmıştır. Çalışma sonucunda kız öğrencilerin yemek yapma ve aile üyelerine bakım verme sorumluluğu ile uzaktan eğitim alma ve eğitime odaklanma arasında yaşadıkları gerilime dikkat çekilmiştir. Kırsal alanda yaşam süren öğrenciler yoksunlukları vurgulamış ve eğitimde fırsat eşitsizliği üzerine durmuştur. Ayrıca kovid-19 dönemi öğrencilerin gözünden karamsarlık ve ümit arayışı imgeleri ile anlatılmıştır (Server ve Özdemir, 2020: 1653).

Pandemiden en çok etkilenen kurumların başında eğitim gelmektedir. Pandeminin ilk dönemlerinde, uzaktan eğitim vasıtasıyla eğitimde yaşanan kesintinin ortadan kalkması engellenmek istense de uzaktan eğitimin pek çok sorunu da bünyesinde taşıdığı

sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim sektöründe yaşanan bu aksaklığın, önümüzdeki dönemlerde yaşanacak toplumsal afet dönemlerinde de yaşanmaması adına devletlerin eğitim alanında bir dizi önlemler alması önerilmektedir. Bu önerilerden bazıları şu şekildedir;

- Ulusal düzeyde çevrimiçi eğitim rehberi hazırlanması,
- Yeni normale uygun eğitimin geleceğe dönük planlanması,
- Pandeminin yarattığı toplumsal travmayı kolay atlarmaya yönelik psikolojik eğitimlerin verilmesi,
- Pandemi döneminde yaşanan eğitim yönlü kayıpların giderilmesi için telafi derslerinin oluşturulması,
- Eğitime yönelik bütçenin arttırılması (Telli ve Altun, 2021: 103).
- EBA eğitim portalının içerik açısından zenginleştirilmesi,
- Konu anlatımı sonrası konu ile ilgili etkinlik sayısının çoğaltılması,
- Gerek uzaktan eğitim döneminde gerekse okulda yüz yüze eğitim döneminde kazanımların pekiştirilmesi ve kalıcılığının sağlanması için test, çalışma yaprağının yanında performans ödevlerinin verilmesi (Yurtbakan ve Akyıldız, 2020: 970).

1. Metot, Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Sınırlılıkları

Covid-19 salgını nedeniyle okulların 13 Mart 2020’de bir hafta tatil edilmesiyle başlayan ve 2021 Eylül ayına kadar devam eden online eğitim öğrencileri; sosyal, ekonomik, eğitim gibi pek çok yönlerden etkilemiştir. İlkokul, ortaokul, lise ve üniversite düzeyinde eğitim gören öğrenciler alışık olmadıkları ya da daha önce hiç tecrübe etmedikleri bir eğitim modeli içerisine düşmüş ve her öğrenci bu modele uyumda farklı sorunlarla karşılaşmıştır. Bu bağlamda pandemi süresince lise öğrencilerinin eğitim ve sosyal alanda karşı karşıya kaldıkları sorunların neler olduğu ve eğitim ve sosyal hayatta yaşanan çevrimiçi sürecin lise öğrencileri tarafından nasıl değerlendirildiği çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı ise pandemi döneminde eğitim ve sosyal alanda yaşanan değişim ve dönüşümleri tespit etmek ve buna ilişkin çözüm önerileri sunmaktır.

Bu konu ve amacı ölçmek için, çalışmada nitel analiz yöntemine ait derinlemesine görüşme tekniğine başvurulmuştur. Nitel araştırma insanların, grupların, toplumların ve örgütlerin gündelik ve sosyal hayatlarının incelenmesine dayanan bir yöntemdir (Özdemir, 2010: 328). Bu doğrultuda lise öğrencileri ile 10-12 dakika süren, önceden hazırlanmış sorular ışığında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya 15 kız 15 erkek olmak üzere toplam 30 lise öğrencisi katılım sağlamıştır. Öğrencilerin eğitim gördükleri lise türleri ise, Anadolu lisesi, meslek lisesi, genel lise ve özel lise şeklinde farklılaşmaktadır. Çalışmaya İstanbul’da eğitim gören ve ikamet eden öğrenciler katılmıştır.

Araştırma evreni lise öğrencilerinden oluşmaktadır. Evreni temsil edebilecek sayıda lise öğrencisine kartopu ve kolayda örneklem yöntemleri kullanılarak ulaşılmıştır. Liselerde öğretmenleriyle temasa geçilmiş ve örneklem grubuna ulaşmada aracılığı istenmiştir. Görüşmeler sırasında katılımcıların izni doğrultusunda ses kayıt cihazına başvurulmuştur. Görüşmelere 10 Ekim 2021 tarihinde başlanmış ve 25 Aralık 2021

tarihinde son verilmiştir. Çalışma İstanbul ilinde farklı okullara giden öğrenciler üzerine gerçekleştirilmiştir.

2. Araştırma Soruları

Çalışmanın genel sorusu “Pandemi döneminin lise gençliğinin eğitim sürecine etkisi nasıl olmuştur” bu soruya bağlı olarak lise öğrencilerinin pandemi döneminde çevrimiçi eğitim ve çevrimiçi sosyal hayat modeline olan uyum sürecinde yaşadıkları sorunların tespiti araştırılmaya çalışılmıştır. Bu temel sorunun yanı sıra aşağıda bulunan sorulara da cevap aranmıştır;

- Lise öğrencileri pandemi boyunca boş vakitlerini nasıl değerlendirmiştir?
- Lise öğrencileri pandemi dönemi boyunca aile ve arkadaşlık ilişkilerinde nasıl bir dönüşüm geçirmiştir?

3. Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Çalışmaya katılan kadın katılımcılara ait demografik özellikler aşağıda tabloda sunulmaktadır:

	Cinsiyet	Yaş	Yaşam Yeri	Ekonomik Durum	Lise Türü
K1	Kadın	16	Şehir	Orta	Meslek Lisesi
K2	Kadın	14	Şehir	Orta	Sağlık Meslek Lisesi
K3	Kadın	16	Metropol	Düşük	Meslek Lisesi
K4	Kadın	15	Metropol	Orta	Anadolu Lisesi
K5	Kadın	15	Şehir	Yüksek	Anadolu Lisesi
K6	Kadın	14	Metropol	Yüksek	Anadolu Lisesi
K7	Kadın	16	Büyükşehir	Orta	Anadolu Lisesi
K8	Kadın	15	Metropol	Orta	Anadolu Lisesi
K9	Kadın	16	Metropol	Orta	Anadolu Lisesi
K10	Kadın	15	Metropol	Düşük	Anadolu Lisesi
K11	Kadın	15	Büyükşehir	Orta	Özel Lise

COVID-19 DÖNEMİNDE EĞİTİM: LİSE ÖĞRENCİLERİNİN UZAKTAN EĞİTİME İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

K12	Kadın	17	Büyükşehir	Orta	Anadolu Lisesi
K13	Kadın	15	Metropol	Düşük	Anadolu Lisesi
K14	Kadın	17	Şehir	Orta	Anadolu Lisesi
K15	Kadın	17	Metropol	Düşük	Anadolu Lisesi

Çalışmaya katılan erkek katılımcılara ait demografik özellikler aşağıda tabloda sunulmaktadır:

	Cinsiyet	Yaş	Yaşam Yeri	Ekonomik Durum	Lise Türü
E1	Erkek	16	Metropol	Düşük	Meslek Lisesi
E2	Erkek	16	Büyükşehir	Orta	Özel Lise
E3	Erkek	16	Büyükşehir	Orta	Meslek Lisesi
E4	Erkek	18	Metropol	Orta	Meslek Lisesi
E5	Erkek	16	Metropol	Orta	Meslek Lisesi
E6	Erkek	14	Şehir	Orta	Anadolu Lisesi
E7	Erkek	17	Metropol	Yüksek	Anadolu Lisesi
E8	Erkek	17	Şehir	Yüksek	Anadolu Lisesi
E9	Erkek	15	Metropol	Orta	Anadolu Lisesi
E10	Erkek	17	Metropol	Düşük	Anadolu Lisesi
E11	Erkek	15	Metropol	Düşük	Anadolu Lisesi
E12	Erkek	16	Metropol	Orta	Anadolu Lisesi
E13	Erkek	17	Şehir	Orta	Anadolu Lisesi
E14	Erkek	18	Şehir	Orta	Meslek Lisesi
E15	Erkek	17	Metropol	Düşük	Genel Lise

4. Araştırma Bulguları

4.1. Pandemi Döneminde Lise Öğrencilerinin Boş Vakit Aktiviteleri

İngilizce’de “leisure time”, Fransızca’da “loisir” olarak ele alınan serbest zaman günümüz dünyasının karakteristik özelliklerinden birini yansıtmaktadır. Geleneksel toplumlarda insanların boş vakitlerinin olmadığını ifade eden bu olgu günümüz

dünyasına ait bir kavram olarak sosyologlar tarafından incelenmektedir. Boş zaman yemek, uyku, cinsellik gibi fizyolojik, ev içerisinde yerine getirilmesi zorunlu temel işler gibi ailevi, iş hayatı gibi mesleki ve eğitim faaliyetleri dışında kalan, tamamen kişinin kendi tercihinine bağlı olarak tek başına ya da grup ile gerçekleştirdiği faaliyetlere ayrılan zaman olarak tanımlanmaktadır (Arslantürk, 217: 350-351). Serbest ya da boş zaman kavramının geniş tanımını yapmaya çalışan Kraus'a göre bu kavramın dar ve geniş olmak üzere iki anlamı bulunmaktadır.

“Dar anlamda boş zaman iş ile ilgili sorumluluklardan, hayatı devam ettirme sorumluluklarından veya diğer emirli görevlerden serbest olunan mecbur olunmayan zamandır. Geniş anlamda boş zaman, birçok kültürel ve kamu hizmeti kapsamı içindeki hobiler ve meşguliyetler dizisine katılım suretiyle benlik geliştirmek için serbestçe kullanım hakkı ve fırsatlarını ifade etmektedir.” (Kraus, 1985: 5).

Pandemi döneminde iş ve okul hayatının eve çekilmesi sonucunda bireylerin iş ve eğitim dışında faaliyet gösterecekleri zaman sınırı ortadan kalmıştır. Bu boş vakitlerde yapılan aktiviteler ise kişiden kişiye değişmiş ve çeşitlenmiştir.

Araştırmaya katılan lise öğrencilerinin pandemi döneminde boş vakitlerini değerlendirdikleri aktiviteler; ders çalışmak, spor yapmak (voleybol, futbol, yüzme), evcil hayvanlarla vakit geçirmek, müzik dinlemek, dizi film izlemek, kitap okumak, yemek yapmak, aile ile vakit geçirmek, yeni hobiler edinmek, sosyal medya ve internette vakit geçirmek, bilgisayar oyunu oynamak şeklindedir. Katılımcıların tek bir aktivite ile sınırlı kalmadıkları, birden fazla aktivite ile vakit geçirdikleri görülmektedir.

Araştırmaya katılan lise öğrencileri ders çalışmak, kitap okumak, müzik dinlemek, dizi, film izlemek, spor yapmak gibi aktivitelerinin yanı sıra yeni hobiler edinmek, bilgisayar oyunu oynamak, sosyal medya ve internette aktif olmak gibi etkinlikler ile vakitlerini geçirdikleri görülmektedir. Cinsiyet eksenli farklılaşmaya baktığımızda, kız öğrencilerin kitap okuma, ders çalışma, film, dizi izleme ve yemek yapma aktivitelerini daha fazla yaptıkları görülürken, erkek öğrencilerin bilgisayarda oyun oynama, internette vakit geçirme, spor yapma gibi aktiviteleri daha fazla yaptıkları görülmektedir. Özellikle 15 erkek katılımcıdan 7'si bilgisayar oyunu oynayarak vakit geçirdiğini dile getirmiştir. Katılımcıların kendi ifadeleriyle:

“Pandemi boyunca geceleri arkadaşlarımla bilgisayar oyunu oynadım. Gündüzleri uyudum.” (E1, 16, Erkek).

“Kitap okudum. Sosyal medyada vakit geçirdim. Tiktok videoları çektim ve hatta Tiktok fenomeni oldum.” (E2, 16, Erkek).

Pandemi boyunca spora gittim ya da evde spor yaptım. Ara ara ders çalışıp kitap okuduğum da oldu.” (E5, 16, Erkek).

“Pandemi boyunca ödevler ve derslerimle ilgilendim. Bu boşlukta ailemle bolca ve güzel vakit geçirdim. Boş kaldıkça dizi ve film izledim.” (K4, 15, Kadın).

“O dönemde müzik ve sanat dallarıyla çok ilgilendim. Kitap okuma ve film izledim zaman zaman küçük filmler çektiğim oldu.” (K5, 15, Kadın).

“Pandemi dönemi dizi izleyerek geçirdiğim bir dönem oldu. Daha çok uyudum. Yemek ve farklı tarifleri denedim.” (K7, 16, Kadın).

4.2. Pandemi Döneminde Lise Öğrencilerinin Eğitim Süreci

Lise öğrencilerinin pandemi döneminde eğitim alanında yaşadıkları sorunları görme adına, katılımcılara “Pandemi, eğitim hayatınızı nasıl etkiledi”, “Pandemi döneminde öğretmenlerle olan ilişkiniz nasıldı” ve “Eğitim alanında eksikliklerinizi giderebilmek için neler yaptınız” soruları yöneltilmiştir.

Katılımcılar pandemi döneminde, eğitim hayatlarının olumsuz yönde etkilendiğini belirtmiş ve bu olumsuzluğun kaygı ve stresi arttırdığını dile getirmiştir. Özellikle online eğitimin ilk aylarında adaptasyon sorunu yaşadıklarını belirten katılımcılar, pandeminin ilerleyen dönemlerinde bu duruma adapte olabildiklerini ve buna bağlı olarak ders notlarının da yükselişe geçtiğini ifade etmiştir. Pandemi döneminde sınavların online olması ise kopya çekerek haksız yere yüksek not alan kişilerin sayısının da artmasına neden olmuştur. Kendi ifadeleriyle:

“Pandemi ve uzaktan eğitim, eğitim hayatımı olumsuz yönde etkiledi. Eğitimimde yaklaşık olarak 1,5 yıllık bir kayıp yaşadığımı düşünüyorum.” (K10, 15, Kadın).

“Uzaktan eğitim beni olumsuz yönde etkiledi. Odaklanmam azaldı. Bu dönem bunaltıcı geldiğinden moral düşüklüğü yaşadım. Başarımda ilk başlarda düşüş oldu fakat kendimi topladım ve evde oluşumu değerlendirdim.” (K8, 15, Kadın).

“Pandemi döneminde derslerimde düşüş oldu. Konuları anlamadım. Anlamadığım için strese girdim. Yani benim için berbattı.” (K1, 16, Kadın).

“Pandemi döneminde kopya çekerek notlarımı yükseltmeye çalıştım. Bu durum yanlıştı ancak sınıfta kalmamak adına bu yola başvurdum.” (E15, 17, Erkek).

“Pandemi dönemi 9. Sınıfa denk geldi. Dersleri uzaktan online görmek benim gibi pek çok kişiyi zorladı, notlarım düştü. Ama sürece adapte olunca 10. ve 11. Sınıfta notlarım yükselişe geçti.” (E12, 16, Erkek).

“Pandemi beni olumsuz etkiledi. Online derslere katılmadım. Sınavlar online olduğu için kopya çektim. Bir sene boyunca hiçbir şey öğrenmedim.” (E11, 15, Erkek).

“Beni bu dönem çok etkiledi. İlk başta adaptasyon sorunu yaşadım. Ancak sonrasında eğitim hayatım düzene oturdu. Ve zamanla notlarım yükselişe geçti.” (E4, 18, Erkek).

Katılımcılar pandemi döneminde öğretmenleri ile WhatsApp, Zoom ve sosyal medya aracılığıyla iletişim kurduklarını belirtmiştir. Öğrenciler, bu iletişim kanallarının sadece mesajlaşma içerikli olması nedeniyle zaman zaman öğretmenler ile iletişim kurmada engellerle karşılaştıklarını belirtmiş, soru ve sorunlarına cevap alamadıklarını belirtmiştir. Öğrenciler, teknolojiden uzak ve yaşlı öğretmenlerle ise hiçbir şekilde iletişim kuramadıklarını ve bu duruma bağlı olarak derslerin zaman zaman aksadığını belirtmiştir. Kendi ifadeleriyle:

“WhatsApp üzerinden iletişim kurduk. Normalde iletişimim yoktu ama yardıma ihtiyacım olduğunda hocalar benimle ilgilendi.” (K14, 17, Kadın).

“Zoomdan iletişim kurmaya çalıştık. 2020’den sonra Eylül’de bu durum düzene oturdu. Ama yaşlı öğretmenlerimiz online eğitimde zorlandı.” (K13, 15, Kadın).

“Öğretmenlerimizle WhatsApp üzerinden iletişim kurduk. İletişimimiz yüz yüze eğitime göre olumsuz ve kısıtlıydı.” (K10, 15, Kadın).

“Daha çok WhatsApp üzerinde iletişim kurduk ama yetersizdi. Sorularıma yeterli cevaplar alamadım. (K9, 16, Kadın).

“Yan yana ve yüz yüze iken öğretmenlerimizle daha fazla sohbet edebiliyor ve paylaşım yapabiliyorduk. Bu konuda büyük eksiklik yaşadık.” (K6, 14, Kadın).

“WhatsApp vs. sosyal medya hesapları üzerinden iletişim gürdüm. Aklıma takılan sorulara iletişim yetersizliği yüzünden tam olarak cevap alamadım.” (E10, 17, Erkek).

“Online olarak iletişim kurdum ancak bu durum herhangi bir şekilde sorunlarıma çözüm olmadı. Öğretmenlerim değişti. Bu durum da derslere olan ilgimi azalttı.” (E6, 14, Erkek).

Katılımcılar, pandemi dönemi boyunca eğitim alanında var olan eksikliklerini giderebilmek için sürekli ders çalışarak konu tekrarı yaptıklarını, Youtube’dan ders hakkında videolar izlediklerini ve arkadaş grupları kurarak Zoom üzerinden genel tekrarlar yaptıklarını belirtmiştir. Pandemi döneminde eğitim alanında yaşadığı eksiklikleri gideremeyen öğrenciler ise şu an online kurslara ya da dershanelere gittiklerini belirtmiştir. Kendi ifadeleriyle:

“Şu anda açığımı kapatmak için kurslara gidiyorum. Maddi gücümüz yeterse seneye dershaneye gideceğim.” (K15, 17, Kadın).

“Arkadaşlarımla bu eksikliği hissettik ve Zoom odası kurarak ders çalışmaları yaptık.” (K14, 17, Kadın).

“Pandemi döneminde girdiğim LGS’nin olumsuz etkisini hala atlatamadım. Youtube kanallarını izledim. Bu kanallar online dersten daha verimliyd.” (K13, 15, Kadın).

“Eğitim alanında eksiklik hissettim. Eksikliğimi gidermek için boş vakitlerimi ders çalışarak geçirmeye çalıştım.” (E9, 16, Kadın).

“Eksikliği yüz yüze eğitime geçince fark ettim. Şu an bu eksikliği gideremiyorum. Fakat seneye dershaneye gitmeyi planlıyorum.” (E13, 17, Erkek).

“Bu süreçte kendimi eksik hissettim. Online kurslara devam ettim.” (E4, 18, Erkek).

4.3. Pandemi Döneminde Lise Öğrencilerinin Sosyal İlişkileri

Lise öğrencilerinin pandemi döneminde aile ve arkadaşlık ilişkilerinde bir dönüşüm olup olmadığı anlamak adına öğrencilere “Pandemi döneminde aile içi ilişkilerinizde bir

değişiklik yaşandı mı, yaşandı ise nasıl bir değişiklik oldu” ve “Pandemi boyunca arkadaşlarınızla olan ilişkilerinizi nasıl sürdürdünüz” soruları yöneltilmiştir.

Katılımcıların bir bölümü pandemi dönemi boyunca aile içi ilişkilerinin daha yakın düzeyde geçtiğini ve aile üyeleri ile daha fazla sohbet etme imkânı bulduklarını belirtirken, diğer bölümü ise sürekli aile ile beraber olmaktan dolayı sıkıldığını ve kendini kısıtlanmış hissettiğini belirtmiştir. Kendi ifadeleriyle;

“Tabi ki pandemi aile içi ilişkileri de etkiledi. Aile içi ilişkilerimiz eskiden hiç kuvvetli değildi. Ama bu dönemde olumlu yönde iletişimlerimiz etkilendi.” (K14, 17, Kadın).

“Aile içi ilişkilerde değişiklikler yaşandı. Daha uzun ve sık sohbet etmeye başladık. Bu durumda yakınlaşmamızı ve kaynaşmamızı sağladı.” (E5, 16, Erkek).

“Pandemi dönemi aile ilişkilerimizi de etkiledi tabi ki. Birbirimizi daha çok görme imkânımız oldu. Bu durumu olumlu yönde değerlendirme çalıştık.” (K9, 16, Kadın).

“Pandemi döneminde aile içi ilişkilerimde değişiklik yaşadım. Günün çoğunu aynı saatte ve aynı yerde geçirdik. Kişisel alanımın kısıtlandığını hissettim.” (E4, 18, Erkek).

“Pandemi döneminde olumsuz etkilendim. Sürekli evde olduğumuz için çok çabuk sinirlendiğimi ve sıkıldığımı fark ettim.” (E13, 17, Erkek).

“Tabi ki aile ilişkilerimiz çok etkilendi. Uzun süre evde kalmak herkesin psikolojisini kötü yönde etkilediği için aile içinde tartışmalar ve çatışmalara yaşandı.” (K3, 16, Kadın)

“Pandemi aile içi ilişkileri olumsuz düzeyde etkiledi. Babamla artık hiç anlaşamıyoruz. Sürekli bir çatışma hali mevcut.” (E2, 16, Erkek).

Katılımcılar pandemi dönemi boyunca arkadaşlık ilişkilerini sanal ortamlarda, sosyal medya arayıcılığıyla ya da görüntülü görüşme şeklinde sürdürdüklerini belirtmiştir. Ayrıca zaman zaman sokağa çıkma yasağı olmasına rağmen yüz yüze görüşmeler de gerçekleştirmiştir. Kendi ifadeleriyle:

“Dijital anlamda arkadaşlarımla olan iletişimim arttı. Bazı günler sıkıntımızı gidermek için video oyunları oynadık ya da görüntülü görüşmelere yaptık.” (E14, 18, Erkek).

“Arkadaşlarla bu süre içinde görüntülü konuştuk. Bazen yasaklarda gizlice dışarı çıktık. Arkadaşlarımı çok özleyordum.” (E11, 15, Erkek).

“Arkadaşlarımla konuşmaya devam ettim. Bazen Zoom üzerinden görüntü konuştuk. Böylece bir nebze de olsa sıkılmadık.” (K10, 15, Kadın).

“Tabi ki görüşemedik. Ama sosyal medya üzerinden iletişim kurduk. Yasaklardan dolayı hiç görüşemedik.” (K9, 16, Kadın).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Pandemi süresince lise öğrencilerinin eğitim ve sosyal alanda karşı karşıya kaldıkları sorunların neler olduğu ve eğitim ve sosyal hayatta yaşanan çevrimiçi süresinin

lise öğrencileri tarafından nasıl değerlendirildiğini ölçmek amacıyla 15 kadın 15 erkek olmak üzere toplam 30 lise öğrencisi ile yarı-yapılandırılmış mülakat cetveli aracılığıyla görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler sonucunda pandemi döneminin lise gençliğinin eğitim sürecine etkisinin olumsuz yönde olduğu çalışmaya katılan lise öğrencileri tarafından dile getirilmiştir. Lise öğrencileri, pandeminin başlarında bu olumsuz durum karşısında stres ve kaygı düzeylerinin arttığını belirtilmiştir. Bu kaygı ve stres durumunun özellikle ders notlarına olumsuz yönde yansıdığı belirtilmiştir. Pandeminin ilerleyen dönemlerinde bu duruma adapte olabildiklerini belirten lise gençleri, buna bağlı olarak ders notlarının da yükselişe geçtiğini ifade etmiştir. Bu nedenlerden ötürü online eğitimden ziyade yüz yüze eğitimin öğrenciler tarafından tercih edildiğini söylememiz mümkündür. Türkiye’de yapılan diğer araştırmalarda bu tercihi destekler niteliktedir. Yine Amerika’da yapılan çalışmalarda da öğrencilerinde yüz yüze eğitimi tercih ettikleri görülmüştür (Kelly ve Columbus, 2020).

Katılımcılar, pandemi dönemi boyunca eğitim alanında var olan eksikliklerini giderebilmek için sürekli ders çalışarak konu tekrarı yaptıklarını, Youtube’da ders hakkında videolar izlediklerini ve arkadaş grupları kurarak Zoom üzerinden genel tekrarlar yaptıklarını belirtmiştir. Pandemi döneminde eğitim alanında yaşadığı eksiklikleri gideremeyen öğrenciler ise şu an online kurslara ya da dershanelere gittiklerini belirtmiştir.

Katılımcılar pandemi döneminde öğretmenleri ile WhatsApp, Zoom ve sosyal medya aracılığıyla iletişim kurduklarını belirtmiştir. Öğrenciler, bu iletişim kanallarının sadece mesajlaşma içerikli olması nedeniyle zaman zaman öğretmenler ile iletişim kurmada engellerle karşılaştıklarını belirtmiş, soru ve sorunlarına cevap alamadıklarını ifade etmiştir. Öğrenciler, teknolojiden uzak ve yaşlı öğretmenlerle ise hiçbir şekilde iletişim kurmadıklarını ve bu duruma bağlı olarak derslerin zaman zaman aksadığını belirtmiştir.

Lise öğrencilerinin pandemi boyunca boş vakitlerini, ders çalışmak, spor yapmak (voleybol, futbol, yüzme), evcil hayvanlarla vakit geçirmek, müzik dinlemek, dizi film izlemek, kitap okumak, yemek yapmak, aile ile vakit geçirmek, yeni hobiler edinmek, sosyal medya ve internette vakit geçirmek, bilgisayar oyunu oynamak şeklinde değerlendirdiği görülmüştür. Lise öğrencilerinin tek bir aktivite ile sınırlı kalmadıkları, birden fazla aktivite ile vakit geçirdikleri görülmektedir. Lise öğrencilerinin boş zamanlarını değerlendirirken yeni hobiler edindikleri, özellikle bilgisayar oyunları ile çok fazla zaman geçirdikleri ve sosyal medya kanallarından arkadaşları ile sosyalleştikleri görülmektedir. Bu aktivitelerin cinsiyet değişkenine göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Kız öğrencilerin kitap okuma, ders çalışma, film, dizi izleme ve yemek yapma aktivitelerini daha fazla yaptıkları görülürken, erkek öğrencilerin bilgisayarda oyun oynama, internette vakit geçirme, spor yapma gibi aktiviteleri daha fazla yaptıkları görülmektedir. Özellikle 15 erkek katılımcıdan 7’si bilgisayar oyunu oynayarak vakit geçirdiğini dile getirmiştir. Erkek öğrencilerden, Tiktok fenomeni olduğunu ve bu sosyal medya kanalı aracılığıyla farklı videolar çektiğini belirten katılımcılar da bulunmaktadır.

Lise öğrencilerinin, pandemi dönemi boyunca aile ve arkadaşlık ilişkilerinde hem olumlu hem de olumsuz yönde değişim ve dönüşümün gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların bir bölümü pandemi dönemi boyunca aile içi ilişkilerinin daha yakın düzeyde geçtiğini ve aile üyeleri ile daha fazla sohbet etme imkânı bulduklarını belirtirken, diğer bölümü ise sürekli aile ile beraber olmaktan dolayı sıkıldığını ve kendini kısıtlanmış hissettiğini belirtmiştir.

Lise öğrencileri, pandemi dönemi boyunca arkadaşlık ilişkilerini ise sanal ortamlarda, sosyal medya arayıcılığıyla ya da görüntülü görüşme şeklinde sürdürdüklerini belirtilmiştir. Ayrıca zaman zaman sokağa çıkma yasağı olmasına rağmen yüz yüze arkadaşlarıyla görüştiklerini belirten katılımcılar da bulunmaktadır.

Tüm veriler ışığında öneriler:

- Pandemi döneminde eğitim alanında yaşanan eksikliklerin giderilmesi için, devlet okullarında yaz kursları ve hafta sonu eğitimleri düzenlenmelidir. Özellikle üniversiteye hazırlık döneminde olan lise öğrencilerinin bu desteğe ihtiyacı elzemdir.
- Pandemi döneminde eğitim alanında yaşanan eksikliklerin giderilmesi için alanında uzman öğretmenler aracılığıyla konu anlatımlı ders videoları sayısının artırılmalı ve bu videoların Youtube gibi ücretsiz ve kolay erişilen alanda yayınlanması sağlanmalıdır. Bu videolara erişim ücretsiz ve eğitimde fırsat eşitsizliğini ortadan kaldıracak nitelikte olmalıdır.
- Teknolojiden uzak ve yaşı ilerlemiş öğretmenlere dijital okuryazarlık eğitimi verilmelidir.
- Sosyal medya ile sosyalleşen gençlere sosyal medya okuryazarlığı eğitimi verilmelidir.
- Doğal afet, hava koşulları, pandemi gibi durumlarda eğitimin aksamaması için öğrencilere ücretsiz internet ve bilgisayar imkânı sağlanmalıdır. Bu gibi olumsuz koşullar altında eğitimin online olarak nasıl sürdürüleceğine ilişkin online eğitim rehberleri hazırlanmalıdır.
- Pandemi döneminde yaşanan travmayı giderebilmek adına öğrencilere psikolojik destek sağlanmalıdır.
- Sosyal medya kanalları eğitime entegre edilmelidir. Öğrencilere sosyal medya kanalları aracılığıyla bilgiye ulaşma imkânı verilmelidir.

KAYNAKÇA

AFACAN, E. ve AVCI, N. (2020), “Koronavirüs (Covid-19) Örneği Üzerinden Salgın Hastalıklara Sosyolojik Bir Bakış”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Covid-19 Özel Sayısı 2, 1-14.

ARSLAN, Y. ve ŞUMUER, E. (2020), “Covid-19 Döneminde Sanal Sınıflarda Öğretmenlerin Karşılaştıkları Sınıf Yönetimi Sorunları”, **Milli Eğitim Dergisi**, Salgın Sürecinde Türkiye’de ve Dünyada Eğitim, 49 (1), 201-230.

ARSLANTÜRK, Z. ve AMMAN, T. (2017), **Sosyoloji, Giriş Kavramlar, Süreçler, Kurumlar, Teoriler**, İstanbul: Çamlıca Yayınları.

GÖREN, S. Ç.-GÖK, F. vd, (2020), “Küresel Salgın Sürecinde Uzaktan Eğitimin Değerlendirilmesi: Ankara Örneği”, **Milli Eğitim Dergisi, Salgın Sürecinde Türkiye'de ve Dünyada Eğitim**, 49 (1), 69-94.

KELLY, A. ve COLUMBUS, R. (2020), “College in the Time Of Coronavirus Challenges Facing American Higher Education”, **American Enterprise Institute for Public Policy Research**, 1-32.

MEB (YEGİTEK), “Sayılarla Uzaktan Eğitim 3 Mayıs 2021”, (Erişim tarihi: 16 Mart 2022 <http://yegitek.meb.gov.tr/www/sayilarla-uzaktan-egitim/icerik/3205>).

ÖZDEMİR, M. (2010), “Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntem Bilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma”, **Eskişehir Orhangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 11 (1), 323-343.

Sağlık Bakanlığı, Covid-19 Bilgilendirme Platformu, Covid-19 Nedir (Erişim tarihi: 08.03.2022, <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>).

SETA (2021), “Koronavirüs Sürecinde Türkiye'nin Uzaktan Eğitim Deneyimi”, (Erişim tarihi 15.03.2022, <https://setav.org/assets/uploads/2021/08/R190.pdf>).

SEVER, M. ve ÖZDEMİR, S. (2020), “Koronavirüs (Covid-19) Sürecinde Öğrenci Olma Deneyimi: Bir Fotoses (Photovoice) Çalışması”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, 31 (4), 1653-1679.

TELLİ, S. G. ve ALTUN, D. (2021), “Coronavirus (Covid-19) Pandemisi Döneminde Çevrimiçi Öğrenme”, **Üniversite Araştırmaları Dergisi**, 4 (2), 90-107.

TÜSİAD, “Covid-19 Etkisinde Türkiye’de Eğitim”, (Erişim tarihi: 16.03.2022, <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10820-tusiad-erg-covid-19-etkisinde-turkiye-de-egitim>)

YURTBAKAN, E., ve AKYILDIZ, S. (2020), “Sınıf Öğretmenleri, İlkokul Öğrencileri ve Ebeveynlerin Covid-19 İzolasyon Döneminde Uygulanan Uzaktan Eğitim Faaliyetleri Hakkındaki Görüşleri”, **Electronic Turkish Studies**, 15 (6), 949-977.